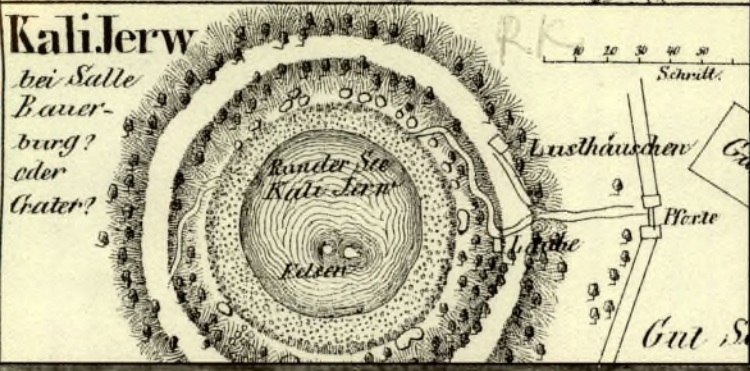

Kali Jerw

bei Salla
Bauer-
burg?
oder
Crater?

ISSN 0235-9146

1 / 2 0 0 3

HARIDUS

<http://haridus.opleht.ee>

Kalevipoeg Kaali katastroofi ja rahvusvahelise folkloori kontekstis

TPÜ AVATUD ÜLIKOOI TÄIENDÕPPEKESKUS

MAKSUSEADUSANDLUSE KURSUSED

Füüsilisest isikust ettevõtja õigused ja kohustused

24 tundi, algus 4.02., hind 1200.–

Mittetulundusühingu raamatupidamine ja seadusandlus

24 tundi, algus 11.02., hind 1200.–

Raamatupidamise ABC lasteasutustele

40 tundi, algus 18.02., hind 1800.–

Lähem koolituskava aadressil www.tk.tpu.ee.

KVALIFIKATSIOONIKURSUSED LASTEAEDADELE

Muu pedagoogilise keskeri- või kõrgharidusega õpetajale

160 t, HM reg nr 226, algus 20.01.

Muu keskeri- või kõrgharidusega õpetajale

160–320 t, HM reg nr 225, algus 20.01.

Juhatajale

160 t, HM reg nr 189, algus 17.02.

TÄIENDUSÕPPEKURSUSED LASTEAEDADELE

Õpetajale

160 t, HM reg nr 188, algus 20.01.

Muusikaõpetajale

160 t, HM reg nr 133, algus 22.01.

NB!

- Iga neljas õpetaja samast lasteaiast saab osaleda kursusel tasuta.
- Juhatajakursus on tasuta, kui samast lasteaiast on kolm õpetajat pikal kursusel.

Kursuste juhataja Ervin Laanvee.

Aadress: Raadiku 8, Tallinn. Registreerimine (0) 634 5418. Info tel (0) 634 5288 või 052 34 546.

Sisukord

KALEVIPOEG JA "KALEVIPOEG"

Karl Kello

6 Must lagi on meie...

Mõtestatakse kriitiliselt lahti eesti rahva must minevik ja pime orjaaeg.

10 Kalevipoeg kui Päevapoeg

Eesti Kalevipoeg kandnud päikest pea peal nagu soome Kaleva pojadki, mis on päikesejumaluse kindel tunnus.

13 Põhjamaine vaarao

Liivimaa kroonik Henrik teatab, et Saaremaal uputati 1227. aasta talvel vaarao – *Pharaone submerso*.

18 Müütiline põlveviga

Läänemeresoome mütoloogias tuleb sageli ette päikselisi tegelasi, kes endal jala alt raiunud või põlve põletanud.

22 Ümmargune põrgujärv

Kalevipoeg külastas põrgut, mille keskel seisnud ümmargune tumesinise veega järv. Müütiline põrgujärv seostub Kaali järvega Saaremaal ja meenutab anglosaksi "Beowulfi" põrgujärve.

27 Kalevipoja nimelugu

Kalevipoeg võib olla nime poolest kiviaegse emajumala Kali poeg. *kali tähendab naist ja käibib tänases eesti keeles kujul käli.

31 Kalevipoja mõök

Kalevipoja raudmõök on päikesejumaluse atribuut, päritolult võrreldav Beowulfi müütilise mõõga ja kuningas Arthuri Excaliburiga.

35 Kus kõik piirud kahel otsal...

Vanadel aegadel ei süüdatud peergusid kunagi kahest otsast korraga, sest see oleks toonud kaasa maailma lõpu.

36 Väike märgiatlas

Seekordse märgina on vaatluse all kivi. Kivi on maa sümbol, kuid võib ka taevast kukkuda. Inimese hing usuti pärast surma minevat kivi sisse.

40 Täppidega tähed "Kalevipojas"

Raivo Juurak

41 Kommentaar

Enn Tarvel

Kolm sarve on päikesejumaluse tunnus. Keldi iidol, 1. sajand.

Kaljujoonis Lääne-Siberist.

Volgamaa pronksiidol, 2. at. eKr.

Aug. a pulch. hec est corā amicta so
le. r. bonis hoibz. lura sū pedibz. r.
malis xpianis. Corona. xij. stelle.
duodecā apli sūt.

Et cor draco magn' ruf. hñs cauda
vii. et cauda dcc. et i capiti; ei. vii
dyademata. et cauda ei. trahelat ter
cia ptem stellas. et misit eas in terram.
et sicut autē militem ut cū pepisset si
lum detinere.

scapris est
ut cum pic
inducer mi
dunz.
fices.

Et peperit filiū qui
rector' car' omis gētes
i iuga ferrea. et rāpe r' fili
eius ad dñm et ad thronū ei.

sol.

draco.

Hariduse käesoleva numbril autorilt Karl Kellolt on ilmunud ajaloo-, etnoloogia- ja folklooriaineline trükis "Vana aja raamat", 2000. Ta on ka populaarteadusliku dokumentaalfilmi "Narr Jumala kojast", 2001, autor. Ajaloo ainenõukogu soovib kasutada seda videofilmi gümnaasiumis ajaloo õpetamisel lisamaterjalina.

Saateks

Tänavu möödub 150 aastat "Alg-Kalevipoja", 170 aastat "Alg-Kalevala" valmimisest ja 200 aastat Kreutzwaldi sünnist. Seekordne Haridus on täies mahus pühendatud Kalevipojale. Loodan, et teema pakub huvi kirjandus-, ajaloo-, religiooni- ja kunsti-õpetajatele, samuti kõigile teistele, kes muinasaja vastu rohkem huvi tunnevad.

Kalevipojast on lugulaul loodud, tema põhjal doktoriks väideldud (August Annist, "Kalevipoeg eesti rahvaluules", 1934), teda on psühhoanalüütiliselt lahatud (Johannes Semper, "Kalevipoja" rahvaluulemotiivide analüüs, 1924) ja antroposoofiliselt analüüsitud (Sirje Purga antroposoofiline teos ilmub 2003. a) ning isegi tema eraelulised mälestused kirja pandud (Enn Vetemaa, "Kalevipoja mälestused, 1985), kuid ometi pole täit selgust, kes see Kalevipoeg algselt oli, kust ta tuli ja mis surma suri.

Kalevipoegi on mitu – Kreutzwaldi Kalevipoeg, muistendite Kalevipoeg, rahvaluule Kalevipoeg. Võib isegi öelda, et igal eestlasel on oma Kalevipoeg. Siiski koonduvad kõik need kujutluspildid üheainsa müütilise Kalevipoja ümber.

Kalevipoeg ilmub eesti müütiliste rahvaluule ja muistendite vahendusel tänase inimese vaimusilma ette kui vastuoluline ning kahepalgeline kuju. Rahvaluuleteadlase August Annisti järgi tunneb rahvas teda "niihästi ülivägevaks tõusetatud sümpaatse kui ka kollelajaks jälestatud ebasümpaatse vägilasena".

Saatust pole Kalevipoega soosinud. Illus neitsi, kellele ta suud üritas anda ja keda soovis kosida, löi noore mehe vaheda väitsegaga suisa surnuks ja kiuste keeletumaks. Oma mõök raius kangelasel jalad alt ning lõpuks, justkui eelnevast vähe oleks, jäi ta põrgu väravasse kinni põrguvahiks.

August Annist pidas Kalevipoega ohjeldamatuks jõuvägilaseks, kes järgneb oma kirele või juhuslikule vihale ning, liig uhke oma jõule, läheb ülemeelikuks endast kõrgemate vastu. See on nudki põrguväravasse kinnijäämise

põhjus. Kalevipojas nähaksegi nii jumala vastu mässajat kui ka kanget teopoisist, suure kondiga talupoeglikku vägilast, töö- ja võitlusesangarit, ihaldusväärset noormeest kosjafantaasiates, aga samuti reaalselt ülikut või midu silmapaistvat isikut, kel olnud kalduvusi sugulisele vägivallale.

Järgnevas üritame tõsiteaduslikust teopoisist ja reaalsest naistekimbutajast mööda minnes leida Kalevipojas algset müütilist ainet.

Mütoloogilises kontekstis pole Kalevipojas midagi erilist – tavaline taevapoeg, igavesti sureva ja taas sündiva jumaluse võrdkuju. Lihtsalt üks kaduv ja taas tulev valgusejumal, üleloomulikult eostuva neitsi poeg omaaegses jumalikus triaadis, kes olemas kõigil rahvastel. Ajapikku on ta küll kaotanud üht-teist oma päikselisest olemusest, kuid samas täienenud kohalike iseärasustega.

Karl Kello
Hariduse toimetaja

Illustratsioon vasakul: Apokalüptiline draakon kuke kujul, kolmeaharuline kroon peas. Saksamaa, ca 1350. Neitsi Maarja ees seisab suhr werrew Pissohand, päike lõugade vahel. "Nink se suhr Pissohand heideti wäljä/ se wanna Schiuug/ kumb Kurratiks nink Satanaks kutsutas/ heideti Mah pähle" (Wastne Testament, 1686). Kukekujuline pisuhänd on tuntud nii eesti kui läti mütoloogias. Kolmeaharulise peakatte kohta vt "Väike märgiatlas", Haridus 5/2002.

Fr. R. Kreutzwaldi varikuju, 1861.

Must lagi on meie...

“Tühjus nagu kole kuristik vahib eestlaste musta mineviku raamatu lehekülgedelt vastu,” kirjutas tulevane Tartu Ülikooli rahvaluuleprofessor Matthias Johann Eisen “Eesti mütoloogia” algussõnas 1919.

Viiskümmend aastat varem oli Koidulaulik pöördunud oma orjaikes ohkava ja unesurmas hingava isamaa poole sõnadega: “Mu isamaa, nad olid matnud/ sind raske, musta kattega.../ Kuussada aastat lentsid mööda,/ ei elutähti annud sa.”

Juhan Liiv, kes kirjutas mustast laest, mis on meie toal ja meie ajal ka, lisis omalt poolt: “siin vanemate minevik:/ kuussada aastat läinud ta,/ ei ainust tähte näha saa.”

Eesti rahva pimeduseaeg läks laiatarbekäibesse põhiliselt Carl Robert Jakobsoni isamaakõnede tõttu ja leidis pikka aega luulelist edasiarendamist. Kujutuspilt orjuses vaevlevast ja virelevast tuimast ning tülinud eestlasest, vaesest, väsinud ja näljasest, kelle ainus huvi oli kõht täis süüa ja välja magada (Peeter Lindsaar, Tulimuld, 1965/4), sai pikapeale rahvaomaseks. Eestlaste kui orjarahva teema eksploateerimine jätkub tänagi. Eesti rahva orjamentaliteet kuulub iseloomulikult meie arvamuslimidrite leksikasse (vt Õpetajate Leht, 20.12.2002).

Ori tähendas suurt

Eestis pole orjust tegelikult kunagi olnud, rääkimata 700-aastasest orjaõöst. Pärisorjus on oma väljendusrikkusele vaatamata lihtsalt üks kõnekujund, ja pealegi väga ebaõnnestunud. Kahjuks on see metafoor läinud isegi teaduslikku käibesse. Mis on teoorjus? Teoorjus on

teorent. Teopäevi tegid päilised, teopoisid ja -tüdrukud, mitte taluperemehed.

Ka “orjandus” ühiskonnakorra nimetusena on vale ja ebardlik termin. Sõna “ori” on liiga mitmetähenduslik. Ori (‘teenija’) tähendab ühtlasi suurt – orjapuu on suur puust tala, orik on jäme palk, Orjatäht on lihtsalt Suurtäht ja Orissaare on Suursaare. Ori tähendab ka isast (ori ‘täkk’; orikas ‘kult’). Wiedemannil on orjandus veel ‘Knechtschaft’ (*Knecht* – sulane, ori). Ühemõtteliselt orjuseks ja orjapõlviks on *Knechtschaft* muutunud aastaks 1975. Varemadel aegadel tõlgiti see nii orja- kui ka sulasepõlviks.

Seitsesada aastat

Pimeda orjaõo masohhistlikku koormat peab helgesse tulevikku minnes kandma. Must minevik sobib kokku iga valitseva ideoloogiaga, sest sisaldab eeldust, et nüüd lõpuks koidab kirkas päev. Ärkamisajale eelneva orjaõoga on sama lugu kui pimedada keskajaga, nn keskaegse õoga – kumbagi pole õieti olemas olnud.

Siiski on pime orjaõo kujunenud eesti haritlastel kinnisideeks. Eestlaste kui orjarahva teematika ilmutab hämmastavat elujõudu. Läinud käibele esimesel ärkamisajal kergekäeliselt käsitletud orjajast, jõudis see nooreestluse ja eesti aja kaudu üllatavalt jõulisena välja tänasesse päeva. Orjapõlve pimedusest võttis juttu teha nooreestlane Tuglas. Isegi sedavõrd kahe jalaga maa peal

seisev mees nagu Oskar Loorits vihjas mütoloogiliste kujutelmade tekkega seoses nälgiva orjarahva massifantaa-siatele; kurikuulsad seitsesada aastat orjaaega on tema arvates igatahes saatuslik fakt.

Märt Laarman on kinnitanud, et ori-olemises on eestlase elu: “Läänemere kaldal elab kõigilt peksa saanud närune tõug, kel pole niigi palju enesetunnet, et vaikiks oma saadud keretäitest ja seitsmest aastasajast” (Orirahvas, 1930). Olev Remsu kirjutab: “Orjamentaliteet on meie rahva kõige vastikum omadus ning ka ainus põhjus, miks me oleme säilinud” (Kuidas rikkuda piiri?, Tallinn, 1997).

Ent mis pimedast orjaõöst saab juttu olla, kus ei ainust tähte näha saa? Jaanituled lõõmasid muistsetel linnamägedel kõik need kuus-seitsesada aastat igal päikesepühäl, lisaks peetri- ja maarjaõodelgi. Pulmad traditsiooniliste saatelauludega kestsid mitu päeva ühtejärke. Naiste muistne kosimisõigus hääbus lõplikult alles paarsada aastat tagasi, kui kadus muistne tupelekutsu-miskomme. Eesti tüdrukutel olnud luba kolm korda aastas, iga kord kolm püha-päeva järgemööda, käia poisse tupele kutsumas. Neiu läinud, tühi noatupp võõl, kirikumäele peigmeest otsima, kuni endale meelepärased peiu leidnud, kes talle noa tuppe pistnud. Vastumeelse poisi väits visatud omaniku ette maha (Eisen, Eesti kirjandus, 1910, lk 21).

179. Enne orjapõlve.

Dekesed, ellakesed,
 Räharpääga kaunikesed,
 Rinalakad linnukesed!
 Igawuse ikelene
 Waewab waesid wofi taga
 Kulda lõnga keeruteses,
 Hõbe eideid weniteses.
 Eks meie enne olnud hulka,
 Eks meie paikus käinud parwe,
 Eks meil olnud pidupõlwe,
 Eks meil õitsend parem aega,
 Enne isa õue peala,
 Wanemate wainudela?
 Eks meie ehtind õhtu eela,
 Plehtind puna paeladesa,

Kuldarawa kirjadesa,
 Käinud küla kiige peale
 Õhtu lusti õigamate?
 Selhas olid siidisärgid,
 Kroogitud käitsed käesä,
 Helmeforrad ümber kaela,
 Suuri sõlgi rindadela,
 Kuld sõrmused sõrmela,
 Poordidest pärjad pääsja,
 Kulda tressid värgadela,
 Siidi rätikud kaelassa,
 Siidi sukad jalgadela.
 Eks me' enne sunnud õnne,
 Eks me' enne näinud ilu,
 Rõhkest' pidul rõõmusida!

(Kalewi poeg, XIII. 518—547.)

Tupele kutsumise vormel käinud järgmiselt: "Tulge tupele, noored mehed, / Siin on tupp, tuss man" (Kruusberg, lk 72). Komme leidis ajapikku üleüldist laitmist ning kadus 19. sajandi alguses. Viimased tupelekutsujad olnud uhked ja hullud, s.o ulakad tüdrukud – selleaegse rahva arvamise järele, mille mõjul ka komme kadus –, seega siis iseseisvad emaõiguslased, leiab asjatundja A. Kruusberg.

Hiliste aegadeni säilis naiste kosimisõigus ka maailma teises otsas asuvatel ainudel. Ka ainu neiu oli vaba valima endale meest. Noormees kinkis neiuale noa omatehtud tupes, vastu sai peapaela. Indias kutsuti seda abiellumisviisi *svajamvara* 'omavalik' – täiskasvanud kuningatütar valis endale mehe, andes väljavalitule lillevaniku. Kõik, kes soovisid neiuaga abielluda, võisid ennast näitama tulla.

Tõenäoliselt leidis alati pärisperemehe, näiteks 16. aastajal oli Saare-Lääne piiskopkonna maadel keskeltläbi iga viies peremees vabatalupoeg, kel vähemalt 15 ha puhast põldu pluss heina-, karja- jm maad (Tarvel, lk 53 jj; 84; 88).

Etniliselt eesti päritolu aadeldad kadus põhiliselt pärast Jüriöö ülestõusu. Kroonik Russow kirjutab 15.–16. saj kohta, et Harju ja Viru aadlikele kuulunud erakordne võim ja voli oma maa ning mõisa piires. Isegi omaenda mõisakohus, kus vana kombe kohaselt mõistsid õigust ja tegid kurjategija kohta otsuse kõige vanemad talumehed, aadlimehed istusid küll kohal, kuid otsuse langetamisel vaikisid.

Õiguse mõõka kanda kaotas maa-rahvas 1507. a Liivimaa maapäeva otsusel, maa kaitse seisukohalt oli see väga väär otsus. Raudkäpp kui institutsioon tegutses veel meie vanaisade noorpõlves (vt ptk "Kalevipoja põrgujärv").

Mässud, vastuhakud ja mõisnikega protsessimised kestsid läbi aastasada. Eesti rahva kollektiivne mälu säilitas vähemalt läbi kahe-kolmeteistkümnepõlvne elava mälestuse muistsest vabadusest, kuigi inimese tavamälu küünib vaid kolme põlve taha. Õigust käidi nõudmas nii Rootsi kuningakojas kui ka Peterburi paleedes. Holsteini diplomaadi Adam Oleariuse sõnul olnud eestlastel veel 17. sajandi keskpaiku meeles, et nende esiisad maad oma

Paljud eestlased said "Kalevipojast" esimest korda teada Carl Robert Jakobsoni "Kooli lugemise raamatust" (illustratsioon ülal). Sellega tegi Jakobson tänuväärset tööd eepose tutvustamisel. Paraku pani ta orjapõlve märgi juurde ka sinna, kus Kreutzwald polnud seda maininud.

käes hoidsid, mistõttu, "kui nad, iseäranis talve ajal, linnast tulevad ja purjus on, ei anna nad sakslasele, kes nendega kohtub, hea meelega teed ega ütle häid sõnu".

Mõnigi rahvalaulik teadis peast "Kalevala" jagu värsse, peretütred kandsid kaelas korraliku loomakarja väärtuses hõbedat: A. W. Hupeli, 18. sajand, teatel 40 rubla eest – seda ajal, mil suur siga maksnud kõige rohkem 5 rubla, lehm 3–5 rubla, vasikas 30–60 kopikat, kana 2–4 kopikat.

Vanausk taandus, vanad kombad ja tavad hakkasid kaduma alles kirjaoskuse ja vennastekoguduste levides ning seoses nn pärisorjuse tegeliku sisseseadmise 18. sajandil. Uno Liivaku andmetel jõudsid eestlased selle pärisorjuse ajal koos lätlaste, soomlaste, rootslaste ja teiste põhjamaade rahvastega Euroopa mandri kõige kirjaoskajamate ning lugemishuvilisemate rahvaste hulka, jäädes maha vaid Lääne- ja Kesk-Euroopa linnarahvast (Eesti raamatu lugu, Tallinn, 1995, lk 57).

Carl R. Jakobson rääkis eesti rahva pimeduseajast poliitilistel kaalutlustel, kui kirjutas sakslaste toodud pilkase pimeduse ajast: "Aga pimedus ei kesta

igavesti, jo tõusis koit hommiku poolt ja kuulutab heledat valgust: Meie Keisri herra arm oli see koit, kelle ees pimeduse teudel enam pidamist ei ole" (1868), ja kirjaneitsi Lydia Koidula kasutas pimedust luulelise liialdusena, kuid haavatud hingega Liiv polnud ülepea sellest ilmast pärit: "Vask oli taevas mu üle, / maa põuane, kumisev raud, / ja ise kõndisin ümber / kui vankuv, elav haud". See mees, kes tallab raudset nurme vaskse põuataeva all, elab maises põrgus. Ime siis, et taevas tundub tume, minevik must ning must lagi pea kohal. Luulelise natuuri üleelamisi ei saa siiski üldkehtivaiks pidada. Igamees ei pruugi samaväärset poeetilist pingestatud elu elada.

Musta mineviku raamat

Eiseni musta mineviku raamat kui retooriline sõnakõlks ei vääriks erilist tähelepanu, kui ta poleks võimaldanud kaas-aega teenimatult ülendada.

Nooreestlased kutsusid Gustav Suitso suu ja sule läbi 1905. a rahvast üles olema eestlased, aga saama eurooplasteks: "Rohkem kulturi! Rohkem eurooplast kulturi! Olgem eestlased, kuid saagem ka eurooplasteks!" Hurda-järgsed

Kalevipoja säng Alatskivil Kodaveres. F. v. Schlateri maal, 1835.

haritlased hakkasid pidama Euroopa üht vanimat järjepidevat kultuuri teoorja primitiivseks vaimuvaraks ja pastlakultuuriks. Madalaks pandi nii Kreutzwaldi "Kalevipoeg" kui ka vanad rahvalaulud tervikuna. Eesti rahva ärksamad pead üritasid tookord vabaneda kogu minevikutaagast korruga, sealhulgas olulisest osast kultuuripärandist. Kui juba must minevik ja pime orjaaeg, siis loomulikult ka harimata matside madalad mõtted ning labased laulud.

Kuid mida meil üldse oleks peale oma keele ja kultuuri (põlvkondade vaimuväärtuste kvintessentsi) sinna Euroopasse ühes võtta? Toomas Liiv tõdeb, et nimelt need ilusad sõnad – jäägem eestlasteks, kuid saagem eurooplasteks – lükkasid eestlased baltisakslaste ja venestajate meeleheaks nii geograafilisest kui ka poliitilisest Euroopast lihtsalt välja (Sirp, 18.10.2002).

Loodetavasti lõpeb praegune minevikuga arveteõidendamine siis, kui võime rahulikult tõdeda, et olgem eurooplasted, aga jäägem eestlasteks.

Sääl tuli Tuglas...

"Sääl tuli Tuglas, sõjakevad õues..." kirjutas Gustav Suits pidulikult "Tuulemaas" (1913). Tuglasel on suuri teeneid Eestis moodsa kirjandusstiili edendamisel, kuid meie vanasse müütilisse rahvalaulu suhtus ta üleolevalt, pidades seda orjarahva ühiselulikust süütusest võrsunud lapseluuleks, mida iseloomustavat udune ja meelevaldne sõnastik ning süütu neitsilik fantastika, milles olevat palju laiust, vähe sügavust.

Neid tema meelest igavaid tuima värsimõõdu ning rütmiga väsitavaid ja ühetoonilisi laule lugedes kaotas tulevane tulekumardaja lootuse leida sealt midagi üllatavat. Karjalapsest, kiigeneitsist ja vaimutüdrukust laulikud, kellele eepiline vaim võõras, ei võinud ometi kangelaslugusid luua ega "jumalate müüte ning usulikke süsteeme sünnitada, sest et nende filosoofiline mõistus oli äärmiselt edenematu", sedastab Tuglas esees "Kirjanduslik stiil", jättes oma rahvale selgitamata, miks peaks müütiliste laulude sisu sõltuma karjalapse arenemata mõistusest. Regivärsside põlvest põlve kandumiseks piisaks heast mälustki.

"Põrgu värava" nimelises kirjatöös nimetab noor Tuglas hulganisti mitmete rahvaste – Babüloonia, Kreeka, Rooma, Skandinaavia ja slaavi – "valguse lapsi" ning "päikese poegi", tunnistamata nende sekka vääriliseks Kalevipoega, eesti folkloori müütilistest päikese-päevapoe-gadest rääkimata. Tule ja päikese austamisest juttu tehes väidab ta: "Ja kui eestlastelgi sama aine tooreste teoorjade vanapagana juttude kujul kordub, siis on see ainult tunnistuseks, et meiega minevik sel maakeral on möödunud. Vähe on Põhjas jumalaid, iseäranis valguse jumalaid. Muidu oleksid meilgi tekkinud müüdid, millest paistaks päikese, tule ja valguse kummardamise põhimõtte."

Suuremat kahju kui Tuglas pole eesti rahvalauluretseptisioonile tõenäoliselt keegi suutnud teha (kui vahest kooliõpi-

kute rahvaluuleosa koostajad välja arvata). Ent Tuglase sõnum läks kooliõpetuse kaudu võimendatult rahva sekka. Kuigi vanemas eas pidas ta oma "Põrguvärvat" diletandi tööks ja paiguti küllaltki naiivseks, jäi rahvas endiselt armusele, et mis sealt vanadest lauludest otsida, kui juba Tuglas ise neist midagi ei leidnud ega pidanud.

"Ta ei suutnud iialgi rahvalaulu tõelist stiili, selle sisemist hinge tabada. See oli ja jäi talle võhivõõraks maailmaks, ilma et tal enesel sellest aimugi oleks olnud. Kogu eluaja arvas ta rahvalaulu midagi muud olevat, kui see tõepoolest on, ja ta suri, ilma et eksitusest iial teada oleks saanud, veel enam – pärandas selle ek-siarvamuse järeltulevale põlvele, kes seda ainult on suurendanud," kirjutab Tuglas prohvetlikult – küll mitte iseenda, vaid Kreutzwaldi kohta.

Orjarahva eepos

Eitades "Kalevipoja" kunstiväärtuslikkust, heitis Friedebert Tuglas ühtlasi üle ääre kogu rahvaluule, sh meie vanad rahvalaulud, nimetades neid naiste aja-viiteks. Tema arvates esitasid need naiste kitsast ja elementaarset mõttevalda. "Ei ühtki usutavat perspektiivi minevikku ja loodusse!"; "Kui kitsad piirid siin valitsevad! Kui väike on sinne valiku võimalus!" hüüatab ta ühtepuhku. Linnakultuuri poole pürgides, ilmakodaniku esiletõusu ja intelligent inimese il-mumist oodates, "kes kõike seda omas abstraktlikus mõttevallas päevade jook-sul läbi elab, milleks isad ja isaisad aastaid konkreetlikku elu ning tegelikke kat-seid tarvitasid", kahe kultuuri kokkupõr-kamise üle teoretiseerides ning homse-päeva kirjanduse pärast muretsemisega tõuseb tas "igatsus äraigamata kultuuri-traditsioonide järele". Tuglas teadis, kui vaesed siin tunneme enese olevat.

"Meie rahvaluule võib meid ainult mõ-ne luulelise motiivi ja meeleolu ning grammatilise vormiga rikastada." Muinasjutud aga, mille "muinasjutulik" ilu näib talle paljas eelarvamine olevat, võivat paremal juhusel "ainult hääd rahva-keelt õpetada".

Leidus siiski eriarvajaid. "Kas tõesti võidakse uskuda, et need lugemata laulud, lood ja ehtekujud lihtsalt ajawii-teks tehti?" kirjutab Kristjan Raud, lisa-des: kas ei olnud need "ainsaks raama-

tuks, millesse paljude põlvwede tarkus ja võimimine mahutatud oli? Kristjan Raud oli üldse imelik mees, tema üritas olemuslikku tabada: "Waatad inimese otsa. Ei aimagi, mis rikkused ta sees on. Terwe isesugune ilm kaob iga inimesega. Jäädawalt. Kordamata." (Oli ennemuiste nõnda, Eesti Kultura, 1911/1)

Tuglas ent oli kindel oma õigsuses otsustada ja õpetada, ta ei kahelnud ega otsinud. Tema teadis, tema arvates tulnuks "Kalevipoja" asemel luua hoopis orjarahva eepos, millele ei kõlba eeskujuks klassikaliselt selge kreeka eeposte toon ega ka "Kalevala" luuletarkade sügavamõtteline maailm; eepos, mis ühendanuks keskaja fantastika, krati, rahaugu, rehepapi ja Kaval-Antsu ning Suure Tõllu lood, rikastades neid jõhkra teoorja huumori ja pilkega, lisaks rõvedam pool "Kalevipojast". Kas Andrus Kiviräha "Rehepapp" on esimene samm Tuglase orjarahvaeepose teostamisel?

Jätkunuks Tuglasel mahti süveneda oma rahva hingeellu, avastanuks ta, et ei Kalevipoeg ega "Kalevipoeg" ole nii üheselt mõistetavad. Kui ta oma sõnul ei suutnud "küllalt imestada, miks kõiksuguste vananaiste poolt lauldud pulma kommete ja mõrsja manitsuse laulude üle vaimustust tuntakse", oleks tulnud asja uurida. Kelle poole aga oluaks kõrgesti koolitatud euromehel pöörduda? Mida oleks andnud talle talupoeg, kes tema enda isa-ema käest, müts peos, koogutades nõu käis küsimas?

Võimatu on täpset piiri tõmmata, kus lõpeb üleolev ja algab alavääristav suhtumine eesti mütoloogiasse, igatahes mõlemad tendentsid jätkuvad. Kõrgemaid müüte olevat meie tekke- ja seletusmuistenditest asjatu otsida (ERK, lk 572). Eesti mütoloogias olla aina tegemist pigem siirdlevi kui algupärase ainesega (Jaan Puhvel). Eesti rahvausk ei tundvat kõigi olemasolevate andmete põhjal jumalaid (Ülo Tedre). Põhjuseks küllap jälle see maarahvas, murust madalam, kes üksnes kõhutäitmise, magamise ja – kuivõrd meie oleme täitsa olemas – sugutegemise eest hoolt kandis.

Rahva- või rahvuseepos

Felix Oinase sõnul oli Kreutzwald kõrgeandeline poeet, kes andis "Kalevipojas" oma fantaasiale ikka ja jälle lennuvoli, mistõttu võib "Kalevipoega" nimetada

rahvaluulel põhinevaks rahvuseeposeks, "Kalevalat" aga rahvaeeposeks, sest "Lõnnrotiil polnud suurt luuleannet, asjaolu, mis tuli talle eepose "Kalevala" koostamisel kasuks" – Lõnnrot järgis võimalikult muutmatult soome rahvalaulude sõnastust (Oinas, lk 138).

Sellesse väitesse tuleks suhtuda teatud reservatsioonidega. Kreutzwaldi esimesed rahvalaulu üleskirjutused pärinevat aastast 1818, kui ta oli 16-aastane (Annist 1-II, lk 93). Seega jõudis ta jälle niisugustele asjadele, mida polnud teada antud enam kellelegi teisele. Ilmselt mäletas ta ka lapsepõlvest ja noorusest rohkesti rahvalaule peast.

Fr. R. Kreutzwald koostas eepose "Kalevipoeg", kasutades oma sõnul põlise rahvalaulu vormi ka sellepärast, et algupärast eesti proosat polnud veel olemas ning ta kahtles, kas seda ka tulevikus olema saab. Kuigi just Kreutzwaldi ennemuistsete jutud panid aluse eesti proosakirjandusele, kusjuures rahvas lugese need juturaamatud sõna otseselt mõttes ära.

Rahvuseepose loomise au jättis Kreutzwald lahtiseks igäühe jaoks ega pretendeerinud ise nii kõrgelennulisele tiitlile. Oma arvates andis ta võimalikult truult pärimusi edasi, "Kalevipoeg" olla vormi ja sisu poolest läbi ja läbi eesti rahva üdi, luu, liha ning veri (Annist 1-II, lk 169). Fr. Tuglas nimetas sellist väljendusviisi lihakarini žargooniks.

Kreutzwald tajus "Kalevipoega" talletatud iidse pärimuse erakordsust. Taotledes eepose tulevast omandusõigust ainult endale ja oma pärijatele, kirjutas ta "Alg-Kalevipoja" saatekirjas Õpetatud Eesti Seltsile 16.11.1853: "Kuna see minu peatöö on, mida 1000 aasta pärast, nagu tänapäeval Homerost, ka säärase inimeste raamatukogudes igal pool ees leitakse, kes selle keelest i täppigi ei taipu, siis pean ma juba oma eluajal selliseid korraldusi tegema, et minu tulevane suguvõsa oma suure esivanema töövilja igal pool kitsendamatuks nautida saaks. Niisugust raamatukaupmeest, kes rikas küllalt oleks käsikirja ära ostma, ei ole praegu meie maal veel mitte" (Annist 3, lk 16). Vaatamata sellele, et tema elutööd hakati kohe madalaks panema, peaks "Kalevipoeg" olema kõige enam tõlgitud eestikeelne teos.

Folkloori iidne ühisosa

Otsesed paralleelid Kreutzwaldi ennemuistsetes juttudes ulatuvad otsapidi muinasegiptuse ja ainu mütoloogiasse. Seda on seletatud laenamise või juhusliku kokkusattumusega. Kuid geneetikute arvates põlvneb kogu inimkond ühesainsast esiemast, nn Mustast Eevast, kes elas ca 150 000 aasta eest Aafrikas. Euroopasse jõudis tänapäeva inimene ca 40 000 aastat tagasi. Meie otsesed esivanemad olid tõenäoliselt esimesed, kes taanduva jää järel tulles siia saabusid, nihkudes sobivas kauguses mandrijää servast põhja poole (Richard Villems, Ago Künnap). Umbes samal ajal, 12 000 aastat tagasi, jõudsid ainud Jaapani saartele ja inkade esivanemad Andidesse, kuid eks neil olnud ka pikem maa minna.

Loomulik siis, et meie kõigi müütilised tegelased on üsna sarnased, et kõik inimesed räägivad põhimõtteliselt ühte keelt ja on sama meelt, saavad asjade sügavamast olemusest ühtemoodi aru. Inimkonna kiviaega juurdub maailmapilt on aja jooksul teisenedes ja ajuti kokku varisedes vormunud praegusekujuliseks, säilitades siiski selged jäljed aastatuhandete kestel läbitud teelt. Igatahes puudub alus arvata, et eestlaste esivanemad jäid müütiliste kujutelmade loomises, tundmises ja edasiarendamises kõrvaliseks.

Professor Ago Künnapi arvates kõnelesid jää järel siinamaile jõudnud eestlaste esivanemad sedasama eesti keelt mis praegugi, muidugi varasemates esinemisvormides. (Künnap, lk 566).

Viimasel ajal on mitmeid kordi tsiteeritud August Annistit, 1935: "Sest rikas on ainult see rahvas, kelle iga uus sugupõlv uuesti tõeliselt omaks teeb oma eelkäijate pärandi" (vt Peegel, lk 159). Ei saa jätta seda mõtet siinkohalgi meenutamata.

Päikesesümbol. Pea asemel särab päike. Tübingeni katedraal Saksamaal.

Kolmesarveline figuur sümboliseerib päikesejumalust. Saami šamaanitrumm.

Taevasel olendil on kolm sõrme nagu linnul. Koola ps kaljujoonis.

Kalevipoeg kui Päevapoeg

Eesti Kalevipoeg kandnud päikest pea peal nagu soome Kaleva pojadki, mis on päikesejumaluse kindel tunnus.

Eesti Kalevipoega ei saa käsitleda lahus soome Kaleva poegadest, neil on ühised juured. Kohalik mütoloogia tunneb nii ühte kui ka kolme ja isegi kahteteistkümnet Kaleva-Kalevi poega. *Kalevan poika* on ise Kaleva, ütlevad karjala laulud ja räägivad ainsast Kaleva pojast (KSKE 3.IV; 29.VIII). Samas sünnitab ilmaneitsi kolm Kaleva poega, kel igaühel paistab päike pealael või otsaesel (KKR 17–51), Väinämöinen, Ilmarinen ja Joukohainen või Lemminkäinen nimeks. Kaleva poega näib iseloomustavat otse mingi kolmainsuslik olemus, justkui ühendaks ta endas noore- ja keskeaning vanaduspõlve – nagu hommikune, keskpäevane ja loojuv päike.

Kas Kalevipojast kui Päevapojast on Eestis üldse juttu tehtud? Kõige lihtsamini kätte tuleb info Kalevipoja kohta, aga samas ka kõige üldistatum ja autoriteetsem, on raiutud loomulikult rahvusentsüklopeediasse. Märksõna Kalevipoeg alt saame teada järgmist.

ENE, 1971: eesti (peam Ida-Eesti) rahvamuistendite hiidvägilane, kes kannab kive või viskab neid vaenlaste pihta, võitleb vaenlaste vastu ka laudadega,

võttes seejuures õpetust siililt, tekitab maapinnavorme, veekogusid, ehitab linnu jm, käib läbi vete, sureb jalgade maharaiumise tõttu. Esineb harva rahvalaulude tegelasena ("Suisa suud", nimeitamisi mõnes teiseski).

ENE, 1989: eesti (pms Ida-Eesti) rahvamuistendite hiidvägilane, kes kannab kive, viskab neid vaenlase pihta, tekitab maapinnavorme ja veekogusid, ehitab linnu ja sureb jalgade maharaiumise tagajärjel. Harvemini on ta rahvalaulude tegelane (ilmselt ülik; "Suisa suud").

Nagu näha, teatud muutused Kalevipoja retseptioonis ajapikku toimuvad, kuid siiski mitte põhimõttelised.

Päike pea peal kanda

Eesti Kalevipoeg kandnud päikest pea peal nagu soome Kaleva pojadki, mis on päikesejumaluse kindel tunnus:

"Aega läinud tal [Kalevipojal] palju, enne kui saanud magama heidata, sest päike oli pea peal, ja kui ta magama oleks jäänud enne, siis oleks ilm jäänud järsku pimedaks. Kui ta istuma hakanud, siis vajus ka päike allapoole, ja kui

pikali lasknud, siis vajunud päike kahe mäe vahele" (Kambja; Kp 223C).

Kui raiutud jalgadega Kalevipoeg teinud põlvkondiotste peal viimsed sammud eluteel, paistnud tal pea üle metsa (Kp 340B). Kas Kalevipoja pea paistis metsade kohal loojuva päikesena?

Soome ilmaneitsi saab maha kolme poeglapsega, kel päike paistab pealael: "Sai kolme poigu lastu, / Käjed kuldaized kynnäspiälöih sah, / Jallat hobjaizet oldih; / Piälajel päivy paistau, / Ocal kuu-dain paistau, / Tagaraivol tiähted paistau" (KSKE 22.II; KKR 51).

Sama motiiv esineb kohalikes muinasjuttudes: "Emandal jälle kolm poega, Jumala kingitus: kõigil kolmel kuu kukrus, päev otsa ees, kõik keha täis taeva tähti, mis vilkuvad ja välkuvad aga"; "kuu kukrun, pääv otsa eehn, aotäht rindu pääl, hõbehõdzõ' jala', kulladze' käe' küünarpaani" (Kallas, lk 285, 289).

Kalevipoja põrguskäik on tuntud lugu. Ingeri lauludes päästab aga *Päivöim poiga valgiain* ('tuline Päikese poeg') põrgust tulles päikesekera põrgumäest ja asetab selle maailmapuu latva ülemisele oksale või oma pea laele:

"Kattšo päivyen soaren peällä,/ Otti päivyen peä-lajella" (Aarne, lk 53).

Ka eesti Kalevipoega kutsutakse päevapojaks. Müütilistes rahvalauludes öeldakse Kalevipoeg olevat hää ilma päivapoiga ja isegi ilus ilma päāvapaiste: "Tuli vastu suur Sulevipoiga,/ Sulevi-Kalevipoiga,/ hää ilma, päevapoiga" (ERA 2173). Kalevipoeg samastub ka Olevipojaga: "Oh sa suur Olevipoega,/ ilus ilma, päāvapaiste" (VK4, 577). Ilus ilm, päāvapaiste seostub otseselt päikesejumalusega. Päikese poeg on päikselise taeva poeg. Setukeste lauludes tegutseb Kalevipoja koha peal *edo ilma, päāvapoiga* (S 78; edo 'rõõm').

Päevapoega tunneb ka liivi rahvaluu- le – *pääva puoga*, lätlased tunnevad Päikese poega (LRU 1, lk 44). Setu rahvalaulude järgi särab ilmakõrgil päevapojal, keda nimetatakse ka Kaleviseks poisikeseks, kuldne kübar peas kui see päike pealt metsa.

Soome loitsude teatel onud päevapoja kuldne kübar kolmeharuline: "Hattu oli päässä Päivän poian,/ Kolme haaroa hatussa" (L, lk 144). Kolmeharuline punane kübar on ka eesti metshaldja ja kuradi tunnusmärk – viimasel onud peas punane müts, kolmenukeline müts, kolmenurgeline kübar (Valk, lk 41–42, 155). Korra on juttu ka kolme sarvega kuradist (Valk, lk 157). Kolmesarviline kurat ilmutab end samuti liivi mütoloogias. Kolmeharuline peakate *resp.* kolm sarve on ürgse päikesejumaluse atribuut.

Kalevala-laulude järgi valitseb *kaunis Kalevan poika* ehk *pätövä Päivön poika* müütilisel Saarel asuvat päikesemaad Päivölat. Pädev Päevapoeg (R I-2, 766; 236) on Päivölä isand. Päevapoja-nimelist tegelast kohtame ka eeposes "Kalevala", 48. runo, tegutsemas Saarel Alue järve maastikes. Päevapoeg on nimelt asjatundja käsitlema taevast maha sadanud ja Alue järve sattunud ning kala kõhtu kadunud tulekera. Kui Väinämöisel ja Ilmarisel on õnnestunud kinni püüda tule neelanud kala ja nad kahtlevad, kas ikka tasub hakata seda tulekala raudkinnasteta kinni võtma, astub appi pädev Päevapoeg, kes taevast isalt saadud väitsegaga, pää kulda, tera hõbeda, lõhestab laialõuase hauagi, kelle kõhust ilmub lihav lõhe ja seejärel sile siig, kelle sees asuvast sinikerakesest

kukub välja punakerake, mille sees omakorda ongi taevast tulnud tulesäde (Kalevala, 48, 215–235).

Päevapoja asupaigana tuntakse kohalikes muinasjuttudes Saaremaad. Sinna sattunud kuningapojal hakkavad oma isa palge ees korruga "kuu kukla taga, päev otsa ees ja koidutäht rinde peal paistma" (EM, lk 342–343).

Kreeka kunstmütoloogilises kontekstis oleks Päevapoeg ürgjumal. Päeva ja Taeva poeg on näiteks tulejumal Hephaistos. Särava Päeva, s.o Valguse sünnitas endale seltsiliseks Armastus, kes tuli ilmale tuulest võetud munast, mille Öö oli pistnud Sügavuse pimedasse põue. Alles Armastuse ja Päeva tekkimisega ilmus kuidagi iseenesest välja Maa, kes sünnitas Taeva, et see teda kataks ja saaks lapsi teha (Hamilton, lk 56–57).

Kohalik Päevapoeg on, nagu järgmise teema puhul näeme, ühtlasi päikese poeg.

Päikese-Päevapoja kõrval tunneb läänemeresoome mütoloogia ka Päevatütart. *Päivätytär* on Saarel asuva müütilise päikesemaa Päivölä *hyvä emäntä* (KSKE, 33.XI). Päevatütar on päikese tütar. Päikese tütreid esinevad läti mütoloogias – *Saules meitas*. Liivi *pääva tidar* läheb mehele Kuule või jumala pojale (Eisen, EM II, 78; IV, 24–27).

Eesti müütilistes lauludes on tegev ka Päev ise kullake, kelle all annab päikeseneidu mõista ja kes pillab merre oma kuldkiirse päikeseharja, millega ta suure puu otsas istudes oma juukseid ja maa laste päid soeb (ERI 1, lk 295–357).

Uku Masing aga on pidanud eesti müütilistes rahvalauludes vahetevahel ettejuhtuvaid päevapoegi meteoride kajastuseks. Sest mingi seletuse pidid inimesed neile ju leidma, ja lähemaid on vaevalt võimalik oletada, kirjutab ta teoses "Eesti usund". Samas avaldab ta arvamust, et päevapojad võisid olla inimesed.

Saarlane Lemminkäinen

Päevapoja kõrval esineb soome rahvaluules ka *tulen poika*. *Tulen poika* on *lie-to Lemminkäinen*, kes ühtlasi *saarelainen* ja *kaunis Kalevan poika* (KSKE, 20.III), noorim kolmest vennast. Lemminkäise nähakse tavapäraselt seiklevat naistevõrgutajat ja riukukke (kuivõrd lempi seostub armastuse ja armutulega;

Valik päikesejumalusi kaljujoonistelt: Itaalia, Kaukaasia, Karjala, Põhja-Ameerika, Kasahstan.

Päikesejumal Armaghi katedraalist, Põhja-Iirimaa. Päikesejumalal pole mitte üksnes päikesekera pea peal kanda – tema pale särab päikesena.

püsiv epiteet lieto aga tähendavat leebust, rahutust, kergemeelsust, lustlikkust (Annist 2, lk 107). Lemminkäinen olevat sümbolkuju noorusest ja elujõust, Põhjala rahvaste kauakitsendatud elutingimustes ohjeldamatult väljapurskuvast vitaalsusest. See kergemeelne naistenaerja olevat mitte niipalju rahvastuüp kui ajajärgutuüp, kas viiking või varjaag, omamoodi elurõõmus päikese-poeg, üliinimene, "kelle ülevoolav jõud ei pörka tagasi ühegi hull-julge teo ees, kes on kõikjal võidukas – ja siis ometi hukub väikese vea, väikese ettevaatamatuse tõttu, samuti nagu hukkusid nii paljud teised imesangarid: Achilleus, Siegfried, ka eesti Kalevipoeg jt" (Annist 2, lk 87).

Hoopis teisel arvamusel on livar Kempainen, kes sedastab, et *saarelainen Lemminkäinen* on *Lemmin poika* = *tulen poika* = *tulisen Saaren poika*. Lemminkäinen on deminutiiv sõnast "lempi" = *tulen poika*, väike tuli (lempi, lemme 'tuli, tulen liekki, tuliroihu'; Kempainen, lk 94–95; 124–125; 128). Tuline Saar on Kempaise järgi põrgusaar ja Manala saar, kus põleb Manala igavene tuli. Lemminkäinen on Kempaise meelest surev ja taas sündiv viljakusjumalus, kelles sisalduvad armastusedeemoni loomujooned, kes ühe suveöö jooksul võrgutab, magatab ja viljastab sajad ja tuhanded naised.

Müütilise Saare tulen poika kõrval on tuntud ka *tulen tyttö* (Kempainen, lk 94, 99, 104). *Tulen tyttö* on *Saaren neito*. *Tulityttö taivahinen* on aga juba *Katrinatar neiti kaunis*, kes pillab päikesetulekera Saarele keskelle *Kalevan järven* (L, lk 337–338).

Lemminkäise vaste leiame samuti eesti müütilistest lauludest, seda Lemminge, Lemmingäse ja Lemmiku näol. 13. sajandi esimesel poolel kandsid maavanem Lembituga (kroonik Henrikul ka Lembito, Lambito, Lambite) sama algupära nime liivlaste vanem Lembevalde ning kuralaste kuningas Lammekin (*Lammechinus, rex de Curonia*). Müütilise Lemminkäise ühendab kuralaste kuninga Lammekiniga soome aja-looprofessor Matti Klinge.

Kui Kempainen peab Lemminkäist tulise Manala saare = põrgusaare asukaks, siis Matti Klinge tunnistab Lemminkäise koduks juba otseselt Saaremaa.

Mädanev päike

Paarkümmend aastat tagasi, "Kalevala" järjekordse juubeli eel lootis siinkirjutaja alustada mõttevahetust Kalevala-aineliste rahvalaulude intrigeerivaima tegelase Lemminkäise üle. Ajakirjale Looming pakutud artikkel aga osutus vastuvõtmatuks, põhjuseks tõenäoliselt Lemminge-Lemminkäise isa surmatõve seostamine mädaneva päikese ning ürgsete astraalmüütidega. Lieto Lemminkäises nägi autor tulist tule poega, vrd soome *lieto* – eesti leet, leedu 'tuli, lõke, leek'; omal ajal tehti eriti Muhu- ja Saaremaal leedutuld jaani- või heinamaarjapäeva õhtul; Lemminkäinen on ka *lieto poika* ja *lietolainen*; Lietola on Kalevala ja Päivölä paralleelnimetus.

Lemminkäise tõlgendamisel toetus autor Paul Aristele, kelle järgi oli soome *lempi* 'armastus, kirg' algselt tuld tähistav sõna. Ariste peab selle sõna tüve vanemaks tähenduseks lendlevat ja sädemeid pilduvat tuletera, vrd vadja pi-suhänd *lemmüz*.

Teatud müütiliste kujutelmade kohaselt päevatera päike mädaneb ja idaneb nagu iga teinegi viljaiva. Wiedemann kirjutab, 1876: "Einige meinen, wenn die Sonne unter gehe, so verfaule Sie, und am anderen Morgen erscheine dann wieder eine andere."

Müütilisest laulust "Osmi haigus" selgub, et Lemminge isa põeb pikka aega mingit mädanemisega lõppevat tõbe – look lõõnud Osmile vastu rindu, Kalevisele kaela pihta (päikesehobust rakendades? päikesehobuse look on vikerkaar, s.o taevase tule kaar) (ERI 2, lk 41–44). Rahvaluuleteadlaste arvates on "Osmi haiguses" raske otsida kaugele ulatuvat mütoloogilist tausta. Tegelased oleval inimesed oma inimliku häda ja vaevaga, mida iga laulik reaalelus küllalt leida võinud. Esindusliku "Eesti rahvalaulude" antoloogia I vihus (Tallinn, 1969) on "Osmi haigus" asetatud esimesena igapäevase elu ja töö laulude hulka (ERLA I:1, lk 66–67).

Retseptsioon 1984

Siseretsensioonis Loomingu toimetajale Toomas Haugile kirjutas Ülo Tedre 5.12.1984, et "K. Kello kirjutus on pretsedenitu – vähemalt viimaste aastate jooksul – rahvalauluga manipuleerimise näidis"; et "esitatud etümoloogiad on kõik

väga kahtlased"; et "kõigi olemasolevate andmete põhjal ei tundnud eesti rahvausk jumalaid". Lõpetuseks leidis ta: "Kirjutis on fantastiliselt võhiklik ja diletantlikult julge. Ei pea võimalikuks selle avaldamist (kui mitte just paroodiana mõnede analoogilistele, kuid siiski ettevaatlikumatele mõtteavaldustele)."

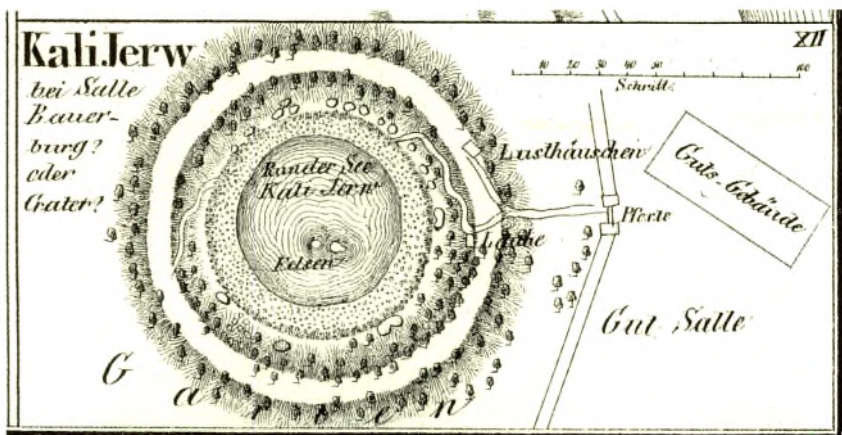
Stiilinäitena olgu ära toodud kirjanudusteadlase Udo Uibo arvamuseavaldus, 6.12.1984, pealkirja all "K. Kello mõtisklustest "Kalevala" ainetel":

"Ma pole küll ei ajaloolise keeleteaduse ega folkloristika asjatundja, aga sm Kello oopuse hindamiseks pole seda vajagi: see kuulub silmanähtavalt sellesse liiki, mille jaoks instituitides on olemas nn nullkaust (asjaarmastajate tööd igiliikuri kohta, relatiivsusteooria ümberlukkamised, teosed eesti keele kui muinasegiptuse keele ürgisa kohta jms).

Teaduslikku tegevust peaksid iseloomustama vähemalt kolm joont: 1) teooria ja meetodi olemasolu; 2) tuginemine empiirilisele materjalile; 3) loogilise mõtlemise reeglite kinnipidamine. Sm Kello tööst puuduvad esimene ja kolmas punkt täiesti ning mis puutub empiirilise materjali, siis sellega on ümber käidud ülivabalt. Etümologiseerimine peaks põhinema – nii on vähemalt seni arvatud – häälikuseaduste arvestamisel. Nendest pole sm Kello nähtavasti kuulnudki. Kui sm Kello häälikuseadusi arvestada ei taha, siis peaks ta esitama loogilised argumendid selle vastu, mis ajalooline keeleteadus on u poolteise sajandi vältel saavutanud, ning tulema välja uue meetodiga – vaevalt et see tal eriti hästi õnnestuks. Loogilist mõtlemist ja argumentatsiooni asendavad artiklis subjektiivsed assotsiatsioonid.

Sm Kello menetlust kasutades võiks sõnade päritolu kohta väita kõike, mis sülg suhu toob – näiteks kas või seda, et sõnad nohu ja noogutama on sama päritolu.

Artikkel ei kõlbaks isegi Keelele & Kirjandusele; seda vähem peaks ta kõlbama Loomingule."

Kali Jerw. Tartu Ülikooli ajaloo-professori F. Kruse skeem. *Necrolivonica*, 1842. Kas maalinn või kraater, küsib professor Kruse. Kaali kraatrite meteoriitse päritolu tõestas mäeinsener Ivan Reinwald aastal 1937, muinaslinna olemasolu kraatrivallil arheoloog Vello Lõugas 1976.

Põhjamaine vaarao

Liivimaa kroonik Henrik teatab, et Saaremaal uputati 1227. aasta talvel vaarao – *Pharaone submerso* (Henrik XXX, 6).

Vaarao uputamine olnud kõigi aegade võit, otse kristluse võit paganluse üle. Muidugi ei kirjuta Henrik kõrgel aujärjel trooniva pooljumaliku vaarao uputamisest. Küll aga võis tegemist olla mõne kohaliku šamaanitaolise mehega, kolmeharuline müts peas.

Egiptuse vaarad peeti teatavasti Päikese lihaseks pojaks ja päikesejumala maiseks kehastuseks. Vaarao sai tegelikult valitsejaks alles pärast abiellumist oma õega – võim pärandus Egiptuses naisliini pidi. Õega abiellumise motiiv esineb paljude rahvaste müütides. Ca 1250. a laskunud Lõuna-Ameerikas pikselinnuna taevast alla esimene inka, abiellunud oma õega ja pannud aluse Päikese kõrgest soost pärit valitsejadünastiale. Inka ('isand') pidas ennast Päikese pojaks. Ka muinaspõhja päikesejumal Freyr ('isand') heitnud ühte oma õe Freyjaga, samuti muinasgermaani Siegfried, kes teinud seda juba varases lapseas mingil müütilisel tuleasemel kaugel põhjas Ududemaa saare peal.

Kes aga võis olla see saaremaine vaarao?

Kaali mõis vajub maapõhja

Rahvapärismus räägib, et ennemuiste seisnud suure järskude kallastega Kaali mäe otsas mõis. Mõisaisanda vanem

poeg otsustanud noorema õega abiellu heita. Kirikuõpetajalgi polevat selle verpilastusliku abiellu vastu midagi öelda olnud, ainult et laulutada tohtinud vaid sama mäe otsas mõisas. Pärast püha talituse lõppu minema kiirustades vaadanud kutsar muidugi keeluvastastelt tagasi ning näinud, kuidas mõis kõige pulmarahvaga maapõhja vajunud. Järele jäänud suur järsk auk, millel vesi alati sees (Eisen 2, lk 83–84). Igal aastal tulevat mõis äravajumise päeval hetkeks nähtavale, ka kerkivat igal jaaniõöl vee-pinnale pruudi ja peigmehe sörmustatud käsi.

Kaali mõisa pärija astub abiellu vaarao kombel omaenda õega. Kalevipoegi võrgutanud Saarepiiga, kes ta oma õeks osutunud, kusjuures kontekst viitab, et see saar võis olla Saaremaa. Eesti müütiliste rahvalaulude (nt "Suisa suud") järgi kohtunud kosilane Kalevipoeg neiuiga Kalevi mäel (VK3, 186–189). Neiu lööb Kalevipoja suisa surnuks ja kiuste keeletumaks ning Kalevipoeg jääb maha sama mädanemist põhjustava haigusega, mille all kannatasid Lemminge vanemad või Osmi. Kalevi mägigi näib seostuvat Saaremaaga (S 956, 958; vt ka 500–501). Setukeste lauludes tegutseb seksihimulise Kalevipoja koha peal *päävä poiga* (S 78–79).

Egiptuse vaarao kombel magatavad oma õdesid ka soome Kaleva pojad – Kullervo magatab oma õde Päivölä kandis. Lieto Lemminkäineni häbistab oma ema lapse (KSKE 36.1). Lemminkäinen kosib lisaks õe häbistamisele teda ka ametlikult. Lemminkäise õde on Saare neiu. Tekkinud tülis lööb Lemminkäinen Päivölä Päeva-nimelist isandat mõõgaga vasemasse põlve, selle pea kukub kui kuldne õun (R 1-2, 704–781; Aarne, lk 27–28).

Preesterkuningate rituaalne ja ka tegelik hukkamine elujõulisema kohataotleja poolt oli vanadel aegadel üleilmselt tuntud lugu – et säilitada valitseja ning seeläbi valitsetavate elujõud, tagada maiste ja taevaste asjade korrapärane käik.

Püha Katariina – vaarao tütar

Saaremaal tunti ka vaarao tüdart. Kaali järvest põhja poole on ehitatud muistsesse pühapaika Karja kirik, mis on pühendatud Pühale Katariinale, kes olnud Egiptuse kuninga tütar, piibli kontekstis seega vaarao tütar. See püha neiu troonib Karja kiriku võidukaarel.

Saaremaa Karja kihelkonna lauludes pillab Kadri, keda kutsutakse Päevaks endaks kullakeseks, ilmapius istudes merre oma kuldse harja – kuldkiirse päi-

kesesümboli (ERI 2, lk 121; vrd ERI 1, lk 295–357).

Karjala *"Katrinar neiti kaunis, / Tullityttö taivahinen"* pillab Kaleva järve tulekera, mida ta kiigutab-äiutab-kussutab (L, lk 44). Teisal nimetatakse seda tulekera päikese nägu armsaks päikese pojaks.

Soome rahvaluuleteadlase Kustaa Vilku väitel on Katariina kultus levinud Soome Eestist – Ingerisse, Laadoga-Karjalasse, Kesk- ja Põhja-Soome ning Viena-Karjalasse, nendelegi aladele, kus kiriklikust Pühast Katariinast ei teata midagi. Katariinast olla peaaegu võimatu arvata, et ta oleks Soome saabunud muul teel. "Eesti uurijad selgitagu, kuna ja kust on Katariina tulnud Eestisse ja mis asjaolud on teinud ta siin nõnda armastatuks," pöördus Kustaa Vilku juba kuus-seitsekümmend aastat tagasi eesti lugeja poole.

Tõenäoliselt on nii Karja kihelkond kui ka kogu Karjala saanud oma nime Püha Katariina järgi, mitte aga sellest, nagu oleks seal peetud palju karja.

Seega võis kroonik Henrik Saaremaal uputatud vaarao all pidada silmas kedagi kohaliku päikeselise tegelast. Pädevast Päevapojast, kes valitsenud Saarel asuvat päikesemaad Päivölä, ja saarlasest Lemminkäisest oli eelnevalt juba juttu. Päikeseliste tegelastega juhtub mingi saatuslik õnnetus.

Kuidas sattus müütiline Päevapoeg Saaremaale?

Saaremaa süttib põlema

Soome tule- ja rauasünniloitsude järgi kukkunud suure tuleaasta pahal tulesuvel taevast alla kuldne päikesetule kera, põletanud palju maid ja palju soid ning sattunud nimetu Saare peale Kaleva ehk Alue järve. Taevast tulnud tulekera nimetatakse päikese nägu armsaks päikese pojaks: *tuli kulta aurinkoinen; poika aurinkoisen, armas auringon sikiö; armas auringon näköinen* (L, lk 319, 338, 340).

Armas päikese poeg kukkunud seega Alue resp. Kaleva järve, pädev Päevapoeg aga jäänud justkui mingi vaarao valitsema samal Saarel sama järve lähedal asuvat müütilist päikesemaad Päivölä.

Mitme läänemeresoome rahva müütilised laulud räägivad Saaremaa põlemisest. Kaleva järv kohunud kolm korda

suveööl üles kuuse kõrgusele ja kuivanud suveöös kolm korda. Taevas rebenenud ja andnud liigestest järele, pind avanenud, ilmamaa süttinud tulesse ja mattunud pimedusse. Lennart Meri ja Uno Torro tõlgendasid selle, 1976, Kaali katastroofi kajastuseks kohalikus rahvapärismuses.

Neli tuhat aastat tagasi langes Saaremaale tohutu raudmeteorit (algmass kuni 10 000 tonni, kiirus maapinnaga kokkupuutel kuni 20 km/s), tekitades ümarguse Kaali järve (läbimõõt 110, sügavus 20 meetrit). Plahvatuse tagajärjel üles paiskunud paekivilahmakatest tekis seitsme meetri kõrgune ringvall.

Päike kadus, ilmudes uuesti välja alles paari-kolme päeva pärast, kui põlevate metsade paks suitsuvine ning koletu plahvatuse jäägid hajuma hakkasid. Kaali katastroof on tõenäoliselt ainuke nii suur ajaloolisel ajal ja asustatud paigas toimunud meteoriidipauk Euroopas, mistõttu võib oletada, et see looduskatastroof kajastub mingil moel kõigi siin elanud rahvaste folklooris. Vaatame mõnd näidet.

Päev kaob põrgumäkke

Soome loitsude järgi põhjustanud mitmepäevase pimeduse Viro suured nõiad, kes peitnud päikese Saarele põrgumäkke. Viro nõidadel olnud kasutada säärane vägi ja võimus, et nad võinud päikese peita ja isegi kuu taevast alla tuua: *"Viron noiat päivän peittiit, / Päivän peittiit, kuun sallaisit"* (R III-2, 2328). Kuu on palju võimsam kui päike – päike paistab päeva ajal, kui on niigi valge, kuu aga suudab valgustada isegi pimedat ööd.

Soome loitsude järgi haaranud ka raudhammas ja raudnäpp nõiamoor Louhi päikesekera kinni ning mananud raudmäkke, misjärel alanud Kalevalas pilkane pime öö (KSKE 30.IV; KKR 57). Otsetõlkes tähendab *louhi* nii kivimurdu kui ka draakonit, lohemadu. Draakon esineb päikeseneelaja rollis paljudel rahvastel. Küllap peitis Louhigi päikese omaenda tuliste lõugade vahele kui raudsessa kivimurrustikku.

Kadunud päikese päästab põrgumäest *"Jumalaisen aino poika, / Päivöin poika valkeainen"*. Tulles Toonelt koscjast, asetab ta päikese oma pealaele või paneb ilmapuu otsa paistma (R XV,684; 90–91; Aarne, lk 28; KSKE 30.II; 30.29).

Svetovik läheb allilma

Vene mütoloogias röövinud keegi imejuudase (Tšuda-juda) nimeline kurivaim päikese, kuu ja tähed taevast, misjärel pimedus matnud ilmamaa pikemaks ajaks. Valguseallikad toonud tagasi Svetovik. Allilmas, kust ta päästab oma õe/abikaasa ja päikese, seisnud raudsed toolid raudlaua ümber, põrgulised söönud raudube ja malmpähkleid, hammustanud raudleiba peale. Sealsamas põrgu sepikojas sepistatud raudnuia abil võidelnud Svetovik vanakurjaga tulise jõe raudsel sillal justkui Kalevipoeg. Svetovik ilmub allilmast kullatud juustega, s.o lööb tõustes päikesena särama. Samuti muutuvad tal jalad põlvedeni kuldseks ja käed küünarnukist saadik hõbedaseks, tähed hakkavad helkima ümberringi ning kuu kumama otsa ees. Tegevus toimub Podsolnetšnom tsarstve (Novikov, lk 66–88), s.o päikese maal.

Päike toetab jala maha

Läti rahvalaulud räägivad mingist saarest, millel Päikseke nutnud, maganud ja kängitsenud jalad (LTd 10098; 10152–10153). Kui päike nutab, on taevasilmi kinni ja pime. Müütilises kontekstis magab päike üksnes surmaund. Jalgade kängitsemine tähendab aga vähemasti seda, et päike on selle saare peale jala maha toetanud.

Läti Päikseke astunud maha Valges meres (Balta jura) asuvale saarekesele (LTd 10098; 10152). Valges meres tunneme ära tänase Balti mere (läti *balts* 'valge'; 'tuline', 'hõõguv'). Valge on see meri ka liivi lauludes – Valda mje'r. Eestlased-soomlased tunnevad oma lauludes põhiliselt Punast merd ja tulist merd. Vene loitsudes seisab valge/tulise mere keskel ilmasamma, seal leidub saladuslik saar ja mingi hõõguvvalge kivi (Sahharov, lk 55, 70).

Tulehunt neelab päikese

Muinaspõhja Edda-lauludes neelab päikese tulehunt Fenrir, kelle eluase on Skandinaaviast ida pool mere taga Rauametsas: *"Päike on must, merre vaob maa, / kaovad taevaaleht heledad tähed, / kägistab tuli elude toitjat (= päikest), / kuumusetomu kerkib kõrgele taevasse."* Õnneks "tütrega maha saab tasane päike, / enne kui Fenrir ta õgib, /

see tüdruklaps jätkab, kui jumalad hääbuvad,/ edasi ema teekonda" (Vanem Edda).

Phaethon hukub

Kreeka Phaethon, Päikese poeg, langenud leegitsevate juustega peas nagu täht maha kaugele põhjamaale Eridanose lahe saarele, jättes sinna endast järele väikese sügava järve taolise haa. Kreeka suhtes kaugel põhjamaal asuvat müütilist Eridanose jõge peetakse Väina ehk Daugava jõeks, mille suudme vastas asub Saaremaa oma Kaali järvega.

Taevavõlv ähvardanud Phaethoni hukuga seoses koguni alla variseda – tulised päikesehobused kaldusid sissesõidetud teelt kõrvale, juba nõtkusid taevast toetava Atlase põlved. Maa põles ja lõhenes, valgusekiir tungis allilma. Siis virutas Zeus piksenoolega, surmas Päikese poja. Isake Päike kattis sügavas leinas näo terveks päevaks ega näidanud ennast ilmarahvale, päev pimenes.

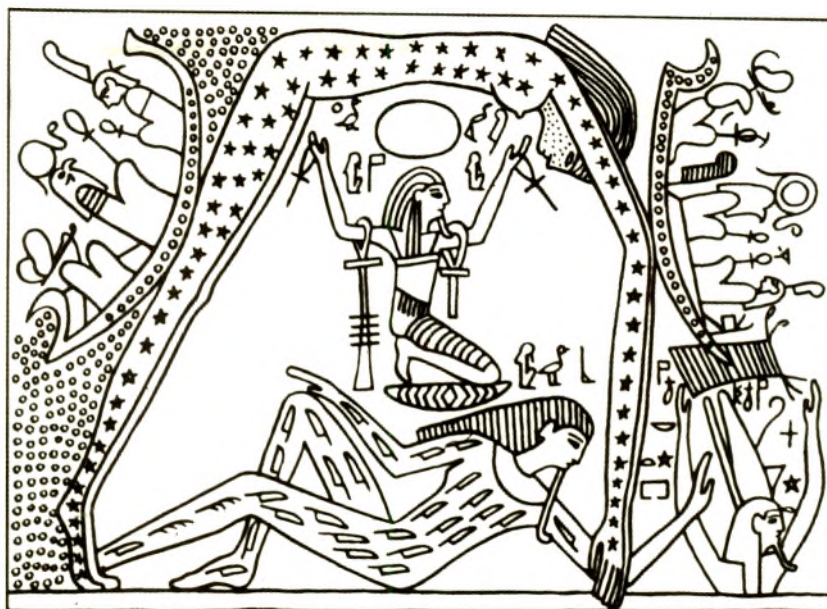
Hobune tormab põrgusse

Eesti folklooris murdnud raudhunt, põrguhunt või põrguline ise hundi kujul jaanilaupäeval Kalevipoja suure valge hobuse. Päikest pea peal kandva Kalevipoja hobune peaks olema päikesehobu. Päikesehobune teataksegi üldiselt olevat valge. Valge tähendab ka päikese ja päevavalget, 'valge' käibis omal ajal tule sünonüümina. Jaanipäev on päikesepeha, jaanipäevane päike on surev päike – vastandina jõuluagsele taassündivale päikesele. Kalevipoja hobuse ots suvise päevapööramise ajal peaks seega sümboliseerima päikese(hobuse) tavalist taassünnieelset hukku.

Kalevipoeg otsinud endale uue hobuse, see juhtunud olema kurat või kuradi ema valge hobuse kujul. Kalevipoeg kihutanud tuulekiirul teadmata kuhu. Hää!

Phaethoni hukuk.

Egiptuse ilmajumal toetab Taevast meessoost Maa kohal. Muinasegiptlaste arvates langeb taevast maha, kui igavesti surev ja uuesti ilmuv päike jääb endisele elule naasmata. Ametisse astudes tegi seepärast iga vaarao kui taassündinud päikese kehastus läbi kohustusliku taeva tõstmise rituaali.

öelnud: "Käed üles!" Mees tõstnud kuulekalt käed, lõõnud need sattumisi põrgu värava piita. Hobune kadunud alt põrgusse, mees ise jäänud põrgu värava vanna peale rippuma. Kohe olnud kohal ka põrgusepad, kes aheldanud ta põrgumäkke kinni. Millega seletada teise päikesehobuse kadumist põrgumäkke? Kaali meteoriidi kajastus?

Ajaloolase kommentaar: "Kalevipoeg on siin teomees ja teda tabab öitsilistele tüüpiline, väga raske ning meelde jääv õnnetus: hundid murravad hobuse maha. Ja samuti on väga kerge ette kujutada, et selline noor uljas teomees (näiteks hobuseid jootmast tulles) mõnikord oma jõudu ja osavust proovis sellega, et ta kihutamise pealt karja- või õueväravate pihta virutas" (Kahk, lk 474).

Taevast tahab maale tulla

Lisaks päikesekatastroofile pajatab folkloor ka taevakatastroofist – need käivadki ju kokku. Setu müütiliste rahvalaulude järgi tahtnud taevast maale tulla, polnud enam päikest peale ilma ega kuud kõrges, tähedki kadunud taevaelast. Ilmajumal tulnud maale käima ja tõstnud taeva üles tagasi. Ilm saanud nii, kui enne oli, päike jäänud paistma nagu muistegi (S 163–169).

Taevast langeb alla ja maailm süttib tulesse ka saami kujutelmade kohaselt. Äkitselt Päike pimeneb, taeva tugisam-

mas murdub, Põhjanaan ei püsi enam kohal ega hoia taevakupliit paigas.

Taevast ähvardanud lõhkeda ja ilma-kaared katkeda ka siis, kui soome põrgulise Piru poeg lasknud tulenoole tuleselt vibult, s.o tulekaarelt üles taevasse ja alla maaemasse. Taevast rebenenud tulise noole valus, ilma-kaared katkenud, maa avanenud ja süttinud tulesse. Tulenool lennanud Saare peale põrgumäkke ja vastu rauast mäge, rannal pragunenud kivid ja tugevad paed paukunud (L, lk 308–309). Nool põrkunud raudmäe kivist vana Väinämöise põlve ja varbasse: "Polvehem pojan pätösen,/ Väinämöisen varpahah" (R I-4,814; 830).

Taeva mahakukkumist teadsid karta uhked keldidki. Makedoonia Aleksandri ihubiograaf Arrianos kirjutab, et aastal 335 eKr, kui noor Aleksander läks sõjaga üle Doonau jõe, juhtus ta vastamisi eneseteadlike keltidega. Kuningas las kis keltidelt küsida, mida need maailmas kõige rohkem kardavad, lootes muidugi, et teda. Keldid öelnud, et kardavad üksnes seda, et taevast neile kaela kukub.

Maailmapuu variseb

Kui taevast maha langeb ja taevavõlv sisse variseb, on kas ilmasammast järele andnud või taevast toetav ja päikest ladvas kandev maailmapuu murdunud.

Edda-lauludes murdub taevavõlv ja taevast lõheneb, kui igihunt pääseb küt-

Päikeselind stiliseeritud maailmapuus. Knossos, Kreeta, 9. saj eKr.
Päikesekukk stiliseeritud maailmapuus. Öllekannu küljekaunistus, 19. saj, Eesti Rahva Muuseum. Edda-laulude järgi kukib ilmadehelkjas päikesekukk suure puu ladvas ja üleni kullaselt õhetab.

keist vallale ja päike keset suve tumeneb. Suur saarepuu vappub ja väriseb üleni, iidne tüvi undab. Kuidagi peab maailmapuu siiski vastu, kuid koletu talvede talve (tuumatalvega võrreldava?) elab tema varjus üle vaid paar väetiti inimest. Maailmapuu varisemine peaks samuti kajastama üleelatud päikesekatastroofi.

Läänemeresoomlaste suure tamme langetanud väike raudmees merest, kes tulnud veest välja, tuline kirves käes. Ise põldlapikkune poisikene, aga pea pilviini – piksepoiss, kes muu. Täpsemini: taevase tule pikse jumalus. Tulise kirve löögikaar pörutas järelilikult pilvepiirilt alla ilmapuu juurte pihta. Tamme oksad kukkunud Saarele Kaleva järve ääre peale. Setukesed täpsustavad, et raiutud tamme tüvi tüntsatab meresse, latv langeb Saaremaale – tõenäoliselt koos päikesega, sest päike usuti asuvat maailmapuu ladvas ülemisel oksal.

Pikne pahandab

Arheoloog Vello Lõugase arvates võisidki saarlased tajuda Kaali katastroofi kui erakordselt tugevat pikselööki. Piksejumal Thori piksevasar, tuline ja üleni rauast, olnudki üksvahe peidetud maapõhja Skandinaaviast ida pool – mere taga paepõhjasel hiidude maal.

Lätlaste ilmapuu kuldse tammekese või õunapuu murrab samuti piksejumal. Nimelt ootab Päikese tütar saarel päikesemäe otsas taevatähest kosilast. Koidutäht tulebki Päikese tütrele kosja, Pikne aga pahandab ja kihutab neile järele, raputab kogu seda Jumala maailma ning murrab päikesemäe päält kuldse tammekese või õunapuu. Kuldne õuna-

ke variseb puust, päikseke nutab kolm päeva (või kolm aastat) ega ilmu nähtavasti taevaele paistma. Taevajumal meisterdab sedaaegu kullast, hõbedast ja vasest uue õuna – päikesekuldse, kuuõbedase, tähevasikise.

Võrreldavalt läti Päikese tütreaga, kes ootab päikesemäe otsas Koidutähte kosja, istub muinaspõhja Edda-laulude päiksene piiga tursside töötatud maal kalli künka otsas Tule-nimelises kuldses õues ja ootab "päevasarnast" kosilast. Tursid olnud kardetavad tulehiid, kes asunud Skandinaaviast ida pool mere taga.

Soome sild kukub sisse

Ka läänemeresoomlaste tähemõrsjale tulevad Saare kuldse mäe peale kolmed taevased kosilased, nimeliselt Päike, Kuu ja "täismees Täht" või lihtsalt koidutäht. Kui meie Täht kihutab kohale tulisel hobusel, siis taevas kõigub ja nõtkub, maa müriseb. Tähe pulmas aga, s.o maaniuga ühinedes, taevas tantsib ja maa väriseb, justkui meteoritit puutuks vastu maad (vt "Tähemõrsja", "Salme neiu", "Kureneiu" laulud).

Eesti-läti koidutähe taevast tulemine peaks seostuma püha abielu sõlmimisega, taevase tule jumaluse ja maaema tavapärase iga-aastase ühteitmisega, mille eesmärgiks taassünnitada päike, tagada valgus ja viljakus. Taevase kosilase kosjasõit lõpeb sedakorda katastroofiliselt. Maailmapuu murdub ja kuldne päikesemäe variseb puust. Soome sild aga sajab sisse, kui eesti ilmatarka vennakene läheb maale sõitma, ilmale ilu tegema ja naist võtma, *peä tal paistab peältä metsä, tækku alla kui sie*

tähti, izi peäle kui sie päevä, "Ubin kuldane käessä, Hõbe-õnake peossa". Ilma ilu tähendab eesti müütilistes rahvalauludes päikest, kuldne õunakene on päikese võrdkuju.

Kus see päevasarnane vennakene läheb – taevas läigib, kus ta kõnnib – maa kõigub, kus ta mängitab hobosta, sinna mäed mängäteleb. Sõidab Soome silla peale: "Soome silda nõkateles, Aluspalki paugateles" (VK 201, 487A). Sild osutub petlikuks: "Sisse satte Soome sild, Sisse kaaldu järve kaasi" (S 49). Sinna tal kukkus kuldaküpär, mees isegi jäänud silla alla "mutta murdu", sääli ta otse upikalla ja urvikalla ning käinud neljakäpakil. Kuhu aga jäi *hopõn alt kui aotäht*, selle kohta eriti midagi ei öelda (S 45, 52).

Müütilisel Soome sillal on teatud seos vikerkaarega. Soome saar ja Soome suur saar tähistavad läänemeresoomlaste lauludes Saaremaad. Ajalooprofessor Matti Klinge järgi on tänane Soome saanud oma nime soiselt Lääne-Eestilt. Omaaegne muistne Soome-nimeline mereriik või mereliit, millel Saaremaa keskuseks, hõlmanud Pärissoomet, Lääne-Eestit koos saartega ja Kuramaad kuni Samlandi poolsaareni välja.

Kui Kaali mõis vajunud maapõhja ja asemele tekkinud järv, üks olnud seegi katastroofilise sündmus. Meteoriidikraater Saaremaa paessesse pinnasesse, s.o taevast sadanud tulekera jälg maaema ihusse arvati tekkinud venna ja õe ühteitmisega tagajärjel. Päikselise taeva poeg heidab ühte maaniuga? Katastroofiliselt lõppenud saatulik kokkusaamine? Või hoopis veel üks kajastus pühast abielust, taevajumala ja maaema iga-aastasest ühteitmisest, mille eesmärgiks taassünnitada päike ja taastada viljakus, mille puhul aga on midagi katastroofiliselt viltu läinud?

Legendid liiguvad ja tekivad Kaali järve kohta tänase päevani, näiteks lood Püha järve kättemaksust, et mitte öelda – vaarao kättemaksust.

Katkestatud jalaga päikesesümbol Karja kirikust Saaremaal.

Hunt või draakon pureb kellegi müütilise mehe põlveluud. Torpo puukirik, Norra, ca 1200.

Müütiline põlveviga

Läänemeresoome mütoloogias tulevad sageli ette müütilised mehed, kes endal jala alt raiunud või põlve põletanud.

Kaleva poeg Lemminkäinen, kel päev paistnud pealael või otsa ees, komistanud vasemat jalga pidi põrguhauda otsekui koletise kurku – see tahtnud tal põlve katki pureda. Põrgukurguauk kujutanud endast põlevat pöörist, kuhu kukkunud suured puud koos tammeladvaga, olemine olnud seal aga kitsavõitu. Omal ajal kujutletigi nii põrgut kui ka Kaost ette koletise avatud lõugadena. Lemminkäinen pelgab juba hukatuse käes olevat, sest pea võib kukkuda ja juuksed langeda peast. Teatavasti ehiavad Päikesepoja pead kuldseid juukseid kui päikesekiired.

Venet vestes või maailmapuud, tulist suurt tamme langetades lööb Kaleva poeg Väinämöinen ise endale tulise kirve põlveluusse – kirves käib kivisse, kivist varbasse ja puutub *vanhan Väinöm polvi-luuhu* (R I-1, 332–334).

Eesti lauludes pörutab müütiline tammelangetaja, ise ilmatarka Jaanikene vennakene endal põlvekedra ja põlveluu, raiub jala alt. Jaanipäeva Jaanikene seostub päikesejumalusega. Setukeste laulude järgi tüntsatab raiutud tamme tüvi meresse, latv satub Saaremaale. Karjala-soome müütilistes rahvalauludes langevad tulise tamme ok-

sad, nagu mainitud, Saarele Kaleva järve ääre peale.

Päikselise tegelase põlvehaav seostub otseselt päikesekatastroofiga. Taevast toetava ja päikest ladvas kandva suure puu langemine tähendab ilmtingimata päikese hukku ja taevavõlvi sissevarisemist.

Põlved põletab vana Väinämöinen müütilist tuld lüües – taevast alla sadav tulekera satub tulelööja põlve peale, põletab põlve ja poole põlveluud: "Tuiskahiti tulenkipuna/ Väinön polvien välitse./ Niin poltti pojalta polvet" (SL, lk 102).

Hooletus või saatus?

Kalevipojal lõikab jalad põlvist saadik alt ta oma kuldne mõök, terav ja tuline kui päikesekiir – vana needuse kohaselt katkestab see tal kintsusooned või raiub jalad põlvede kohalt. Kalevipojalgi olnud päike pea peal kanda (Kp 223C). Kalevipoja jalgade kaotus loetakse millegipärast ettevaatamuseks. Rahvaluuleteadlaste arvates ei tähenda põlvelõige midagi sümbolset, vaid lihtsalt kõige kergemat viisi pääseda ligi kardetavale hiule, kuigi saatusliku põlvevea all kannatavad mitmed muudegi rahvaste kangelased, eelkõige päikselised-pikselised tegelased.

Ysbaddadeni-nimelisel iiri päikesehiul purustab müütiline kivioda, s.o taevakivi ja piksekaar üheskoos, põlvekedra. Taevast alla tõugatud kreeka sepp-tulejumal Hephaistos, Päeva ja Taeva poeg, murrab jalaluud.

Jaan Puhvel sedastab, et lonkurist sepa Hephaistose sünnipärane puue soodustanud mehe ametivalikut. Hephaistose lonkurlus ei pruukinud siiski sünnipärane olla. Müüdi ühe variandi järgi paisanud Zeus ta taevast alla, tulejumal vigastanud kukkudes jalad, sattudes, muide, mingi saare peale. Jalavigastus seostub taevast kukkumisega kõige ürgsemates säilinud müütides. Nimelt tõusnud Mesopotaamia jumalate isa (= maajumal ja allilma isand) taevasse võitlemaks taevajumal Anuga ülemvõimu pärast. Anu haaranud allilma mehel jalust ja heitnud ta taevast alla.

Hephaistos meisterdas koos kükloopidega valmis sellegi piksenoole, mille läbi hukkus Päikese poeg Phaethon. Tulenooli sepistanud ka soome põrguline Piru, kelle pime poeg lasknud tuleselt vibul tulenoole üles taevasse ja alla maaemasse. Taevast rebenenud tulise noole valus, ilmakaared katkenud, maa avanenud ja süttinud tulesse, paed pau-

Püha Olav, sõjakirves põlveluus, ca 1325, Årdal, Norra. Bergeni muuseum.

kunud ja rannal pragunenud kivid. Tule-
nool sattunud Saare peale põrgumäkke
ja vastu rauast mäge (L, lk 303–309).

Muinaspõhja Edda-laulude lennuvõi-
melisel võlusepal Vöölundril, päikeses-
sümboli ja rauast piksevasara tagujal,
katkestatakse kõõlused põlveõnnalde
kohalt. Kreeka piksejumalal Zeusil löi-
gatud käe- ja jalakõõlused läbi sirbiga
(Puhvel, lk 39). Võrreldavat: kui eesti
lauludes läheb Päev ise kullake merre
kukkunud kuldkirset päikeseharja otsi-
ma, rabab teda vikat rindu, muistne
mõök merest puutub põlve või puusa,
veri veereb varbale (ERI 1, lk 310–348).

Kaukaasia Kalevipoeg

Kalevipoja esivanemate otsinguil on
ammu pöördunud Kaukasuse titaanide
Prometheuse ja Amirani poole. Kau-
kaasiast pärineb samuti tuletooja Sos-
ryko, kes kandnud päikest mütsi peal.
Sosryko paralleelid on Sasrökva ja
Soslán, pärit vastavalt adõgee, abhaa-
sia ja osseedi narti eeposest, kõik põl-
vist haavatavad raudsed poisid, kivist
sündinud – tõenäoliselt taevakivist –,
abielluvad päikese tütreaga. Sosryko ar-
vatakse sündinud mustast meteoriidi-
rauast, ilmale tulla aidanud teda pikse-
löök, nime algtähtendus nihkuvat tagasi
taevakivini tähenduses 'raudsilmne;
must mees'.

Sosrykol lõiganud jalad põlvist saadik

alt taevast maa peale kandunud ja hä-
vingut külvanud leegitsev päikeseratas.
Sosryko maetakse elusalt maa sisse, ta
elutseb Kalevipoja kombel allilmas eda-
si. Hiigelsuured kivid jm pinnavormid
seostuvad kangelase nime ning hobu-
sega nagu meie koduse Kalevipojagi
puhul. Sosryko mõök olnud taotud tae-
varauast, üks käsi ja mõlemad jalad teh-
tud hõõguvast rauast. Meie müütilistel
Päevapoegadel olnud võrreldavalt käed
küünarnukist saadik kuldsed ja jalad
põlvini hõbedased.

Kaukaasiast võib tuua muidki hivi-
pakkuvaid paralleele, millele leidub ot-
sene vaste eesti mütoloogias. Tohtu lu-
gemusega uurija Ariel Golan viitab näi-
teks kaukaasia rahvaste mütoloogias
esinevale järve muutumisele härjaks ja
jälle järveks tagasi kui millelegi ainu-
laadsele. Meil on see kõige tavalisem
lugu – vee solkimisest solvunud järv lä-
heb suure musta härja kujul ära teise
kohta. M. J. Eisen on vahendanud hul-
ganisti selliseid rännulugusid. Ühtsed
motiivid soomeugrilaste ja kaukaaslaste
juures on jäänud Euroopa ühisajast
enne indogermaanistumise algust ning
püsinud nimelt ääremail, väidab Uku
Masing, tehes seda veidi teises konteks-
tis. Masingu esitatud näide käib kau-
kaasia tulehaldja ainulaadse lennumotiivi
kohta, seostatult kroonik Henriku mai-
nitud Tharaphita Saaremaa lennuga.

“On võimalik, et ühised motiivid (või
tüübid) keltide-laplaste (neilt läinud
skandinaavlasile), põhjapoolsete soo-
meugrilaste ja kaukaaslaste juures on
jäänud Euroopa ühisvarast enne indo-
germaanistumise algust (u 2000 aastat
e.m.a) ning püsinud ääremail. Sel juhul
pole tarvidust väita, et on rännanud tüü-
bid ja motiivid, siis piisab seletuseks ini-
meste levinemisest jääaja lõpust ala-
tes.” (Masing, lk 103).

Arvestades eelnevat, poleks justkui
põhjust pidada Kalevipoja hukku juhus-
likuks vääratuseks, mida võinuks ker-
gesti vältida. Pigem on tegemist saatus-
liku lõpuga.

Põlveveaga päikesesümbol

Saaremaal Kaali kraatritest põhja pool
asuva Karja kiriku lae all leidub muude
paganlike märkide seas päikesesüm-
bol – kolmjalg –, mille teeb maailmas
ainulaadseks asjaolu, et tema üks jalg
on selgesti eristatavalt läbi raiutud. Jalg,
millele ta peaks toetuma, näib alt ära
vajuvat.

Kolmjalg (kr *triskele*) sümboliseerib
kolmainsuslikku taevast tuld, Püha
Kolmainust ja peajumal Odinit, elu en-
nast ja kiirustava aja kulgu – minevikku,
olevikku, tulevikku. Kolmjalg on samuti
üleilmselt tuntud päikesesümbol. Vana-
del aegadel usuti, et päikesel on kolm
jalga all, mis tähendanud tõusvat, kesk-
päevast ja loojuvat päikest. Kolmejalg-
sena kujutati ette päikesehobust ja pi-
suhända. Tiivulisel kolmjalgal kujutati len-
damas päikesejumal Apollonit. Kolme-
jalgset päikesejumalust, Manannán ni-
mi, tunneb keldi mütoloogia – tänu te-
male on kolmjalg saanud Mani saare
sümboliks. Kolmejalgne päikeselind va-
res esineb hiina mütoloogias.

Ajamärgina tähendaks katkine kolm-
jalg, et tulevik võib ka tulemata jääda.
Mis juhtub aga jalust vigase päikesega?
Kukub maha?

Karja kiriku altari kohale on võimaliku
päikese võrdkuju kõrvale maalitud või-
malik et päikesepetitja sümbolkuju, nn
jalgkurat, kes vaatab jalgade vahelt selja
taha (vt lk 39). Jalgkuradi kivisse raiutud
teisik vaatab jalge vahelt alla kiriku lõu-
naseina pilastri konsoolilt, kolm sarve
peas.

Jalgade vahelt selja taha vaadates
sai taeva all lendava pisuhänna kinni

panna. Pisuhännas nähakse meteoori võrdkuju.

Püha Olavi põlvehaav

Püha Olav on Põhjala rahva- ja Norra rahvuspühak. Püha Olavist tuletunud Olevipoeg samastub eesti mütoloogias Kalevipojaga. Kalevipoeg resp. Olevipoeg öeldakse olevat hää ilma päivapoi-ga, ilus ilma päevapoeaga ja isegi ilus ilma, päävapaiste (VK4, 577; ERA 2173).

Kalevipojal raiunud mõök jalad põlvist saadik alt. Püha Olavi kannatusloo kujutistes on temalegi alati sõjakirves põlveluusse löödud. Püha Olavi martüüriumi iseloomustab selle päikesesümboolne tähendus. Kuu aega pärast kuningas Olavi surma, 1030, toimus päike-sevarjutus.

Tuhat aastat varem oli pimenenud samuti päev, mil Kristus ristipuu suri. Püha Olavi surm seostati päikese kadumisega taevalaelt. Päike-sevarjutus mängis tema pühakuks saamises peamist rolli. Mees päris põhjamaise Lunastaja aukoha, tema märtrisurm samastati Kristuse passiooniga.

Pühale Olavile langes Kristuse kohaliku vastase võitmise au. 13. aastasaja teisel poolel, varsti pärast saaremaise vaarao uputamist ilmusid Gotlandi kirikutesse puuskulptuurid, millel Püha Olavi jalge all on kujutatud narrilõusta taha varjunud tegelast, sõrmed suus. Sama mees on Püha Olavi jalge all kivisse jäädvustatud Uppsala toomkiriku põhjaportaali kesksambal, ta on raiutud kivisse Karja kiriku põhjaseina pilastri konsoolil. Püha Olav tallab jalge alla põhjamaise paganluse võrdkuju?

Tõenäoliselt võib müütilise päikese-katastroofi kajastust näha ka ühesilmalise tulehiu pimestamises. Kuivõrd päike on taevas silm, viitab kükloobi ainsa silma pimestamine päikese kadumisele.

Ise tegi

liri päikesehiul Ysbaddadenil näiteks lüüakse müütilise kiviodaga lisaks põlve purustamisele ka ainuke silm peast. Väga võimalik, et Kreutzwald oli kuulnud Kalevipoja silma väljapistmisestki. Nimelt kirjutab ta ballaadis "Kalew's Sohn" nõiaketti pandud koll-elajast, kelle silma kustutanud mingi jahimehe vaim: "vaimude vägi" kihutanud mööda, üks jahimehe vaim torganud Kalevipoe-

Püha Olav, põhjamaine Lunastaja, ca 1500, Andenes kiriku altar, Norra.

ga oma odaga: mammutelaja silm kustus (Kp, lk 70).

Ühesilmalise pimestamise lood on levinud kogu maailmas, eriti põhjalikult on see temaatika läbi töötatud keldi, balti ja läänemeresoome mütoloogias. liri valgusejumal Lug kustutab oma vanaisa ainsa silma müütilise oda (mis on päikesekiire ja kosmilise oda võrdkuju), hõõguva rualati (vrd tuline raudkang kohalikus mütoloogias) või siis hõõguva raua kamakaga, mis saab tähendada üksnes taevarauda. Kuivõrd kreeka kükloobi pimestab hõõguva otsaga palk või ritv, peaks see vihjama müüdi tekkimisele/talletumisele metallieelsel ajal. Valgusejumala ja ühesilmalise hiu vastasseisus nähakse noore ja vana päikese võitlust: tõusva päikese kiirtekimp pimestab vana(dusest öela) päikese. Lugi vanaisa, ühesilmaline maailmapuu valvur, valitsenud saladuslikke põhjapoolseid saari, kuhu viinud kolme päeva ja kahe öö pikkune mereteel.

Kreeka ilmarändur Odysseus sattus vastamisi kükloop Polyphosega ning põletas tal ainsa silma peast. Odysseus ütles enda olevat Eikeegi, siinmail nimetab hiu silmaravitseja end võrreldavalt Iseendaks – eestlastel-lätlastel on see "Ise tegi". Läti ühesilmalises pörgulisel olnud niisugune silm peas, millega võinud varem vaadata kogu maailma, nüüd saanud veel vaid poolt ilma näha – seetõttu vajanudki kurat silmaravi. Kurat esineb ka eesti pärimustes ühesilmali-

senä: "kesk otsaesist üksainus suur silm nagu taldriku põhi" (Palamuse; Valk, lk 159). Soome pörgulisel "oli vain yksi silmä keskellä otsa".

Ühesilmalised tulehiid

Paljude rahvaste müütiliste kujutelmade järgi valvavad ühesilmalised hiid kauges põhjas püha tuld, ise tule ümber rõngas maas – tuli põleb seal ses pesas otsekuu ringmäe sees lageda taevas all. Kreutzwaldi kirjeldatud ühesilmaline Udumäe kuningas kohendanud künka otsas külitades raudkepiga tuld. Seda raudkeppi kasutanud ta maagilise odana, mis visates sihist kunagi kõrvale ei läinud. Eesti muistendites tuleb samuti ette ühe silmaga suur mees, kes valvab mingi saare peal imelikus katusetas kantsis põlevat tuld. Soomlasedki tunnevad ühesilmalist saarlasest tulevalvurit: kolme päevatee kaugusel meresaa-rel magab tule ümber vähemalt viieteist-süllane mees, jalad peaaluseks.

Kaukaasia rahvaste narti eepose järgi magab ühesilmaline tulevalvur tulehiidude maal, Udumäe kuninga kombel künka otsas rõngana ümber tule, pea põlvil. Tulevalvur samastub päikesepeitjaga ehk päikeseneelaja draakoniga, tema ainsaks vastaseks ja äravõitjaks osutub päikseline Sosryko, kel õnnestub jäätada tulehiid kaelast saadik meresse kinni ja tal pea otsast või silm peast lõigata, tehes seda tulisest taevarauast taotud mõõgaga. Ka läti kuningapoeg lõikab meresaa-re hiul ainsa silma peast mõõgaga ja põgeneb paiga pealt täpselt samuti kui Odysseus. Udmurtidel päästab mees end ühesilmalise inimsööja käest samuti ehtodusseuslikul moel, pugedes lammaste hulka ja väljudes koos karjaga. Ühesilmaline inimsööja tuleb ette ka polüneesia mütoloogias.

Narti eepose tulehiidude maa vahetus läheduses, nartide maast arvu hulga nädalate pikkuse tee kaugusel leidunud sellesama kinnikülmuva mere sees saar, kuhu peideti Kuu ja Päikese tütar. Kuu ja Päike tumenesid suurest kurbusest, taevas sattus ärevusse, ilmavalgus kadus. Päike sögenes ja põletas maad, lapseröövel aga ei suvatsenudki vanematele tüdarta tagasi anda, ümbritses hoopis saare läbitungimatu uduga kui öö.

Nn jalgkurat Karja kiriku lae alt. Jalgade vahelt selja taha vaadates võis ära tunda pisuhänna ja sundida ta maha kukkuma. Pisuhänd on meteoori võrdkuju, lendab taeva all kui tulekera, pikk tuline saba taga

Ümmargune põrgujärv

Kalevipoeg käinud põrgus, mille keskel seisnud ümmargune tumesinise veega järv, sealt löönud üles tugevad tuleleegid.

Mihkel Veske kandis 2. veebruaril 1877 Õpetatud Eesti Seltsile ette, et tänu Kalevipoja põrguskäigule on eestlased saanud täpseid teateid põrgust. Tuginedes üle-eelmise sajandi keskel Paistu kihelkonnas Viljandimaal kuulnud rahvapärimustele, teatas ta, et põrgu keskel seisnud ümmargune tumesinise veega järv, mille kaldal kasvavate puude okste külge olnud inimesed kettidega riputatud, kuna altpoolt tugevad tuleleegid nende juurde üles löönud. Põrgupuudele ei teinud tuli midagi kahju (Kp, lk 123).

Ümmargune tulejärv kõlab üllatavalt hästi kokku meteoriidikraatrisse tekkinud Kaali järvega. Rahvateadmus seostas põrgulise vanapaganagi kindlalt Kaali järvega. Et Kaali järv on põrgujärv, mäletasid vanemad inimesed veel eelmise aastasaja keskpaiku: "Saaremaal on üks järi, Kaali järi, Vanapaganas vihtleva sääli ja oleva ennast pesnud" (Vp 573).

Soome loitsud tunnevad ka tulist raudumbjärve põrgu mäe vallide ligi, mille ääre peal asub põrgulise Piru sepikoda.

Püha järv

Arheoloog Vello Lõugas on väitnud, et Kalevala-laulude Alue järv tähendab Püha järve, see on tabuline järv – *alu* oli germaani hõimudel tabuline, maagiline sõna.

Kaali järv asub Püha kihelkonnas (püha 'puutumatu, tabuline'). Järv ümbritseti võimsa raudkividest ringmüüri, pikus pool kilomeetrit, laius ligi kolm meetrit, kõrgus kaks meetrit. Põhja-Euroopas ei leidu vabas looduses teist sellist kultusepaika, mille kaitseks oleks püstitatud niisugune müür – tegemist peab olema keskse kultusepaigaga, kinnitab Lõugas.

Saaremaa vallutati ristisõja käigus 1227. a, samal aastal uputatud kroonik Henriku väitel seal vaarao. Kaali järve ümbrus läänistati, võõrandati või läks automaatselt kiriku valdusse. Juba 13. sajandi keskel oli Kaali tulnukate käes – üllatavalt vara, tõdeb Vello Lõugas. Pühapaiga üle tuli kontroll saavutada.

Pole teada, millal lammutati võimas kivimüür Kaali kraatri ümbert ja hävitati hiesalu. Üks viimaseid järve langenud

põlispuud on varisenud aastal 1426 (Lõugas, lk 154). Järelikult pidi püha hiis olema selleks ajaks hävitatud. Oli eelreformatsiooni aeg, olukord paganausu vastase võitluse rindel pingeline. Usupuha oli aktuaalne nii Euroopas kui ka kohapeal. Riia kirikukogu astus karmilt välja eestlaste seas leviva väärusu ja paganakommete vastu, samas hakati preestritelt nõudma kohaliku rahva keele oskust. Hiie võimalikus hävitamises võisid mängida oma rolli ka Taani ambitsioonid Eesti aladele. Augustis 1425 oli Taani kuningas Erik XIII teatanud ordu kõrgmeistrile, et võtab Saare piiskopkonna oma kaitse alla. Aasta hiljem väljendas Schleswigi hertsog ja Holsteini krahv Heinrich IV territoriaalseid nõudmisi Saaremaa suhtes.

Ilma laeta pühapaik

Tõenäoliselt oleks mõttekas nimelt Saaremaalt Kaalist otsida müütilise päikesemaapäivölä keskust. Kui pahal tuleksel kukkus tuli taevast Kaleva järve, sattus see üksiti "Tuurin uutehen tupahan,/ Palvosen laettomahan" (L, lk 336). Ilma laeta pühapaiga all mõistetakse ta-

valiselt päikese templit, millel pole katust peal, et valgus vabalt sisse päikeseks. Näiteks päikesejumal Atoni pühamus Egiptuses olid kõik saalid päikesele avatud, ühelgi neist polnud lage ega katust.

Kiviringiga piiratud Kaali peakraater peaks olema põhimõtteliselt sama nähtus mis muistsed kivikalmed. Kaali kraatrit võib müütilises kontekstis pidada päikese hauaks, kuid samas on see paik, kus päike sündis uuele elule. Põrguhaud on päikese allilmlik pesapaik selles mõttes, et eks seal ta sünnibki taas = hautakse välja just päikesele parajas põrgulõõsas. Päikeselind fööniks usuti põlevat oma pesas tuhaks ja tõusvat taas tuhast, kaunimana kui enne.

Päike ja põrgu on lahutamatu seotud: kreeka Helios ('päike') on samatüveline indoeuroopa sõnaga *hell* ('põrgu'). Põrgu on päikese pesapaik, et mitte öelda kodu, kust see korraks vaid käib ülailma teed. Asjatundjad arvavad, et kiviaegsete ettekujutuste järgi peeti päikese põhiasupaigaks nimelt allilma, sinna ta ju õhtuti looja juurde minnes kadus ning sealt hommikul taas ilmus.

Kaali muinaslinn

Seitse-kuussada aastat eKr asus Kaali Järvemäe ida- ja kirdevallil paekivist linnusasa. Kaali kantsi ehitamisel kasutati ära peakraatri kõrge ja järsk sisenõlv, väljastpoolt kaitses seda kaarjas paekividest laotud müür – ca 110 m pikk, 2 m paks, 4 m kõrge (Lõugas).

Valgest paekivist võimas kivehitis pidi nii varasel ajal avaldama muljet. See oli aeg, mil kreeka varemeis kultuurmaastikul jooksid ringi kitsekarjad, Põhjala metsmehed aga olid vaevalt üldse kivihoonet näinud. Muinasgermaani lugulauludes ja keldi pärimustes aimdubki mingi kummituslik valge ja vallutamatu kants kaugel Põhjas udusel meresaaarel.

Kas nimelt Kaali muinaslinnas pidasid eluaset müütilised päikselised? Läti laulud tunnevad Päikese mõisa või Päikese linna, mis asub saarel Päikese mäel; Eesti laulud Päeva uut valget tuba meresaaarel, soome loitsud ja laulud valget Kaleva mõisa päikesemaa Päivölä mäe otsas. Eks Kaali mõis, mille perepoeg tahtnud oma õega abielluda, seisnudki mäe otsas.

Valge Kaleva mõis samastub Tuuri

Bodleian Library Colour Filmstrip

Fööniksi taassünd. Käsikirjaillustratsioon 16. saj algusest. Fööniks tõuseb ümmargusest tulejärvest? Fööniks põletab end oma pesas ja sünnib taas tuhast. Päikeselinnu tulepesa on täis vett. Keldi mütoloogia tunneb ümbersünnijärve, milles supeldes nooreneb mingi kohutav imelind. Järv asub töötatud maa saarel kaugel põhjas ja idas.

uue toaga: kui pahal tulesuvel kukub tuli taevast Kaleva järve, satub see üksiti, nagu juba mainitud, *Tuurin uutehen tupahan, / Palvosen laettomahan* (L, lk 336; 24, XII, 4553 jj). Tuuri uus tuba on ühtlasi põrgu saares asuva Ukko Ylijumala ning põrgulise Piru uus tuba (R V-2, 1907, V-3,1013; I-4, 561). Tuuri uus tuba võiks väga hästi olla meie kaugete keelesugulaste hantide-manside juures säilinud taevajumala Tuuremi ehk Tooremi uus asupaik.

Kroonik Henriku teatel lennanud saarlaste suur jumal Tharaphita Virumaalt Saaremaale (Henrik XXIV, 5), tema teekond alanud Eba vere mäe otsast Lemmu muinaskihelkonna mailt. Eba vere suunda peetakse üldiselt Kaali me-teoriidi langemissuunaks.

Läti Päikseke nutab, magab ja kängitseb jalad ka valgel mäekesel (LTd 10098–10099). Päikeseuinaku valge mäeke – Saarel asuva päikesemaa mägi? Maapõhjast päevavalgele paisatud

valgete paekivirahnude mägi? Päikeses kiiskav valge kivimägi, kuhu laoti paekivist üles kõrge linnus?

Vene muinasjutude põrgulinn asub valge mere, tulise mere taga imesaarel. Järsul mäel või otse järves kõrguvad seal valgest kivist tared või lossid, ümbritseb neid valgest kivist kõrge sein. Paika kutsutakse Päikesemaaks, peremeheks lonkur ühesilmaline vanamees, kelle vanaisa kandnud kuldset habet, juuksed olnud hõbedased, mis vastab slaavi piksejumala kirjeldusele.

Keldi muinasjutud räägivad Idamaa nõia kantsist, kuhu pääseb sisse üksnes katuse kaudu.

Ka meie meremehed jõudnud kord imelisse katuseta linna. See Läänemere odüsseia kujutab endast teekonda ilma otsa. Otsustanud nii kaua purjetada, kuni senna jõuab, kus mere äär taevaga kokku puutub, jõutakse mingisse inimitühja kantsi: "Linn ilma katukseta, näib imeline välja, inimestest tühjad, tuli põr-

Kaali järv Saaremaal. Ants Kraudi foto. Müütiline Kaleva järv? Kalevipoja põrgujärv? Beowulfi põrgujärv?

mandal". Meremehed sättinud ennast tule juurde sooja, suur ühe silmaga mees ilmunud ukse peale, seisnud käed laialt ega lasknud kedagi välja. Vana meremees pistnud tal mingi pajunutiga silma sisse. Suur mees langenud maha ja karjunud mis hirmus (Loorits 2-1, lk 322).

"Beowulfi" põrgujärv

Anglosaksi eepos "Beowulf" räägib taani sõjasalgast mingi põrgujärve lähedal. Taani ekspeditsiooni juhib Healfdene ('pooltaanlane') poeg.

"Beowulfis" kirjeldatud põrgujärv meenutab nii Kalevipoja külastatud ümarmargust põrgujärve kui ka omaaegset võimalikku maastikupilti Kaali järve ümbruses. Beowulfi tee põrgujärveni viis piki kiviseid järsakuid, kitsukesi tõuse, püstisi mäekülgi. Minnes mööda mulda ja põllumaad, oli järsku märgata mäeseinal puid, mis ülalt hõlmasid halli kivi – rõõmutu mets, all maa veerel vesi (Beowulf 1409–1416). Surnuna vaikiv puutihnik sirutus veepindu kattes, hoides end juurtest kinni (Beowulf 1363–1364). Põrgujärve juurest võidukalt tagasi tulles astuti aga lihtsalt mööda põluteed.

Kalevipoeg kihutas põrgujärveni metsateed mööda. Jõudnud väikese lagendikuni, avaneski põrgu pilt, raudväravad ees ja rauast tara ümber. Põrgu keskel seisnud ümmargune järv tumesinise

veega, järve kaldal kasvanud puud, mille juurde tuleleegid altpoolt üles lõõnud (Kp, lk 123). Beowulfi põrgujärvel võrreldavalt "öösiti näha võib hirmsat imet, / vee peal tuld" (Beowulf 1365–1366).

Vello Lõugas kirjeldab ilmekalt, kuidas võis minek Kaali järveni omal ajal välja näha: mida lähemale, seda suuremad paemürakad tõkestavad teed, seda tihedamaks muutub kivistik. Läbi mahalangenud puude räga vaevaliselt üles järvemäele rüsinu ees avaneb vapustav pilt võimsast stihiast: kraatri sisenõlvadel läbimatu ürgmets, vaikne veepeegel kaetud tuulemurruga, tüvede vahelt siitsealt läigatamas tume vesi (Lõugas, lk 39).

Põrguasukad Grendel ja tema ema, hirmus hiidnaine, pidanud eluaset põrgujärves, neid nimetatakse vastavalt verehundiks ning ürgseks vete- ja emahundiks.

Saaremaa vägimeest Suurt Tõllugi iseloomustab hundilik olemus: hunt on Wiedemannil *metsa-Tõll* ja *wana Tõll*.

Grendel on raudkäpp, tal näisid olevat küünte asemel terasest küünised, käekannused, õudsed teravad pinnid (Beowulf 984–987), tema kämbla külge ei hakanud kõige kõvemgi raud. Raudkäpp on tuntud tegelane niihästi kohalikus müütilises kui ka reaalmaailmas.

Raudkäpp

Raudkäpp oli algselt oletatavasti sugukonna vanem. Raudkäpaks, raudkäeks resp. mõõgaisaks nimetati omal ajal isameest. Raudkäpp rautas mõrsja, piirates teda mõõgaga, eesmärgiks pika ea ja tervise taotlemine, et nõiad ega ükski paha ei pääseks ligi: "Rao nüid, rao, raudkäsi, / rao nüid ravva terveesse!" (Karksi). Raudkäpp tegi neiuist naise, tõstes teda kolm korda üles, mis tähendab sümbolsest tõstmist neiupeelvest abielunaisesesisesse. Raudkäpp tantsis noorikuga esimese tantsu.

Raudkäpal lasus esimese öö kohustus. Esimene öö kuulub jumalale – lapsed on jumala and. Väga võimalik, et esimese lapse tegi sümbolsest valmis maajumal raudkäpa vahendusel. Nooriku esmakordne magatamine on initsiatsiooniriitustlik toiming. Mõrsja defloreerijaks ei tohtinud olla peig, vaid suurpere vanem või esindaja (vt märksõna pulmatüra; Ülo Tedre, Pulmasõnastik (Mäetagused 10/1999)).

Esimene raps on raudkäe jagu, ütleb vanasõna. *Peigomes läks vuode, noorikko ei julgind, äpenes. Sis peijopoissi ja isämies ja peigomes sis kolmekeste toppivad nuorigo vuode. No sis isämies üttel, et tänä üöse oliks old miu vuoro nuorikogo makada, miä oliksin pruovind ka setä nuorikkoda* (Vaivara). Raudkäsi maganud pulmaööll noorpaari vahel (Põlva). Mõnel pool heitnudki raudkäsi lühikeseks ajaks noorikuga voodisse: Saares viinud pulmanaised raudkäe lühikeseks ajaks noorikuga voodisse, mees olnud riides ja pidanud ennast viisakalt – pulmanaised seisnud juures (Kruusberg, lk 26).

Raudkäpp on ürgse tavaõiguse järgija, vana pagan, kes pani alla andmata vastu uue usu ja kombestiku survele. Raudkäpp lahkus ajaloo näitelavalt alles nii hilisel ajal, et elav mälestus temast säilis veel meie vanaisade-emade noorpõlves. Raudkäpa otsesel osalusel tehtud esiklaste soontes pidi voolama tibake põrguliste verd, tibake päikseliste verd – muidugi juhul, kui sel põrgulise aujärje pärijal lasus tõepoolest austav kohustus kohaldada esimese öö õigust, mis tõestas ühtlasi mehe elujõudu ning isandaõigusi.

Muinasjutuline raudkäpp on põrguliste peremees. Põrgulise raudne käsi so-

bib igavesti põleva põrgutule kohendamiseks ning päikese haaramiseks selle peitmisel. Raudnäpp olnud nõiamoor Louhi, kes peitnud päikese nimetule Saarele põrgumäkke. Tulisesse päikesesse puutumine käis kreeka jumalategi üle jõu – teatavasti olnud Leto ainus, kes võinud paitada oma poja Apolloni kuldseid kiharaid kui päikesekiiri – Letogi pidi olema raudkäsi *resp.* kuldkäsi. Läänemeresoomlaste müütilisel Päeva-pojal *resp.* Kaleva poegadel olnud käed kuldsed küünarnukist saadik. Raudkäsi olnud kaukaasia tuletooja Sosryko, kes kandnud päikesekera mütsi peal.

Rooma ajaloolane Tacitus kirjeldab Schleswig-Holsteini ja Jüütimaal lõunaosa asukate omapärast maaema Nert-huse kultust (Tacitus, Germania: *Nert-hus, id est terra mater*). Germaanlaste keskne kultuspaik asunud müütilise il-mamere saarel. Arheoloog Vello Lõugas uskus kindlasti, et Tacituse mainitud germaanlaste püha saar on Saaremaa ja kõigi pilkude eest varjatud järv, mille ääres korraldati maaema auks saladus-likke rituaale ja ohverdati inimesi, on Kaali järv. Saaremaa tühjenemist meie aja esimesel kolmel-neljal sajandil seostas ta germaanlaste sõjalis-rituaalse kohalolekuga.

Anglid ja saksid Saaremaal?

Vello Lõugas peab Tacituse mainitud germaanlaste langobardideks, kes 300.–400. aastate vahetuse paiku lahkusid Elbe alamjooksult, suundudes Kesk-Euroopa sügavusse, tänapäeva Austria alale ja edasi Itaaliasse (Lõugas, lk 143).

Kas mitte anglid ja saksid pole need germaanlased, kellest kõneleb Lõugas? Saaremaal Karja kiriku läheduses strateegilisel seljakul asub Angla küla. Kas Anglale võisid nime anda anglid, vrd Inglismaa, lad Anglia? Võimalik, et germaanlastele viitab ka kohanimi Karja: *Carries*, 1254. Sõna *Karja* peetakse germaani või balti laenuks: gooti *harjis*, muinasnorra *herr*, saksa *schar*, muinaspreisi *karja* 'sõjasalk' (Kallasmaa, lk 85). Kas kohanimi Karja on säilinud – li-saks pärinemisele Püha Katariinast – ka vihje anglite-sakside sõjasalgale?

Anglid ja saksid asusid nimelt Schleswig-Holsteinis, 5. sajandil koloniseerisid nad koos jüütidega Britannia, Saare-

Karja kirik Saaremaal. Foto aastast 1925.

maal aga toimus sel ajal kultuuriline tõus. Britanniasse ümber asudes võtsid anglosaksid mälus kaasa lood oma kuulsusrikkast minevikust, sh lugulaulu "Beowulf", mis kajastab Pooltaanlase poja vastasseisu põrgujärve asukaga. Mis mõttes oli taanlaste pealiku isa pooltaanlane – kas mees võis olla poolenisti kohalikku verd? Kas mitte Anglast ei tuleks otsida Pooltaanlase poja peatuspaika?

Saksid tuhat aastat varasem kohalolek Saaremaal seletaks saksteks kutsutavate tegelaste tungimise kohalikkumütoloogiasse. Lutsi eestlastel näiteks on saks põrgulise sünonüüm, muinasjutuline järve-ellaj ehk järvesaks esineb ka meresaksa nime all (Kallas, lk 229, 230), mis viitab asjaolule, et põrgujärv peaks asuma saarel. Muinasjutuline järveelajas nõuab kuningatütred toiduks. Mälestus inimohvritest?

Saks ja sakslane on jõudnud isegi neisse müütilistesse lauludesse, mis räägivad päikese peitmisest: *Viroin noijat päivöin peittiit./ Saksan noijat kuun salaisiit* (KSKE 30.III); *Saksalain kuun sallais./ virolain päivän peitti* (R XV, 682).

Eesti müütilistest rahvalauludest tuttav Saare saksa poeg aga, Annus nimi, keda kontekstist johtuvalt annab samastada päevapojaga, teeb Kureta Mareta neiule lapse, kes hakkab kolmepäevaseks kõnelema (ERI 1, lk 110–139). Ka see *itse saaren saksalain*, kes soome lauludes esineb *Päivöin poika valkiain* ja Kaleva poegade paralleelina (R XV,

1028–1036), võiks olla kajastuseks saksid kohalolekust Saaremaal.

Läänemeresoome müütilised rahvalaulud on täis vihjeid Saare sakstele ja Saare suurele soole. Saare suur sugu on Kalevane sugu. Saare soost, suurest soost pärineb Saare neiu (R XV, 1050). Saare neiule tulevad kolmed päikselsed kosilased. Saare suurest soost pärit kaunis Kalevatar *resp.* kallis Katerina kannab ilmale kolm poeglast, kolm kuulsat Kaleva poega.

Saare suur sugu

Saare suuresoolistele vihjab samuti Liivimaa kroonik Henrik, kes teatab, et piiskop Albert ristis – samaaegselt vaarao uputamise – Valjalas suursuguste poegadest esimese. Selle mehega olla enne veel laskutud dialoogi usuasjus. Kohalike suursuguste tähistamiseks kasutab Henrik sõna *nobilis* ('suursugusus, kõrgesugusus'), mis tal muidu esineb üksnes Lääne-Euroopa feodaalide puhul. Henrik eristab Saare vanemad muudest paganlikest ülikutest, pidades neid kõrgestisündinuks. Vaevalt oli tal põhjust seostada Saare ülikuid Euroopa ilmlike võimumeestega väliste tunnuste põhjal, pigem on tegemist sisulise samasusega. Oletatavasti kasutab kroonik otsetõlkimist nagu mõnel muulgi puhul.

Müütilised Saare saksid oleksid siis algselt lihtsalt saksid? Saare saksa poeg – tulnuka järeltulija, kes ajutiselt vallanud kohalike suuresooliste aujärje?

Meessoost maajumala Gebi üle kaardub taevaneitsi Nut (egiptuse mütooloogia).

Kalevipoja nimelugu

Kalevipojas võiks näha kiviaegse emajumala Kali poega. *kali tähendab naist ja käibib tänases eesti keeles kujul käli, kälu 'naiseõde, meheõde, vennanaine'.

Kalevipoja nimeloo kallal on mitu põlvkonda folkloristide pead murdnud. Põhjaliiku ülevaate esitab Juhan Peegel (Mee- nutusi kohtumistest Kalevi ja tema poja- ga, Keel ja Kirjandus, 3/1999). Sõna *Ka- lev* etümoloogia selgitamisel on kaks seisukohta: see on kas *meie oma sõ- na, s.o läänemeresoome resp. eesti- poolset algupära ning siitkaudu tutta- vaks saanud ka Soomes ja ida pool, või *muinaspõhja laen, kirjutab ta kokkuvõt- likult.

Näib siiski, et mitte kõik Kalevipoja tõlgendusvõimalused pole veel ära ka- sutatud. Millegipärast ei peeta vajali- kuks lähtuda kaugel kiviajal Euraasias kõneldud võimalikust algkeelest, mida teinekord nimetatakse tinglikult ka nost- raatiliseks ja mis on tõenäoliselt saanud aluseks indoeuroopa, semiidi-hamiidi, uurali, altai, draviidi, kartveli ning vahest mõnele teiseleegi keelele. Täna- ses eesti keeles käibib veel mitmeid põhimõtte- liselt üleilmselt mõistetavaid sõnu.

Kalevipojas võiks näha kiviaegse emajumala Kali poega. *kali tähendab naist ja käibib tänases eesti keeles kujul käli, kälu 'naiseõde, mehe õde, venna-

naine'. Vrd nostraatiline *kälu 'naissugu- lane' (Golan, lk 183), vrd draviidi *kal* 'lel- lenaine'; kartveli *kal*, *kale* 'naine; neiu'; semiidi *kalla* 'mõrsja'; udmurdi *kali* 'mi- nia'. Kiviaegne taevaneitsi aetas paika mäekünkaid, kandis kive, joonistas pin- nale jõed ja järved.

Liigvana neitsi

Saaremaalt Karja kihelkonnast on 120 aastat tagasi kirja pandud järgmine lu- gu: "Jumal olla ennast äkitselt vee päält leidnud, pole muud kui lahve vesi olnud, ei puid ega rohtu, ei kivi ega mulda – ol- la maailma loonud kotka munast. Üks ilmatu suur kotkas olla kaa vee pääl rahutumalt alatasa, ühtepuhku senna ja tenna, edasi ja tagasi lendnud. Selsa- mal puhul oli ka üks liig vana ja tugev neitsit olnud, see olla 700 aastat käima pääl olnud. Viimaks olnud temal üks poeg vee pääl olles, kõveras põlved rõukus. Siis olla see rängata suur kot- kas, mis alati ühest paigast tõisse len- das, sinna juhtunud ja munenud poisi rõukude vahele ühe liig suure muna. Jumal võtnud selle muna omale ja olla sellest munast maailma valmistanud,

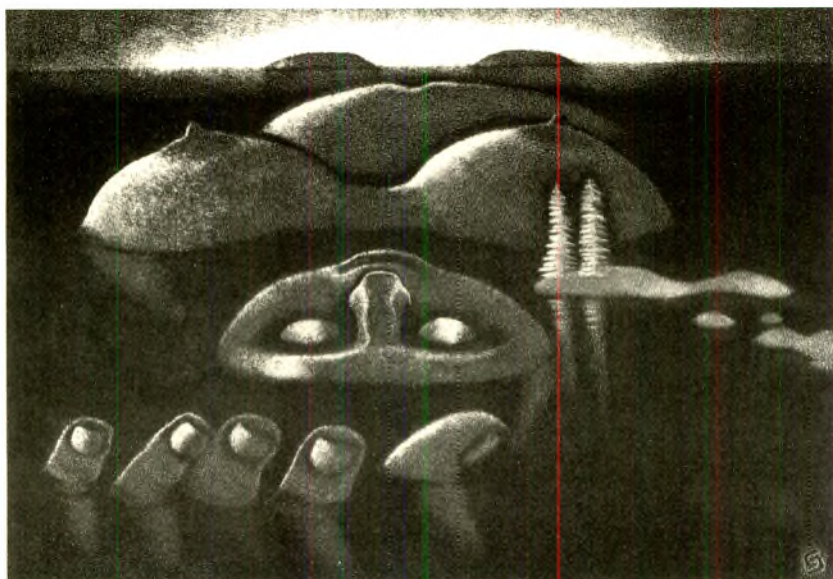
nagu ta praegu on. Nenda olla ilm vana eesti rahva paganausu järele loodud" (Loorits 1, lk 4).

Sedasama hiidneitsit kohtame soome müütilistes lauludes-loitsudes ja eepo- ses "Kalevala". Ilmaneitsi laskunud lain- te peale, kus tuul ja merevesi pannud tema paksuks, ning kandnud oma ihuvil- ja "aastaid seitse jo sadada, üheksa me- he igada" (eestikeelse "Kalevala 1. ru- no). Ilmale tulnud Kaleva poeg, Väinä- möinen nimi, ujunud aastaid vees, kuni tulnud linnukene (hani, merikotkas) ja munenud poisi põlve peale (kolm) mu- na, neist saanud maa, taevast ning tae- vakehad.

Vägevast neitsist vete päält tunneme ära kiviaegse taevajumalanna, üleloo- mulikult eostuva Suure Ema, kes paneb aluse nii jumalate kui ka inimeste soole. Soome ilmaneitsi saab samuti, seda- puhku juba kolme päikeselise Kaleva po- jaga, käima peale kas lõhekala söömi- sest, punasest marjast mäe pealt või iseeneslikult – kõht kasvab tal kolmest juuksekarvast. Ilmaneitsi eostab ennast ise – juustes peitub elujõud.

Mägi on maajumala võrdkuju ja puna-

Illustratsioon vasakul: Kaljo Põllu. Kaliväe sünd, 1978. Neitsilik taevajumalanna on saanud maha päikeselise pojaga.

Kaljo Põllu. Maa uinub. 1984. Seoses maaviljeluse arenguga vahetasid maa ja taevas kohad. Neitsilikust taevajumalannast sai viljastav ja sünnitav maaema.

ne värvus tema atribuut, punane mari mäe pealt on maajumala püha seeme.

Lõhekalala on allilma isanda kehas- tus – iiri välgu- ja piksepaiskaja Aed näi- teks elanud koses ühesilmalise tarkuse- lõhe kujul. Aed olnud müristaja, teise il- ma jumal ja inimsoo esiisa – sõnaga, va- naisa. Eks ütle eestlasedki müristamise ajal, et *vanaesä tõrelep, vanamiis tü- mäs...*

Kala seostub viljakusega Mesopotaa- mias ja mõjub viljastumisele hästi Kau- kaasia rahvastel, Lõuna-Ameerika tupi- namba neiudki arvavad, et kalasöömine teeb rasedaks. Iseäraliku kuldsete-hõ- bedaste soomustega kala söömisest päikselise pojaga käima peale saamine on tuntud lugu eesti muinasjuttudes.

Soome ilmaneitsi, Iro neiti, keda an- nab seostada Kalevatariga ja kes esi- neb ka kauni Katerini, Kati ja Katrinatari nime all, on ürgsünnitaja.

Kaunis Katerin kannab ilmale kolm Kaleva poega. Kati külvab puid – samu- ti kui *itse ilmoinen Jumala, äiti, vahna vaimo, ilman impi* (SL, lk 53–60). *Kati kaunis ilman tyttö* toob ilmale karu (SL, lk 209–223), mida tuleb pidada väga tä- henduslikuks, sest karu on kiviaega juurduvate üleilmsete kujutelmade järgi maajumala kehas- tus. Taevane tuleneitsi Katrinatar pillab põlvete vahelt Kaleva järve tulekera, mida ta äiutab-kussutab- kiigutab (L, lk 336–338).

Kaleva poegade neitsilik ema kaunis

Katerin, taevane tuleneitsi Katrinatar ja puude külvaja Kati ei lase unustada seda seika, et Saaremaale Kaali kraatri- test põhja poole muistsesse pühapaika asetatud kirik pühendati nimelt Pühale Katariinale. See tõstab tunduvalt Karja Katariina kiriku tähendust kohalikus algkristlikus ilmapildis.

Kalevi neitsi

Liig vana ja tugeva hiidneitsi kõrval tun- takse meil Kalevi neitsit. Kalevi neitsis on põhjust näha ilmaneitsit. Kalevi nei- si olnud tuntud kivikandja ja tekitanud mõnegi veekogu, sh Ülemiste järve. Ka- levi neitsi on seega loojatar, looduse- vormija. Neitsiliku taevajumaluse täht- saimaks tegevuseks olnud aga veevis- kamine. Elustav-sünnitav vihm on tae- vaneitsi ihuneste. Kui vihma sajab, siis taevast kuseb. Kusemine kujutab endast sigivusmaagilist tegevust, selgeid jälgi sellest on säilinud eesti pulmakombes- tikuski. Kive kandes läks Kalevi neitsilgi pakitsev piss lahti, millest sündis Üle- miste järv (vt Eduard Papst, Inland 1855/47, v 741–746). Seda tuleb ka kõi- giti loomulikumaks Ülemiste järve tekke- põhjuseks pidada kui suhteliselt pseu- domütoloogilist pisarate valamist.

Kas nimelt Kalevi neitsi on Kalevipoja ema? Soome ilmaneitsi olnud seitsesa- da aastat käima peal Kaleva poja Väinä- mõisega ja toonud ilmale ka kolm Kale- va poega. Kuivõrd pole mõtet hakata ot-

sima Kaleva ja Kalevi poegadele erine- vaid juuri, tuleb pidada päikest pea peal kandvat Kalevipoegagi neitsist sündinuks. Igatahes näib, et vanal Kalevil pole ses asjas olnud mingit osadust. Võib öelda, et vana Kalevit pole õieti olemaski – enne kui Kalevipoeg ise vanaks saab ja jääb.

Maaviljeluse arenedes, kui maa muu- tus viljakandvaks ja viljastumisvõimeli- seks, sai taevaneitsist sünnitav maa- ema. Ürgne taevajumalanna pidi siin- maalgi muutuma ajapikku maaemaks, kes hakkas kehas- tuma emakest maad. Näiteks Iirimaa (Ériu maa) on iirlaste emajumala Ériu kehas- tus, brittide ehk brigantide asuala kehas- tus on emaju- mal Brigantia. Roomlased panid Šoti- maale nimeks Caledonia, sest kohalik rahvas austanud caillechiks kutsutud emajumalat. Läti ja Leedu on tõenäoli- selt põhjamaise päikesejumaluse Apol- loni ema Leto ehk Latona maa.

Šoti caillech olnud ühesilmaline hiid- naine, kes suutnud moonduda säravaks nooreks naiseks. Caillech arvatakse ke- hastavat emajumala talvist aspekti: kol- me talvekuud valitsevast öelast vana- mutist saab kevadel noor ja ilus neiu. Caillech on niisis Suur Ema, kes andis ja võttis, sünnitas ja hävitas, sümboli- seerides elu ning surma. Caillech seos- tub olemuslikult kiviaegse emajumala Kaliga. Algselt iseloomustas Vana-India Kali-nimelist (loe: Kaali) jumalust samu- ti kahene olemus, teda kujutati valge, ilusa, armuküllasena ning musta, vormi- tu ja verejanulisena, pidades teda nii ju- maliku hävitava energia kehas- tuseks kui ka kaitsejannaks.

Keldi caillech vormib looduseisundit, teeb valmis künkad ja orud, asetab pai- ka mäed, sünnitab järvi ning pillab Kale- vi neitsi kombel kive põllest maha. Eesti Kalevipojas on küllalt põhjust näha cail- lechi-taolise emajumala poega.

Gruusias on tuntud päikesejumalan- na Kal-Babar, kelles nähakse Kali-sün- nitajat; keti mütoloogias esineb metsa- eit Kaalmesem. Kaltaš-Ekva on mansi maaema ja allilma emand, kes algselt asunud taevast ja osalenud tegusasti loomistööds.

Kalev: Kali + v?

Sõna *kali* (kaika, kangi, hoova tähendu- ses) seostas Kalevipojaga keeleteadla- ne Paul Ariste: Kalev = *kali* + *v*, võrrel-

davalt tugi – tugev; vägi – vägev; veri – verev. Nagu näha, jääb ka emajumal Kali puhul kehtima Ariste pakutud ja tunnustust leidnud grafeem *kali* + *v*, küll teise tähendussisuga.

Kali pojad

Kalevi neitsi kujundab looduspilti; Kalevatar sünnitab kolm Kaleva poega, kolm loojat – igal paistab päev pealael ning üks neist, ilmasepp Ilmarinen, sepiatab balti ilmasepa Kalejsi-Kalvise kombel taevavõlvi ja ilmakaared, tehes seda nõnda oskuslikult, et pole näha vasara jälgi ega tunda pihvide pidamist. Suure Ema Kali pojad?

Kalevi neitsi sobiks väga hästi kivi-aegse taevajumalanna Kali taasilmutuseks muutunud maailmapildis. Kaali järv kui ürgse emajumala Kali järv ja Kalevi poeg kui sellesama Kali poeg? Kaali järve seostas emajumal Kaliga juba Tartu ülikooli ajaloo professor Kruse 150 aastat tagasi, jättes küll tausta lähemalt avamata, tõdedes lihtsalt: "So ist der Kali-Jerw der See der todbringenden Indischen Kali" (Kruse, lk 121). Kuivõrd Kaali järve saab teatud reservatsiooni-dega seostada müütilise Kaleva järvega, siis ainult pisut kaugemale minnes võib sellesamas veekogus näha ka emajumal Kaali järve. Kahepalgelise Kali ümmargune tulejärv?

Kas Kalev, Kalevala ja Kaleva *resp.* Kaali järv said oma nime nostraatilise **kali* järgi (vrd *caillech* > Kaledoonia)? Kas Kaali katastroofi pauk ja auk oli sedavõrd suur, et sellega arvati maha saavat üksnes ürgne eluandev ning kõikehäviv taevajumalanna? Ta võis parasjagu olla jõudnud loovutada oma kõrge taevaneitsi koha meessoost taevaisale ja õudset plahvatust võidi tõlgendada kui taevaema vihast meenutust oma muistsest vägevusest. Eks soome loitsude järgi pillanudki nimelt ilmaneitsi päikese moodi tuletera taevast maha, see sadanud taeva lõhenedes ja maa põlema süttides Kaleva järve asupaika.

liri pärimused räägivad mingist salajasest Nechtani allikast, millest kiirgunud tapvat kuumust. Nechtani allikale võinud läheneda üksnes allika pere-mehe ise ja tema kolm kaaslast, teistel põletanud lättevesi silmad (KM, lk 249).

Nechtan olnud jumalanna Anu rahva liige. Jumalanna Anu rahvad tulnud liri-

maale kusagilt põhja poolt, tuues ühes neli imeasja: valgusejumala Lugi imeoda, imemõõga, imekatla ja kivi, mis tundnud ära liri suurvürkingad, tehes õige mehe jalge all kõva häält.

Anu on iiri keltide emajumal, maaema (KM, lk 81). Anu rindadeks nimetatakse kahte kõrvuti asetsevat mäeküngast. Nechtan on allilma isand, tema abikaasal laasib kolm korda kerkinud lättevesi reie, käe ja silma. Nechtani allikas peituv surmav kiirgus on sisuliselt "päikese ollus", väidab Jaan Puhvel, lk 283. Tumesinise veega ümmargune tulejärv? Müütiline Kaleva järv, kuhu kukkunud päikesetulekera?

Karjala-soome müütiliste rahvalaulude Anni on *Saaren neito* (R V-1, 625–659; KSKE 56. II-v), eesti Ann on ilmasepa õde/abikaasa. Seega on küllalt kahtlane, kas kohalik Ann, Anni tuletub üksnes Kristuse vanaema Püha Anna nimest.

Vesi sümboliseerib Suurt Ema, tema sümbolid on samuti peeker, kruus ning seegi veenõu, mis kreeka keeles kraater. **kala* ('anum, katel') ollagi üks kõige vanemaid primitiivse anuma nimetusi, sellega arvatakse seostuvat ka Kali nimi.

Ajapikku maaemaks ümber kujunedes pidi taevajumalannast saama üksiti seegi konkreetne *terra mater* ('maa ema'), keda mainis paar tuhat aastat tagasi rooma ajaloolane Tacitus ning kelle püha järv asunud Vello Lõugase arvates Saaremaal. Vello Lõugas uskus oma sõnul kindlasti, et Tacituse kirjeldatud germaanlaste püha saar on Saaremaa ning kõigi pilkude eest varjatud saladuslik ohvrijärv, mille ääres jumal-neitsi auks salajasi ohvripidusid peetud, on Kaali järv.

Kalevi neitsi kivikuju

Veel 150 aastat tagasi seisis Iru mäel Pirita jõe kaldal suur kivi, mida kutsuti Iru ämmaks. Iru ämm arvati olevat kas kiviks muudetud Kalevipoja ema või nõid, millel eemalt vaadates kivistunud inimese kuju olnud (Kp, lk 531).

"Kui Iru mäe juures Pirita jõel veel silda peal ei olnud, pidanud inimesed jõest läbi käima. Kes jõest tahtis läbi minna, pidi sellele kivile, mida Iru Ämmaks nimetati, ohverdama ja patsi lööma" (Kp 179).

Pseudomütoloogia, kehitavad asja-

tundjad õlgu, "Kalevipojast"- "Kalevalast" laenatud, nagu ka see ülalviidatud liigvane neitsi. Pseudomütoloogia küll, kuid algne müütiline aines on kummaski loos siiski olemas. Iru ämma muistend kajastab maailmapilti, kus taevaneitsist on juba maaema saanud. Kivi on maaema võrdkuju. Iru ämmagi võiks võtta kui maaema võrdkuju, sest ta teinud poisikesest mehe: "Kui keegi noormees esimest korda Tallinna sõitnud, siis võtnud lrumäele jõudes kaks vanemat meest temal üks peast, teine jalast kinni, viinud noormehe kivipaku äärde, koputanud tema keha keskosaga vastu kivisammast ja ütelnud: "Nüüd oled Iruämma saanud, oled mees ja võid linna sõita" (Kp, lk 531).

Karjala müütilistes rahvalauludes on Iro neitsi kui kolme Kaleva poja ema taevaneitsi aukohal. Nimelt *Iro neiti, impi neiti* on selle ilmaneitsi algkuju, kes toob ilmale kolm poeglast, kolm Kaleva poega, kel *piälajel päivy paistau* (KSKE 23.II). Iro neitsi saab käima peale marjast mäe pealt, lõhekalast või kolmest juuksekarvast: Iro kammib pead, suga sulpsatab merre, seda haarates jääb neiule pihku juuksekarva, mis pistab paremasse põske, millest algab rasedus (Rausmaa, lk 19).

Mida öelda Kalevipoja nimeloo kokkuvõtteks? Kalevipoeg on taeva poeg. Täpsemini – üleloomulikult eostuva taevaneitsi poeg. Kalevipoja isaks võib ju ka kuradi arvata, võrreldavalt näiteks soome Iki-Tursoga, kes paneb ilmaneitsi paksuks. Kuid, nagu nägime, rasedust ilmaneitsi ka ilma allilma mehe otsest abita – tuulest, kalasöömisest, punasest marjast mäe pealt, kolmest juuksekarvast.

Kuradi rahvusvahelise nimekuju arengus avaldub tendents järgida grafeemi **k.r + t* (vt Golan, lk 220), eriti selgesti väljendub see eesti keeles – kurat, vrd liivi *kure*.

Kurat: **kr + t*

Vene tšort on sama kes eesti kurat – čert tuleneb algslaavi sõnast *krt*; läänslaavi *krt* tähendab nii hauataguse maailma isandat kui ka tuld.

Kurestiku, kurimiku, kurimuse ja kurise nime all tuntakse kurisut – seda kohta, kus maa neelab vee, s.o kus vesi kaob allilma isanda põhjatusse kurku.

Leto-Latona oma laste Apolloni ja Artemisega. Päikeselist Apollonit ähvardab päikeseeõgija draakon. Draakoni tappis vastsündinud Apollon ise tulenoolega.

Jeesuslast, maailma valgust, ähvardab samuti päikeseeõgija draakon, 13. saj. Draakoni tappis peaingel Miikael odaga.

Soome *kurimus* on merekurk, mis neelab suured laevad.

Kaukaasia rahvaste päikeseneelajast merekoletis on *kurtma*. Kurjuko on inguši kultuurkangelane, kes aheldati inimestele tehtud heategude pärast raudahelatega kalju külge. Kotkas käib iga päev Kurjuko südant nokkimas – mees varastanud jumalalt inimeste jaoks tule.

Ainudel on *kur(u)* mees ja austatud isik, vrd india *guru* 'õpetaja, tarkpea'. *Kuru* tähendab hinge ka teatud polüneesia keeltes (Bjerre, lk 58).

Nihvidel tähendab *kur* nii maailma kui ka jumalat. Kurn on nihvi mütoloogias kõiksuse peremees, kõige looja.

Eesti müütilistes lauludes esineb päevapoja paralleelina vähemalt korra ka kurulane, keda kontekstist johtuvalt annab samastada Saare saksa pojaga, kes öeldakse olevat ka Kure saare herra poeg ja Kuuramaa kuninga poeg. Ta teeb Kureta Mareta neiule lapse, kes hakkab kolmepäevaselt kõnelema (ERL1, lk 110–124; 139).

Alue järv, kuhu sattus taevast alla kukkunud tulekera, esineb soome loitsudes lisaks Kalevan järvele ka Kuruisen järve nime all: kui taevane tuli langeb *keskelle Kalevan järven*; ja *aaltoihin Aluejärven*; kuivatab see ühtlasi *Kuruisen järven* (L, lk 338; SL, lk 110–111).

Sumeri-akadi mütoloogias tähendab *kur* nii mäge, mis allilma isanda võrdku-

ju, kui ka allilma ennast (ESAr, lk 161). Kur on võõras ja vaenulik maa, kust pole tagasitulekut.

Saaremaad kutsuti omal ajal Kure-saareks ja Kuremaaks (Kure-saare-linn, Kure-maa-linn 'die Stadt Arensburg auf Oesel'; Wiedemann 414).

Kurlandide perekonnale (*Churland genannt v. Gahlen*) kuulus Kaali mõis Saaremaal, vähemasti ajavahemikus 1393–1727 (Ligi, lk 291; Lõugas, lk 71–72).

Kuretee on linnutee: "Seda halli riba taeva laotuses, mida rahvas "linnuteeks" kutsu**b**, olla vanapagan oma laia viiskudega kõndides tallanud, see olnud tema kõige suurem tee, kust tema alati oli käinud" (Avinurme; Prüller lk 46). Vanapagan on teatavasti kuradi, kurevõi kura-nimelise allilma isanda eufemistlik nimetus. Ürgse müüdi järgi käinud allilma isand oma valdustest varastatud päikeseneidu taga ajamas. Öhtul saanud kätte ja viinud allilma tagasi. Päikese varastamise *resp.* päästmise lugu on selgesti aimatav mitmetes tänase päevani levivais muinasjuttudes.

Kuramaa, Kure saar *resp.* Kure maa – ürgse maajumala maa? Läti müütilised laulud nimetasid päikesemäe saart Jumala maaks – *Dieva zemite*. 'Gottes Erdboden', kirjutab Wiedemann kogu *russische Baltlandi* kohta. Tänu maa- ja taevajumala soovahetusele sai sellest

tõenäoliselt Leto-Latona maa, kristlaste meeles ja keeles juba Ema maa, Maarjamaa (*Terra Matris, Terra Mariana*), vrd ka Tacituse mainitud *terra materi* saar. Kui Kuramaas ja Kure saares on põhjust näha veel meessoost maajumala maad, siis Leto-Latona maas ja Maarjamaas juba maaema maad.

Oskar Loorits on kuulnud, et Liivi rannikul elanud väga kuradiuskuja rahvas: *kure-uskiji ro'uz* (LRU 1, lk 12).

Kohalik kurat on kiviaegse maajumala edasiarendus tänases aegilmas. Kurat kehastas isakest maad sel ajal, kui taevas valitses kohutav, kardetud ja armastatud taevajumalanna. Suurest jumalannast sai emakese maa võrdkuju nähtavasti kivi- ja metalliaja pika piiri peal, olulist osa selles mängis kohapeal tõenäoliselt päikesekultuslike indoeurooplaste mõju ja maaviljeluse areng – maa muutus viljakandvaks, s.o viljastumisvõimeliseks. Meessoost maajumal kahestus, parem pool temast tõusis kõrgele taevasse päikesejumaluseks, kura-pool säilitas paiga punase ja musta maa-alusena.

Draakon neelab päikese. Tuulelipp Tallinnas.

Kalevipoja mõök

Müütiline raudmõök on päikesejumaluse atribuut. Kalevipoja mõök on päritolult võrreldav Beowulfi müütilise mõõga ja kuningas Arthuri Excaliburiga.

Suurte kultuurrahvaste tuntud müütilised mõõgad on meile teada nimepidi, näiteks Sigvördri Gramr, teravaim mõök maa peal, Siegfriedi Balmung-lohetapja, Beowulfi Näglung, eelkõige aga väärrib esiletõstmist kuningas Arthuri tuldsähviv Excalibur. Excaliburi usaldas Arthuri kindlatesse kättesse sealtilma saare saladusliku järve saladuslik perenaine, pärast kangelase surma võttis kummaline käsi järve kohalt mõõga jälle tagasi, viibutades seda enne veel mälestuseks vete kohal.

Kui mõõgal on oma nimi, peab tal ka elu sees olema. Muinasgermaanlaste alasti tantsitud mõõgatantsule on meil vastu pakkuda mõõgalaul: Kalevipoeg ja tema mõök laulsid vastastikku pikka aega (kangelase jutuajamist mõõgaga ja oma isanda ründamist peetakse loomulikult skandinaavia algupära motiiviks (Oinas, lk 43)).

Kalevipoeg otsinud oma kadunud mõõka kogu maalt ja kõigist järvedest, näinud seda lõpuks helkimas oma tulevase surmajõe vee sees ning alustanud mõõgaga vastastikust laulu, mille sisu see, et laseb mõõgal olla kuni ajani, mil tuleb õige mees, Kalevite vääriline tulevikukangelane. Mõök tõuseb siis ise vetesügavusest, asetub talle puusale ja mees vabastab oma rahva orjapõlvest

(Kp, lk 111). Kalevipoja mõök usutakse laulvat vaikel õhtutunnil veelgi Kääpa jõe lainetest.

Kalevipoja mõök öeldakse olevat kuldmõök. Kuld on üldtuntud päikese-sümbol. Üritades ette kujutada Kalevipoega, kel päikesepera pea peal kanda ja käes helkiv kuldmõök, tuleks tema mõõka tõenäoliselt pidada hiilgavaks päikesekiirtekimbuks.

Müütilised mõõgad, teravad kui päikesekiir, võitlevad pimedusejõudude vastu.

Kuningas Arthuri Excalibur

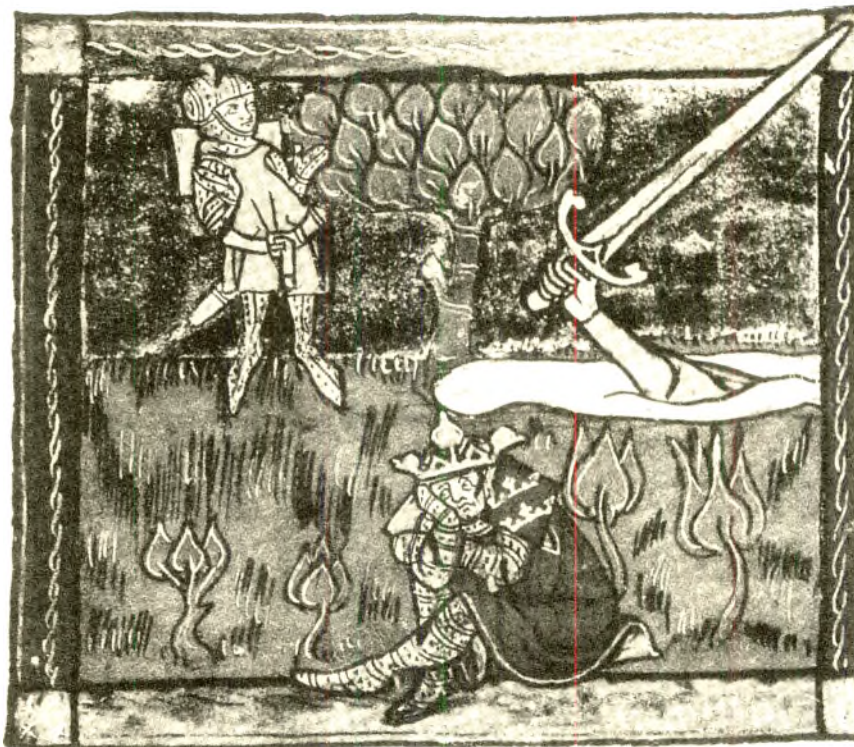
Kalevipoja kasutatud mõök on päritolult võrreldav kuningas Arthuri Excaliburi ja müütilise kangelase Beowulfi mõõgaga – kõik need peaksid pärinema põrgujärvest.

Taanlastele appi tõtanud Beowulf lööb põrguhunt Grendelil pea otsast ja surmab põrgujärve perenaise põrgumõõgaga, mis sulanud pärast tapatöö tegemist ära. Beowulfi oodanud järvealuse põrgukoja seinal iidvana, võimas ja auväärne rauast mõök, hiidude ürgteos, lausa unistuste mõök: "võitleja unistus, siiski nii raske, et seda ei suutnuks/ tõsta tapluseks eal mõni teine mees" (Beowulf 1558–1670). Üksnes see mõök suutis põrguvaldja hinge võt-

ta. Beowulf haaras mõõga ja hukkas sellega põrgu vanamoori. Põrgueit on ka eesti muinasjutuilmas hästituntud tegelane.

Kalevipojale määratud mõök oodanud meest samuti põrgus ees: põrgu toa tagaseinal rippunud varnas mõnusam mõök, mille olid valmistanud maa-alused sepad ja mille Kalevipoeg teadis kohe tulles enda jaoks tehtud olevat. Põrgust minnes haaras ta mõõga varna otsast (Kalevipoeg 13,760 jj; 14, 862–863) ja hävitas sellega põrguliste väe. Vette kadus ka Kalevipoja mõök, see usutakse veel nüüdki sealt vastu helkivat ja omaette vaikselt laulvat. Ka kuningas Arthuri mõök pärineb järvest ja kaob vette. Excaliburi ulatab kuningale sealtilma saare saladusliku järve emanda käsi, pärast kangelase surma võtab kummaline käsi järve kohalt mõõga jälle tagasi (KM, lk 112). Järveemanda mõök tagas Arthurile võimu Britannia üle. Saladusliku järve saladuslik perenaine – Tacituse mainitud *terra mater*?

Kuningas Arthuri mõõga nimi Excalibur (lad Caliburunus, iiri Caladbolg, vallooni Caledvwlch, kõmri Kaledvwlch) peaks olema ühendatav sõnaga Kali, s.o viitama kiviaegse emajumala Kali nimele ja vahest isegi müütilisele seosele Kaali järvega.

Kuningas Arthuri mõogajärv, 15. saj. Säätilma saladusliku saare järve emanda käsi hoiab kuningas Arthuri mõõka järve kohal.

Põrgu sepikoda

Kalevipoeg polnud mitte kohe tulles põrgusse sisse pääsenud – raske raudvärv seisnud ees. Mees vaadanud ringi, leidnud põrgu sepikoja ja lasknud seal teha endale tugeva raudnuia, millega purustanud põrgu väravad. Põrgu põrunud hiu löökide all, põrgulised hüpanud üle raudvõre ja pugunud peitu. Põrgu keskel olnud tumesinise veega ümmargune järv (Kp, lk 123).

Kaali Järvemäel seisis kaks ja pool tuhat aastat tagasi paekivilahmakatest üleslaotud linnusasula. Kas vastu Kaali muinaslinna rasket ust koputas Kalevipoeg nõnda, et põrgu põrus?

Kaali peakraatri kaguserval ja põhja pool Järvemäge on välja kaevatud paar rauasulatus- ja töötluskohta. Vahest sobib kumbki neist või mõni veel avastamata paik müütiliseks sepikojaks?

Põrguseppadest on juttu mitmetes pärimustes. Põrgusepad olnud kohe Kalevipoja tulles valmis tema kätt põrgu ukse piida külge naelutama. Põrguline vanapagan isegi olnud kange sepp ning lobisenud juhtumisi välja raua kokkukeetmise saladuse. Seda nippi, et peent valget liiva vahele visata, kasutavad külasepad tänase päevani.

Soome loitsudes mainitakse tulist raudumbjärve põrgu mäe vallide vahel. Raudumbjärve äärel asunud terasmägi, raudne kalju (L, lk 302; 309), seal olnud põrgulise Piru sepikoda, mis samastub ilmasepa Ilmarise pajaga. Ilmarinen aetas ahju *Saaren maalle* ja töötles Saarele sattunud taevarauda.

Niklirikas meteoriidiraud on raskesti töödeldav. Seda võib küll mõneti vormida, kuid mitte jätkata. Kuigi reaalse mõõga sepistamine meteoriidirauast ei tohiks võimalik olla, siis näiteks Kaukaasia narti eepose kangelase päikeselise Sosryko mõök sai tehtud just tulisest taevarauast – kui nüüd müütilist mõõka mitte üksnes päikesekiirte kimbuna ette kujutada. Taevarauast taotakse maagiline mõök ka läti rahvalauludes. Leidub vihjeid, mille põhjal võib otsustada, et soome ilmasepp Ilmarinengi teeb Saarel mõõga taevarauast, s.o päikesekullast-kuuhõbedast: müütiline mõök ilmub tulest, pea kuldne, tera hõbe. Olnud teine kena vaadata, ainult et väga pahade kommetega – iga päev nõudnud inimese pea, igas kuus võtnud kangelase elu (KSKE 8.1).

Müütiline mõök on loomult maagiline vahend, see satub kangelase kätte üle-

loomulikul moel. Mõök näib algselt olnud allilma isanda *resp.* maaema ajutiselt kasutada antud imevahend maisele kangelasele. Muinasgermaani Siegfriedi mõõga tagunud põrgusepp Ududemaa saarel müütilise tuleaseme lähedases sepikojas. Vene muinasjutuline sepikoda asub valges põrgulinnas valge mere saare peal, sealt saadud mõõgaga tabub tubliil mehel sõtta minna (Sahharov, lk 60). Iiri keltide teada on kaugel põhjas ja idas inimasustuse rajade taga valges meres hiidseppade saar – sepad viskavad tulnukate pihta tohtu hõõguva raua kamaka.

Kalevipoeg lasknud oma mõõga taguda ka Soome sepal. Soome sepp on Saare sepp. Soome suure saare all tunnevad rahvalaulud Saaremaad. Kalevipoja isa lell töötanud mõõga kallal Soomes seitse aastat, tagunud selle seitset seltsi rauast, laulnud iga päev töö juures seitse laulu ja karastanud seda seitsemes vees, mere-, järve, jõe- ja vihma-vees. Kalevipoeg tapnud mõõka toomas käies sepa poja, seega oma vanaonu, ning magatanud Saarepiigat, kes pealegi osutunud tema oma õeks.

Ajaloo professor Matti Klinge arvates on tänane Soome saanud oma nime soiselt ja madalmaiselt Lääne-Eestilt; omal ajal kuulunud Varsinais-Suomi, Lääne-Eesti koos saartega ning mitmed muudki allpoolsed alad, sh Samogitia rannikuala Loode-Leedus ja Samlandi poolsaar Preisimaal, ühtsesse Soomenimelisse mereliitu või -riiki. Läti keeles tähendab *sams* tänase päevani nii soomlasi kui ka saarlasi, *Samu sala* on Saaremaa ja *Samu zeme* – Soome.

Kas Saare seppadele võis olla teada meteoriidiraua kokkukeetmissaladus?

Saare raud – põrgu raud?

Raud sündinud suure tuleaasta pahal tulesuvel, kui taevast kukkunud päikesetuli Saarele Kaleva ehk Alue järve. Raud pääsenud tule eest paku ning varjunud Saarel püha lätte rauakarvalises vees. Raud tekkinud samuti lättevette sattunud taevase tule tahmast ja põletisjääkidest – see läte seisnud Saarel suure soo seljal põrgu mäe valli ligi kivimurrustikus. Raud on Alue järve sügu: "Sieltä on sinun sukusi,/ Sieltä on sinun rotusi,/ Alta oot Aluhujärven" (R II, 655). Müütiline raud pärineb seega Alue ehk Kaleva järvest.

Et raud öeldakse olevat tule noorem vend, võime taevarauas näha ühtlasi päikesekulda. Päikesemaa Päivolä mäge nimetataksegi nii raudseks kui kuldseks mäeks – ühtaegu päikesekuldne ja päikeseraudne? Mäletatavasti veeti nii Kalevipoja kui ka Beowulfi külastatud põrgust koormate kaupa kulda välja. Sama päritolu, päikesekuldset ja ohvrihõbedast, võiks oletada ka nibelungide aardele, mis asunud Isensteinini ('raudkivi') kantsi mäe sees udusel saarel. Müütiline Saar, tulesaar ja põrgusaar, on soome mütoloogias ühtlasi udune saar.

Vihjeid taevarauale ja rauast päikesele leidub läti ja muinasskandinaavia mütoloogias. Ka vanade kreeklaste arvates võis päike koosneda rauast. Kreeka filosoof Anaxagoras väitis 5. sajandil eKr, et päike(sejumalus Helios) on tohutu suur tuldhõõguv rauakamakas, Päikeselt võivat ka kive maha kukkuda. Nii-suguse jumalapilkamise pärast saadeti mees Ateenast maapakku ja mõisteti liisaks tagaselja surma. Demokritos ütles hiljem, et Anaxagoras lihtsalt kordas vanade kreeklaste arusaama päikesest. Seega peaksid soome loitsude päikesega nägu armas päikesepoeg ja kreeka Phaethon, Päikesepoeg, olema samaselt mõistetavad.

Muistne rauakaubandus

Sada inimpõlve tagasi Saaremaale sadanud tohututest taevarauakamakatest on järel vaid peotäis kübemeid. Kuhu kadus Kaali meteoriid raud? Haihtus plahvatusel õhku? Jagati laiali amuletideks? Jahvatati pulbriks ja söödi sisse? Müüdi maha? Varastati ära?

Kas esimesi taevaraua nõudlejaid polnud mitte kuulus ilmarändur Odysseus ise, kes tuli müütilise Päikesepoja jäänuseid üles korjama?

Eeposes "Odüsseia" mainitakse raudrelvi esimest korda siis, kui Odysseus on naasnud koju ja kavandab koos pojaga kättemaksu kosilastele. "Mehe kätt oma poole ju raud ise tõmbab," sõnab ta. Odysseus tõi oma ilmaretkelt kaasa "kulda, vaske ja rauda, mis kunstikalt taotud on" (Odüsseia XIV,324). Sepistatud raua all annab mõista relvi, nooleja piigiotsi. Odysseus tappis kõik kosilased – raud käis üle nende vaskrüüdest ja pronksrelvadest?

Reisimees Odysseus põhjatuule Borease meelevallas. Antiikkarikatuur.

Raua tähendust rauaaja alguse ilmapildis on kergem ala- kui ülehinnata. Üle-eestiliselt tuntud lastelaulus "Kits kile karja" peaks olema säilinud jälgi muistsest rauakaubandusest: *Mina kakku Kalevile (resp. päppa (= leiba) Päävolõ) Kalev mulle rauda. / Mina raua Reole. / Regu mulle kulda* (ERLA 6775–6777; 6785).

Regu, Rigu tähendab 'rikas; valitseja; suursugune', vrd keldi *rix*, muinaspreisi *rikijis*, gooti *reiks* 'valitseja'; vanapõhja *rikr*, keskülemsaksa *rich*, ladina *rex* 'suursugune' (vt Enn Tarvel, kommentaar 3 Henriku Liivimaa kroonika 9. peatüki kohta).

Kas nimelt Kalevi-Kaalimäe Kalevid valdasid rauakaubandust? Soome loitsude järgi on tulitera mõök pärit Kallervo mäe, s.o Kaleva mäe otsast (SL, lk 39–40).

Eesti rahvalauludes leidub ühtlasi tõsiselt võetavaid vihjeid, et lõpetanud taevarauaga, pandi alus tulusale soorauakaubandusele. Arheoloog Jüri Peetsi andmeil sulatati Saaremaal 10. sajandist kuni 14. sajandi keskpaigani, s.o Jüriõõ ülestõusuni Tuiu Rauasaatmemägedel ja lähikonnas soomaagist tuhandeid tonne rauda. Tuhandetest tonnidest rauast saab valmistada miljoneid pussnuge, kirveid, oda- ja nooleotsi. Põhjala kontekstis on tegemist täiesti arvestatava rauatootmis- ja töötlemiskohaga.

Argonaudid ja Apollon

Odysseus kordas argonautide teed, seigeldes äärmises põhjas, Maad piirava müütilise Ookeani rannal põrguhaua lähedal. Sealkandis olid päevad pikad ja ööd polnud peaaegu ollagi.

Kreeka müütilised meresõitjad argo-

naudid aga, purjetades Aia-nimelisele päikesemaale kuldvillaku järele, sattusid sinnakanti, kus mingi saare peal suitses veel Phaethoni haud. Argonaudid näinud ühtlasi, kuidas Apollon lennanud, kuldset juuksed kiirel lennul hõljumas, ja toetanud hüperborealaste saarele jala maha. Saar kõikunud kohutava jumala kannal, kõiki haaranud õudus (Argonautika 2, 675–681).

Kreeka päikesejumal Apollon olnud pärit kõige kaugemalt põhjamaalt. Apollon sündinud ümmarguse järve ääres, see muutunud tulevase päikesejumaluse sünniaegu kuldseks, meri värisenud sügavama põhjani. Apolloni sünnisaart kutsuti Tähesaareks, s.o Asteria saareks sellepärast, et see kukkunud tähena taevast. Asteria oli Leto õde, keda kiimuline Zeus jälitas. Zeusi käest pääsemiseks langenud Asteria saareks merre (Lossev, lk 466). Kajastus taevast tulena tulnud saarest on säilinud ka läänemeresoome mütoloogias.

Kreeka keel ei võimaldavat Apolloni nime lahti mõtestada. Apollon (etruski Aplu, rooma Apollo) võiks tähendada lihtsalt päikeseketast või päikesõuna. Egiptuse päikesejumal Atongi oli kujutletav päikesekettana. Ketas on Apolloni atribuut. Kuldne õun maailmapuu ladvas on päike. Õun ja ring samastuvad indoeuroopa etümoloogias, eriti selgelt väljendub see balti keeltes: *aplis*, *apolus* 'ring(ikujuline)'; *aplu*, *abols* 'õun'.

Kükloopide tehtud tulenoole surmas Apolloni poja, Apollon tappis vastutasuks kükloopid. Ühtekokku pidanuks see olema korralik kosmiline katastroof. Apollon peitnud muuseas kükloopide tapja tulenoole kaugele põhja hüperborealaste maale. Kuidas ta selle oma kohutava tulenoole peitis – viskas lihtsalt maha?

Prometheus raudakandva maa pankrannas, vend Atlas toetab taevast, ca 550 eKr.

Apolloni ema Leto ehk Lato(na) sündinud kaugel põhjamaal hüperboreaalse pühal saarel. Läti ja Leedu (Henriku kroonikas vastavalt Lettia ja Letonia) peaks olema Leto maa, põhjamaise päikesejumala Apolloni ema maa – samuti kui Läti-Liivi-Eestimaa on Maarjamaa.

Argonaudid Saaremaal?

Müütiline päikesemaa Aia arvatakse asunud Kolhiidas, s.o Kaukaasias. Aiasse minnes võeti siiski suund surmakaarde, surmakaar aga tähendas kreeklastele lääne- või põhjakaart. Emake maa on kreeklastele Ge ehk Gaia; *ge, gaia* ja *aia* aga tähendavad vanakreeka keeles maad samas tähenduses kui meilgi. Aia asukates võiksime seega näha lihtsalt maarahvast. Maarahvaks kutsusid end mitmete vanade rahvaste kombel ka eestlased ja lätlased.

Päikese poeg Aietes on teise ilma isand. Kreeka Aides ('nähtamatu'; etruski Aita), teise nimega Hades, on arhailine allilma isand. Aides oli kardetud, kuid mitte õel jumal, kes samastus maapõuevarade isanda Plutoniga. Aidese tiigis, s.o allilma isanda tiigis seisnud piinavas janus vaevlev Tantalos – kui mees jooma kummardanud, kadunud vesi tema huulte eest. Tantalose pea kohal rippunud ähvardavalt kivimürakas, mis arvati olevat päikeselt pärit.

Aia valitseja Aietes kandnud peas neljanukalist kuldset kübarat, mis säranud merelainetest tõusva päikesena (Argonautika 3, 1228–1230). Eesti mütolooias nimetatakse kandilise raudkübara meesteks põrgulisi. Rombikujuline nimbus *resp.* neljakandiline peakate on maajumala sümbol. Vrd pöördumine Egiptuse päikesejumala Ra poole: "Ole

tervitatud, sa Ra, neljasarveline sõnn! Su sarv on läänes, su sarv on idas, su sarv on lõunas, su sarv on põhjas!" (Stadnikov, lk 1276). Sõnn oli algset kiviaegse maajumala kehastus.

Kui Aisoni poeg Iason käis ära surma maal Aias ning sattus julma Aietese palge ette, siis Odysseus külastas samas kandis seigeldes allilma isanda Aidese valdusi ning pidi seega juhtuma silmitsi vähemalt Aidese väravahi Aiakosega. Odysseus sattus ühtlasi tuulte valdja Aiolose saarele. Tuulte valdjas kinkis mehele koduteele pärituule, andes talle ühes nahkpauna vangistatud vastutuuled. Eestigi muinasjuttudes teatakse rääkida lisaks tuuleteljijatele tuulekuningast, kes kingib poisikesele tuulekoti, mille sõlmede lahtipäästmisega tuleb väga ettevaatlik olla.

Ürgne sõnatüvi *ai, aia* käibib tänases eesti keeles ka kujul *äi, äiä*. Aiatar ehk äiätär on Wiedemanni järgi kuradi emä, vrd soome Äijätär (Wied 11; 67).

Eesti *äi, äio*, soome Äijö on põrguline, kurat. Äi tähendab samuti vanaisa, sellest on tulnud sõna *äiake* ehk *äike* (kui müristab, siis vanaesä tõrelep).

Lapi Aieke, Aija jmt on piksejumal ja laplaste esiisa. Kui Aieke astub pilvi pidi, kärgatab kõu (Lapponia, lk 156). Muinaspõhja mütoloogias on ürgesiisa nimi Aai.

Soome Äijön poika võtab vastu ja kogub kokku taevast sadanud tule (L, lk 339) – mees oskab seega müütilise tulega ümber käia nagu pädev Päeva-poegki. Iseloomulikult on ka Lemminkäinen Äijön poika ja Kullervo, Kaleva poeg, on Äijön poika (Kst II, lk 146–147; KKR 40, 61, 147).

Kirke koht

Saabunud kohale mingit jõge pidi, maabusid argonaudid Kirke kohas (Argonautika 3, 200). Seal olnud soo, tihe roostik, seisvad veed, maapind tõusnud künkana. Kirke oli Päikese tütar ja Aietese vend; *kirke* tähendab 'ring', siit tuleneb sõna *tsirkus*. Tsirkus on seest tühi ringkeha. Kui see poolenisti vett täis valada, võiks teda kergesti Kaali peakraatriga võrrelda. Kolm tuhat aastat tagasi kõrguski Kaali Järvemägi soos, sest maad olid Saares kümme meetrit madalamad kui nüüd ja Kaali mäe alla võis jõuda tõepoolest veeteed pidi. Müütilistel aegadel ühendas Musta

merd Balti merega otsetee – Dnepri-Daugava veetee.

Enne päikesemaale saabumist märkasid argonaudid aheldatud Prometheus (Argonautika 2, 1248 jj). Prometheus oli varastanud taevast inimestele tule ja andnud neile sepa- ja sõjakunsti oskuse ning raua endagi, s.o raua väe. Selle eest aheldati ta maailma põhjaseruale, maa viimse välja äärde sküütide kõnnuteele tuisku jäävale järsakule, mere kaldale rüsamaa järsakule, raudakandva maa pankranda (Aischylos 301–302) kaljurahnu külge raudkütke pääsmatusse kammitsasse. Seal tema peab viibima valvel tugevais ahelais.

Rauast rase maa

Raudakandev maa tõlgendatakse Sküütiaiks, kus olevat avastatud raud. Sküütid teati elavat maailma põhjaserval. Raudakandev maa esineb tähenduses 'rauast rase maa'. Rauast käima peale saanud maa? Taevarauaga viljastatud maa? Kas seal vedelesid rauakamakad lausa maa peal? Kui, siis järelikult pidi need ka maapõuest ise välja kasvama. Kividki teati kasvavat.

Prometheuse raudakandev maa meenutab muinaspõhja Rauametsa, kus pidanud eluaset päikeseõgija igihunt Fenrir koos oma ema, Rauametsa mooriga. Rauametsa moor omakorda meenutab verehunt Grendeli ema, ja samuti päikesepeitjat Louhit, kes olnud samuti hundi ema ja ühtlasi rauaeit.

Prometheuse vangipõlv samastub pea üks-üheselt Kalevipoja raske saatusega, isegi kotkas on mängus: "Kalõvapoig ollev kaljurahna külle kinni. Suur kodask käib nokaga sedä mäge hõõrman, sis viimäte pääses vallale" (Kp 359C).

Kalevipoeg köideti tugevate ahelatega, jalad kammitsais, ahelaotsad suure kaljupanga küljes kinni (Kp 375G), või lõõnud ta ise käe raudnaela põrgu uksepiidas, või naelutanud sepad käe ukse külge kinni igaveste (Kp 357C), valvab teine seal põrgu väravat ja teeb seda maailma lõpuni: enne ei pääse, kui maailma lõpetus tuleb (Kp 357E).

Kristjan Raud. Kalevi kojutulek (detail), 1942.

Kus kõik piirud kahel otsal...

Kui pիրud lõõvad kahel otsal lõkendama, on maailma ots käes.

Kreutzwald kirjutab eepose "Kalevi-poeg" lõpetuseks:

*"Aga ükskord algab aega,
Kus kõik piirud kahel otsal
Lausa lähvad lõkendama;
Lausa tuleleeki lõikab
Käe kaljukammitasasta –
Küll siis Kalev jõuab koju
Oma lastel' õnne tooma,
Eesti põlve uueks looma!"*

(Kalevipoeg 20, 1047–1054).

Omal ajal ei süüdatud ega põletatud peergusid kunagi kahest otsast korraga. Rahvapärinus hoiatab selle eest väga karmilt. Sest usutavasti kisub aheldatud titaan ennast siis kütkeist lahti ja toob viimsepäeva (Oinas, lk 109–112). See on rahvusvaheliselt levinud uskumus. Leedu rahvatarkus ütleb, et kui peerg mõlemast otsast põlema panna, põletatakse kinnipandud kuradi ketti ja aidatakse tal vabaneda. "Peergu ei tohi kahest otsast põletada, kurat saab selle otste vahe omale" (Märjamaa). Lätlaste uskumuste kohaselt teeb kurat kahest otsast põletatud pիրrutukist endale torkerelva inimeste piinamiseks.

Kahest otsast põletatava pիրru maagiline mõju põhineb tõenäoliselt arusaamal, et ühte asja ei alustata kahest otsast korraga. Üks elu, üks päev, üks tegu ei või korraga kahest otsast alata. Algu ja lõpp ei saa kahe vahel kokku juhtuda. See lõpeks katastroofiliselt, horju-

tades üldist tasakaalu, mis niigi väga piiripealne asi. Kõiksus võib kergesti kaosesse tagasi kalduda.

Eluratas käib ringiratast, arvati vanaadel aegadel. Eluring peab enne otsa saama, et võiks uuesti otsast alata. Elu ja surm, algus ja ots saavad kusagil kindlasti kokku, aga mitte kahe vahel.

Elutuli peab enne lõpuni põlema, et ta võidaks uuesti süüdata. Peerg on valguseallikas; pիրrutuli seostub otseselt elutulega. Pիրru maagiline vägi on üle kandunud (elu)küünlale. See peaks manitsema ettevaatlikkusele ürgse motiivi kergekäelise ümbermõtestamise suhtes – nagu seda tegid noored isamaalased. Kui peergude kahest otsast põletamine lõppes meie esivanemate meelest katastroofiliselt, kosmilise tasakaalu rikumise ja maailma otsaga, tuleks sellesse ka tõsiselt suhtuda ning aktsepteerida nende elutarkust.

Lauluisa Kreutzwald tõlgitses eeposes "Kalevipoeg" peergude kahest otsast põletamise ja titaani vabanemise motiivi oodatavaks sündmuseks. Miks otsustas ta algse mõtte ära muuta? Või täpsemini – miks seostas ta eesti rahva õnnepõlve saabumise maailma lõpuga? Sest kui pիրrud lõõvad kahel otsal lõkendama, on maailma ots käes. Elust ja vaesusest vaevatud vana ja väsinud mees nägi oma rahva õnnepõlve saabuvat tõenäoliselt alles maailma lõpus, kui kõik rahvad ja igaüks eraldi on Looja

ning kõiksuse palge ees võrdsed, kui kätte jõuab ajaloo lõpp ja algus.

Kalevipoeg saab vabaks ja tuleb koju käima, elu algab uuesti ning saabub kas nüüd just igavene õnneaeg, aga uus võimalus ometi.

Lähedasele otsustusele on jõudnud Jaan Puhvel. Arutledes müütilise ajataju üle, kirjutab ta: "Sellest saadik, kui isa kinkis mulle raamatuaastal 1935 "Kalevipoja", olen mõelnud, mida see õieti tähendab (s.o et "ükskord algab aega, kus kõik piirud kahel otsal lausa lõõvad lõkendama"). Minu mõistmise järele peaks see luulekeelest lahti mõistatuna väljendama, et ajaloos saabub punkt, kus algus ja lõpp nii-õelda neutraliseeruvad, seepeale tuleb vaid ajatu kuldajastu. Tuli, mis Kalevi kämbla lahti kammitseb, ei ole hävituslik, vaid hoopis igikestvuse sümbol (ega muidu nii palju küünlaid kääbastel süüdataks ja püsitulesid maailma monumentidel põleks)." (Jaan Puhvel, Loomisloolätetel. – Uurimusi müüdist ja maagiast. Tallinn, 2001; lk 8.)

Ring on täis. Kalevipojast on vana Kalev saanud. Kõik algab uuesti, algab otsast peale.

Väike märgiatlas

Karl Kello

Sisyphos lükkab kivi. See on tulutu töö.

Kivi kui maaema naba. Maailma keskpunkt kreeklaste meelest.

Kalevipoja viskekivi Alatskivil. F. V. Schlateri maal, 19. saj 1. pool.

Kristjan Raud. Kalevipoeg kivi viskamas (detail). Pliiats, 1935. Kalevipoja kiviviskamises on põhjust kahtlustada midagi enam kui lihtsalt jõuproovi. Kettaheitmine näiteks aitas päikesel kergendada tema igapäevast teed.

KIVI KUI MÄRK

Kivi on maamärk ja maa sümbol. Kivi seostub nii maa kui taevaga, kuivõrd ta võib kukkuda taevast. Kivi säilitab endas soojust ja jahedust, vett ja valgust (kalliskivi). Mooses lõi kepiga kivist vee välja.

Kivis väljendub jumalik kaitsev vägi, kivi toob tervist ja edendab sigivust. Kivile ohverdamise algne eesmärk oli ohver maajumalale, puule ohverdamise puhul vastavalt taevajumalannale. Altariks sobib töötlemata kivi, sest seda pole rüvetatud.

Setukesed hõõruvad jaanipäeval seni-maani haigeid ihukohti püha Jaanikivi vastu ja ohverdavad kivile. Karksi kandis võtnud perenaine jaanitule ääres "söögi juurest salaja ohvrikivi jauks ära, ilma et teised seda tohtisivad näha – seda püha saladust ei julgenudki teised tähele panna –, viis ohvrikivi peale ja ütles: "Maa ema, sa andsid mulle, nüüd toon ma sulle, võta vastu, mis ma su käest saanud olen!" (RK4, lk 42). Kui meessoost maajumal muutus viljakandvaks maaemaks, muutus ka kivi maaema võrdkujuks. Kivisse kirjutatu jääb kestma.

Liukivi

Liukivi puhul peaks tegemist olema viljakusekiviga. Kui neiu laseb palja istumiseotsa peal sellelt kivilt liugu alla, saab ta õnnelikult mehele, noorik vastavalt käima peale. Naised lasknud mõnel puhul ka lumehangest alla, mis samuti seotud kasvulootuse ja viljakusega: "Vastlapäe naesed käisid liugu lasmas. Lasid palla persega angest alla siuh ja siuh. Mehed olid kodu" (Rapla). "Kui jääd ega lumehangesi ei ole liugu lasta, siis on kurb lugu – linakasvu lootus läinud" (Karja).

Paljudel rahvastel on olnud kombeks, et last ihaldav naine istub püha kivi peale või hõõrub kõhtu selle vastu. Kivi oli algselt maajumala võrdkuju – maajumal viljastab. Lapsed on jumala and. Inimese hing asub kivis, usuti kiviajal. Eesti liukivil võivad teinekord olla sügavad au-

gud sisse puuritud, mis peaks tähendama, et nimelt nende aukude kaudu vabaneb hing, asudes ihusse ümber. Kui Šveitsis liugub ämmaemand Lastekivilt paljastatud taguotsaga alla ning siis kivile koputab, ulatavad nähtamatud käed talle lapse (Hiimäe, lk 63).

Elav kivi

Jumala juurde tullakse kui elava kivi juurde. Jeesus Kristus on elav kivi ja vaimulik kalju (1 Pt 2,4–6; 1 Kr 10,4).

Kivid kõnelevad nii kohaliku kui indiaani rahvatarkuse järgi – nagu mäed, puud, majadki. Mõnikord võib neid öösel kuulda rääkimas, kui hästi tähele panna. Iiri keldid tunnevad suurt kivi, mis teeb kõva häält, kui õige kuningas tema peale astub.

Muiste, kui loomad veel rääkisid, olnud kivid pehmed ja kasvanud. Kivid usutakse kasvavat nüüdki veel. Kuidas nad muidu võiksid pidevalt maa seest välja tulla? Kivid olla kõige pehmemad mai ja juuni täiskuuga: "Kui põllu seest kivisi tulega lõhkuda tahetakse, siis peab seda mai ja juuni täiskuuga tehtama, siis on kivid kõige õrnamad" (Kärkla). Kivi olnud kasvuvõimeline Kristuse surmani, Jumal keelanud kivil kasvamast.

Taevakivi

Vanakreeka mütoloogias on kõigi jumalate esiisa Akmon, tähenduses 'meteoritne kivi'. Taevakivist sündisid kaukaasia narti eepose kultuurkangelased. Soome loitsude päikese nägu armas päikese poeg seostub samuti meteoriidiga.

Vanade kreeklaste arvates võinud ka päikeselt kive maha kukkuda, s.o raudkive.

Ka Kaabas ('kuup') asuv Must Kivi on tõenäoliselt meteoriit. Seda peetakse Allahi kingituseks inimkonnale – peaingel Gabriel andnud selle Aabrahamile. Suudelda Musta Kivi vähemalt kord elus on iga täiskasvanud moslemi kohus.

Wolfram von Eschenbachi (ca 1170–1220) teatel tõlgendub ka Püha Graal

taevast pärinevaks kiviks, mis pealekauba seostub päikesega: Graali läbi põleb tules tuhaks ja sünnib taas iginoorenev päikeselind. Graal on nii "jõuline, et tuhastub/ lind fööniks temast, puhastub,/ et sündida siis uuesti/ oma tuha seest" ja tõusta kaunimana kui varem (Parzival, 469). Graal oli algselt tõenäoliselt kausikujuline roa- või vereohvri nõu, kreeka-ladina keeles kraater.

"Kivi omma sadanu taevast. Koh om pall'o kivve, säält üldäs olövat lännü' üle kivipilve" (Setumaa; Hiemäe, lk 61). Soome loitsud annavad kivi sündimise kohta kaks varianti: kivi on kas maast tõusnud või taevast maha sadanud – pikse pojana.

Piksekivi

Piksekivid on tuntud üle ilma. Slaavi Peruni käes olevast kivist lendavat pikse ajal tulesädemed.

Piksekuulid on mustad kivid, mis tulevad ses paigas, kuhu pikne lõõnud, seitsme aasta pärast maast välja. Piksekuuliks peeti kivikirvest, see teeb imet, ravitseb igasuguseid haigusi, võtab ka hambavalu ära. Kui kevadel esimest korda pikset kuulda, võib pead vastu kivi(seina) lüüa – võtab peavalu ära.

Piksekivideks on lisaks kivikirvestele Põhja- ja Baltimaades kutsutud ka tulekivisid. Rauaga tulelöömine seostuvat piksejumala ja maaema püha ühteheitmisega, mis lööb tule lahti (Oulu, 1997, lk 160 jj). Soomlased kujutlesid pikset kiviküüntega puid ja maid rebivat.

Päevapöörämiskivi

Päevapöörämiskivi tundsid inkad. Machu Picchu asuva kivinuka külge seoti päike sümboliseerivalt kiiri pidi kinni, et ta pöörpäeval peatuks ja hakkaks teisipidi käima. Päikesekivi asub Stonehenge'is Inglismaal, selle otsas seisatab hetkeks pöörpäeva päike. Ähmaseid vihjeid päevapöörämiskivist leidub eesti mütolooalias.

Kiviinimesed

Kui inimesed pärineksid kivist, oleks neil üksainus käsi, üks jalg, üks silm ja üks kõrv, nad oleksid surematud ning viljatud, usutakse Indoneesias. Õnneks said inimesed põhiliselt puust tehtud. Muinaspõhja esimene meesolevus on Askr ('saarepuu') ja naine Embla ('jalakane'). Esimeste inimeste puine algupära ka-

jastub tõenäoliselt ka Kreutzwaldi ennemuistses jutus Puulasest ja Tohtlasest.

Kreeka kunstmütolooogia järgi saanud tänapäeva inimesesugu alguse kivist, s.o maaema luudest-kontidest. Pärast kohutavat veeuputust öelnud hääl kahele ainukesele ellujäänud inimolendile: loopige oma ema luud selja taha! Selja taha visatud kivid võtsid inimese kuju, nendest sigis vastupidav inimtüü. Risti- ja Johannes ütleb, et Jumal võib kividest äratada Aabrahamile lapsi (Lk 3,8).

Seega ei tohiks olla imekspandav, et inimesi võib tagasi kivideks ja puudeks muuta. Neenetsi allilma emand muudab elava külalise kiviks. Üldtuntud on kreeka gorgode kohutav kivistav pilk. Inimesi suutnud kivideks muuta druiididki.

Mälestuskivi

Mälestuskivi sümboliseerib igavest elu. Lahkunu hing usuti asuvat tagasi kivisse. Mõnes polüneesia keeles on hinge- kivi nimeks kuruku (kuru 'hing', ku 'kivi'). Kurukud on ümmargused, inimese pea suurused kivid. Kas ka eesti väikeselohulistel kultusekividel on seos hingede asupaigaga? Peasuuruse kiviga lohu hõõrumisel asub hing ümber kivisse? Kas lohuke on hinge jälg kivil? Kuhu võis sümboliseerida ka näpuotsaga verd või rasva hõõruda – sest palju on hingekesel vaja, peamiselt tähelepanu. Loomaverd aga armastasid hinged eriti, sellest on juba "Odüsseias" juttu.

Raudkivi

On avaldatud arvamust, et Põhjala piirilõunas ulatub sinnamaani, kuhu jõudsid välja Skandinaavia kivimägedest jää toodud ja laialipillatud rändrahnud. Taanduva jää järel tulid kohale inimesed, meie otsesed esivanemad. Inimene ja raudkivi on siinmail üsna ühevanused.

Üks tõsine setu mees on kunagi, nii 150 aastat tagasi, öelnud, et tema rahvas elab siin juba maailma loomisest peale. Tõsi on. Sest maailm saab valmis siis, kui maastikupilt on välja kujunenud. Mäed ja orud, Kalevipoja künnivaod ja sängid sündisid jääsulamisest. Jää sulades asetuisid paika kõik need Kalevipoja iste- ja viskekivid, istumiskohad ja käejäljed sees – eks kivid olnud siis üsna pehmed veel.

Zeus vaiakujulise piksenoolega, ca 470 eKr.

liri keltide maailma keskpunkt.

Rootsi ruunikivid – viikingiaegsed mälestuskivid. Guve püstitas selle kivi Olavile, oma pojale, väga tublile noorele mehele. Ta tapeti Eestis. Hävard raius (ruunid).

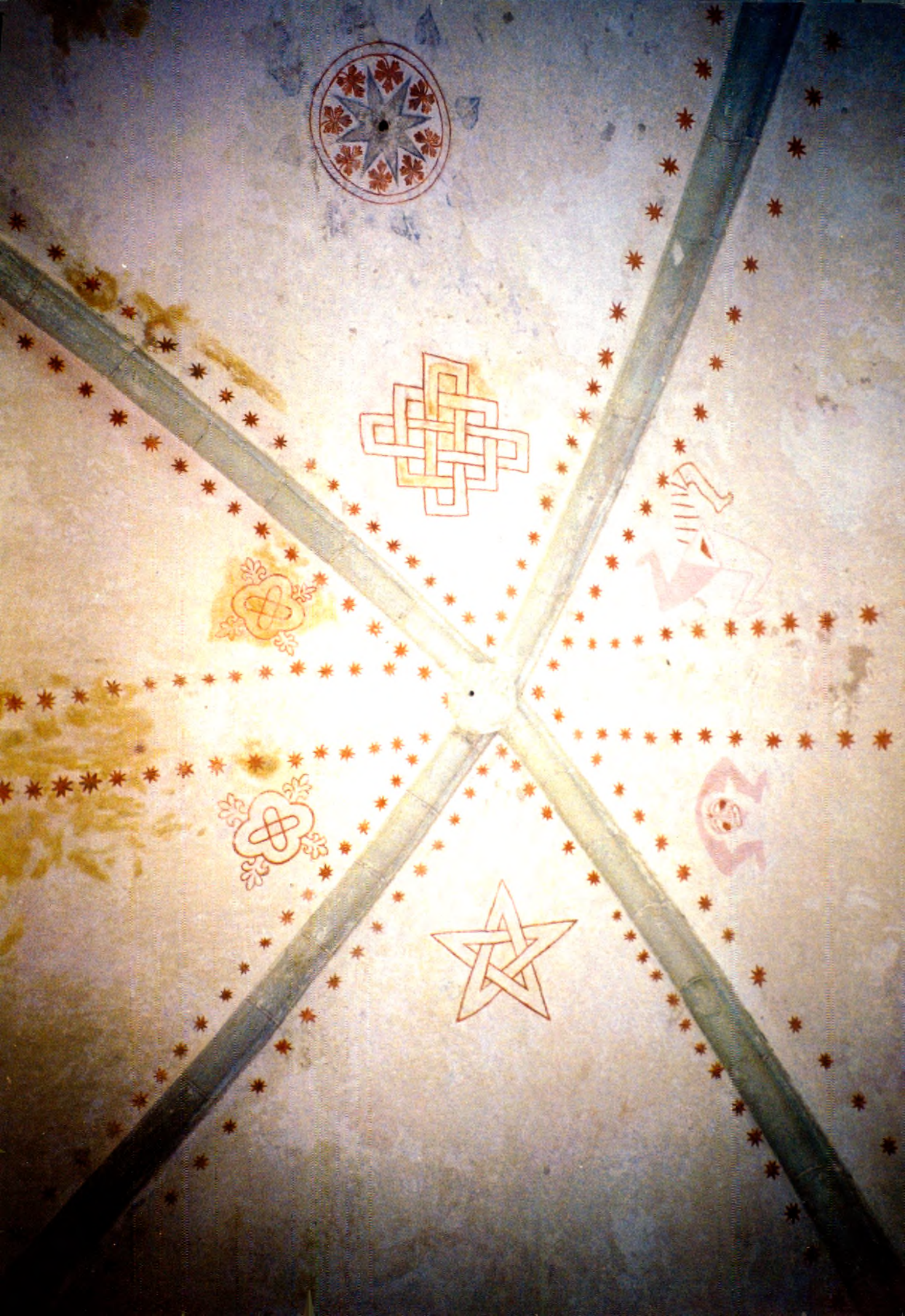
Sigrid laskis püstitada kivi Svenile, oma abikaasale. Ta purjetas tihti Zemgalesse kallihinnalise laevaga ümber Kolka neeme.

Kasutatud kirjandus ja lühendid

- Aarne, A. Päivän päästö. Vertaileva runotutkimus. Helsinki, 1920.
- Aischylos. Aheldatud Prometheus. – Kreeka kirjanduse antoloogia. Tallinn, 1964.
- Anni(st), A. F. R. Kreutzwaldi "Kalevipoeg". 1–3. Tartu, 1934–1944.
- Annist, A. "Kalevala" kui kunstiteos. Tallinn, 1969.
- Annist, A. "Kalevipoeg". Tekstikriitiline väljaanne. 1–2. Tallinn, 1961–1965.
- Apollonij Rodoskij. Argonavtika. Tbilisi, 1964.
- Beowulf. Tallinn, 1990.
- Bjerre, J. Gensyn med stenedern. Copenhagen, 1963. (Viidatud venekeelse tõlke järgi, Moskva, 1967)
- Boecler, J. W., Kreutzwald, Fr. R. Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten. St. Petersburg, 1854.
- Botheroyd, S., P. Lexikon der keltischen Mythologie. München, 1995. (KM)
- Drössler, R. Kui tähed olid jumalad. Päike, Kuu ja tähed arheoloogia, kunsti ja kultuse peeglis. Tallinn, 1983.
- Eesti muinasjutud. Tallinn, 1967. (EM)
- Eesti rahvakalender. 1–7. Tallinn 1970–1995. (RK)
- Eesti rahvakultuur. Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinn, 1998. (ERK)
- Eesti rahvalaulud. 1.–2. Tartu, 1926–1932. (ERI)
- Eesti rahvalaulud. Antoloogia. 1.–4. Tallinn, 1969–1974. (ERLA)
- Eisen, M. J. Eesti vana usk. (Eesti mütoloogia IV) 1926.
- Eisen, M. J. Esivanemate varandus. Tallinn, 1958.
- Eisen, M. J. Tartumaa muinasjutud. Tartu, 1926.
- Eschenbach, W. v. Parzival. Tallinn, 1989.
- Geschichte der deutschen Kunst. 1350–1470. Leipzig, 1981.
- Golan, A. Myth and Symbol. Symbolism in Prehistoric Religions. Jerusalem, 1991. (Viidatud venekeelse tõlke järgi, Moskva, 1992)
- Henriku Liivimaa kroonika. Toimetanud Enn Tarvel. Tallinn, 1982.
- Hamilton, E. Antiikmütoloogia. Tallinn, 1975.
- Hiimäe, R. Kividest rahvapärimeses. – Eesti Maaparandajate Seltsi Toimetised 4. Tallinn, 2000.
- Homer. Odüsseia. Tallinn, 1963.
- Hurt, J. Setukeste laulud. 1–3. Helsinki, 1904–1907. (S)
- Itämerensuomi – eurooppalainen maa. Toimittaja Kyösti Julku. Oulu, 1997. (Oulu)
- Kahk, J. Keda kehastab Kalevipoeg? – KK 8/1960.
- Kallas, O. Achtzig Märchen der Ljutziner Esten. – Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. 20. B., 1–2. H. Jurjew (Dorpat) 1899–1900.
- Kallasmaa, M. Saaremaa kohanimed. I. Tallinn, 1996.
- Karjalais-suomalainen kansan eepos. I. Moskva, 1994. (KSKE)
- Karjalan kansan runot. I. Tallinn, 1976. (KKR)
- Kello, K. Vana aja raamat. Tallinn, 2000.
- Kemppinen, I. Haudantakainen elämä karjalaisen muinaisuskon ja vertailevan uskontotieteen valossa. Helsinki, 1967.
- Klinge, M. Muinaisudemme merivallat. Helsinki, 1983.
- Kreutzwald, Fr. R. Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja muude lisadega. 1–2. Tallinn 1961–1963.
- Krohn, K. Kalevastudien. 1–6. 1924–1928. (Kst)
- Krohn, K. Suomalaiset syntylöitsut. Helsinki, 1917. (SL)
- Kruse, F. Ur-Geschichte des Estnischen Volksstammes und der Kaiserlich Russischen Ostseeprovinzen Liv-, Esth- und Curland überhaupt. Moskva, 1846.
- Kruusberg, A. Esiisade enneaegajooline õigus. I. Tartu, 1920.
- Kõmri saagad. Tallinn, 1998.
- Künnap, A. Kust on pärit germaani, balti ja slaavi keeled. – Akadeemia, 3/1997.
- Latviešu tautasdziesmas. 3.–4. Riga, 1981–1982. (LTd)
- Lidén, A. Olav den helige i medeltida bildkonst. Legendmotiv och attribut. Stockholm, 1999.
- Ligi, H. Kaali katastroof ja Püha kihelkonna kohanimed. – KK 5/1984.
- Liivaku, U. Eesti raamatu lugu. Tallinn, 1995.
- Loorits, O. Eesti rahvausundi maailmavaade. Tallinn, 1990.
- Loorits, O. Endis-Eesti elu-olu. Tartu, 1941.
- Loorits, O. Liivi rahva usund. 1–3. Tartu, 1926–1928. (LRU)
- Losev, A. F. Antišnaja mifologija v ego istoričeskoj razvitij. Moskva, 1957.
- Lõugas, V. Kaali kraatriväljal Phaethonit otsimas. Tallinn, 1996.
- Man, Myth & Magic. An illustrated Encyclopedia of the Supernatural. Volume 7. New York, 1970.
- Masing, U. Mõnedest paralleelidest Kaukaasia ja Eesti folklooris. – Rahvasuust kirjapanekuni. Tallinn, 1985.
- Meri, L. Hõbevalge. Tallinn, 1976.
- Metsvahi, M. Libahunt Thiesi võitlused. – Pro Folkloristica VIII, 2001.
- Muistendid Kalevipojast. Tallinn, 1959. (Kp)
- Nibelungide laul. Tallinn, 1977.
- Oinas, F. Surematu Kalevipoeg. Tallinn, 1994.
- Olearius, A. Täiendatud uus reisikiri Moskoovia ja Pärsia teekonna kohta. Tallinn, 1996.
- Peegel, J. Meenutusi kohtumistest Kalevi ja tema pojaga. – KK 3/1999.
- Puhvel, J. Võrdlev mütoloogia. Tartu, 1996.
- Prüller, P. Eesti rahvaastronoomia. – Teaduse ajaloo lehekülgi Eestis. I. Tallinn, 1968.
- Rausmaa, P. Hiidestä kosinta. Vertaileva runotutkimus. Helsinki, 1964.
- Skazanie russkogo naroda, sobrannye I. P. Saharovym. S.-Peterburg, 1885; Moskva, 1989.
- Stadnikov, S. Jumalkuningas ja välissfäär. – Akadeemia 6/1996.
- Suomen kansan muinaisia loitsurunoja. Helsinki, 1884. (L)
- Suomen kansan vanhat runot. 1.–14. Helsinki, 1908–1948. (R)
- Šmits, P. Skaistakas latviešu pasakas. Riga, 1935.
- Tarvel, E. Adramaa. Tallinn, 1972.
- Tiirmaa, R. Kaali meteorit. Tallinn, 1994.
- Torro, U. Kus sündis müüt päikesepoja hukkamisest? – Horisont, 10/1976.
- Tuglas, F. Kriitika. 1–8. 1935–1936.
- Valk, Ü. Eesti rahvausu kuradi-kujutelm kristliku demonoloogia ja rahvusvahelise folkloori kontekstis: ilmutuskujud. Doktoriväitekiri. Tartu, 1994.
- Vanem Edda. Tallinn, 1970.
- Wiik, K. Põhja-Euroopa rahvaste ja keelte päritolu küsimusi. – KK 9/1996.
- Viires, A. Puud ja inimesed. Tallinn, 1975.
- Vilkuna, K. Eesti Kadrina Soomes ja Karjalas. – Liber Saecularis. II. Tartu, 1938.

Foto paremal: Paganlikud maagilised laemärgid Karja kirikust Saaremaal. Kirik on kristlaste taevaskoda. Kiriku lagi kujutab endast sümbolset taevaotust.

Karl Kello foto

RAIVO JUURAK,
ajakirja *Haridus*
toimetaja

Mäletan oma koolipõlvest, et "Kalevipoeg" oli tavaline koolitükk teiste samasuguste seas. Õppisime ära ja korras. Eepose iidset hingust tajusin esmakordselt hoopis kunstinäitusel. Kirjandusõpetaja viis meie klassi Tartu Kunstimuseumi, kus olid väljas Kristjan Raua Kalevipoja-teemalised hiigelsuured sõejoonistused. See oli šokk. Nagu oleksin päriselt muinas-aega sattunud.

Teist korda avas eesti folkloori iidse hinguse mulle Veljo Tormis oma rahvalaulutötlustega. Meie kooli naiskoor esitas neid. Kui mõnes kohas läks laul seitsme-kaheksahäälselt, tekkis tunne, et oled hommikuses pühas hiies, kus iga puu heliseb oma tooniga.

Ülikoolis rahvaluulekursust läbides sellist tunnet ei tekkunud. Oli ka just see periood, kus tõsiteaduseks peeti ainult neid uuringuid, mis olid valatud matemaatilisse vormi ja raaliga töödeldud (siis öeldi arvuti kohta veel raal). Seetõttu keskendusid uuringud regivärsi rütmile ja riimile, mingi motiivi kordumisele eri kihelkondades jne. Kes oli rohkem riime ja rütme sedeldanud, oli rohkem teadlane.

Kui olin koolis kirjandusõpetaja, pidin juba ise "Kalevipoja" vastu huvi äratama. Viisin klassi ka "Kalevipoja" 1963. aasta tekstikriitilise väljaande. Pärast selle sõnastiku sirvimist küsis üks nutikam õpilane, kas tuleb ka selline "Kalevipoja" väljaanne, kus on kõik täppidega tähed ära loetud ja lugude kaupa kirja pandud. Oleks mul tollal olnud käepärast Hariduse käesolev number, kui põnevaks oleks saanud need tunnid muuta! Milliseid arutelusid oleks saanud korraldada!

Õnneks hakkab raalimise etapp folkloristikas mööda saama. Ilmuma on hakanud põnevaid rahvaluuleajakirju, näiteks *Pro Folkloristica* ja *Mäetagused* (viimane ilmub ka virtuaalsel kujul) jt. TÜ professor Ülo Valk on kirjutanud intrigeeriva doktoritöö eesti rahvausundi kuradist, võrreldes kohalike ettekujutusi põrgulisest teiste rahvaste omadega ning kristliku demonoloogiaga. Kui Kristjan Raud ja Veljo Tormis suutsid tuua iidse hinguse rahvani kunstikeeles, siis nüüd hakkab see jõudma pärale ka teaduslikes väljaannetes ja loodetavasti ka õpikutes.

Kolmjalg Karja
kirikust Saaremaal.

Mani saare vana
kuningavapp.

Triskele. Sitsiilia,
6.–3. saj eKr.

Karl Kello tsiteerib asja elavdamise mõttes mõnda paarikümne aasta tagust retsensiooni oma tollaste artiklite kohta. Need näitavad piltlikult, et aeg on edasi läinud, kvantitatiivsete uuringute kõrval on hakatud sallima ka kvalitatiivseid. Kõik ei pea enam olema lõpuni kindel ja matemaatika abil tõestatud, üht-teist lubatakse ka oletada.

Kuulus ameerika filosoof Richard Rorty kirjutab oma raamatus "Sattumuslikkus, iroonia ja solidaarsus" kirjanduskriitikat (*Vagabund*, 1999, lk 141–143). Rahvaluule uurimine on minu meelest väga sarnane kirjanduskriitikaga. Rorty arvates on kirjanduskriitik palju lugenud inimene, kes suudab paigutada ühtesid raamatuid teiste konteksti, nagu paigutame uue sõbra või vaenlase vanade sõprade ja vaenlaste seltsi. Ta nimetab kriitikat ümberkirjeldamiseks, ümber-ümber-kirjeldamiseks ja ümber-ümber-ümber-kirjeldamiseks.

Rorty arvates on kriitiku ülesanne aidata lugejal imetleda esmapilgul vastandlike raamatuid ja näidata, kuidas neid saab nii kokku panna, et moodustub kaunis mosaiik. Kriitiku ülesanne on raamatuid ümber kirjeldada, et kaanon laieneks ja tõlgenduste hulk muutuks nii rikkalikuks ja mitmekesiseks kui võimalik. Mida rohkem tõlgendusi, seda parem. Mitmekesisus viib asja edasi.

Karl Kello Kalevipoja-tõlgendusi lugedes tulid Rorty need mõtted jälle elavalt meelde, sest ka tema kirjeldab folkloori ümber ja veel kord ümber, tekitades näiliselt vastandlikest motiividest põnevaid mosaiike, laiendades Kalevipoja tõlgendamise senist kaanonit.

Illustratsioon paremal: peajumal Odin jalgapidi päikeseõgija igihundi lõugade vahel. Mani saar, 10. saj.

ENN TARVEL,
ajaloolane,
Stockholmi ülikooli
emeritprofessor,
Kuningliku Gustav Adolphi
Akadeemia liige,
Läti TA välisliige

Karl Kello märgib, et "Kalevipojal" saab tänavu 150 aastat ja tema kirjutajal 200 aastat täis. Samas rõhutab ta aineladestuste, arusaamade ja tõlgenduste paljusust, öeldes, et igal eestlasel on oma Kalevipoeg, aga kõik need kujutuspildid koonduvad üheainsa müütilise Kalevipoja ümber. See on see igavene päikesejumal, päevapoeg, päris Kalevipoeg, kelle puhul oleks kohane küsida, kui mitu tuhat aastat temal täis saab. Aastaid Karl Kello neis kiviaegsetes, jääajaeelsetes müütides just paika ei pane, küll aga kuhjab ja sõelub usinasti ürgset müütilist ainet. "Luu müüte – see on kõige kõrgem. Luua seda üksi, mis muidu rahvad ja aastasadad on loonud – see on jumalik," kirjutab Kello poolt paljutsiteeritud Friedebert Tuglas. Ja müüte Kello loob. Müüt nimelt, nagu määratleb tuntuim mütoloog Jaan Puhvel, on maailmatunnetuse viis ja eriline keelekasutus.

Müüte tõlgendatakse peamiselt kahte viisi: mõistuslikult-ajalooliselt või sümboliliselt-allegooriliselt. Kello rakendab rõhutatult teist tõlgendusviisi, naerustades n-ö ajaloolist, teopisistatavat Kalevipoja-käsitust või kujutlust endale hobuserakendamisel loogaga häda teinud Osmist.

Tema enda lähenemine on rõhutatult nostraatiline, esiema Musta Eevani ja selle laste ühise keeleni ning müütiliste kujutlusteni välja viiv. Kõiki tema etümoloogiaid ja paralleele (sealhulgas võib-olla ka Kaali ja Karja lugusid) ei pruugi täht-tähelt võtta, aga nende vaieldamatu väärtus on lai haare ja mõtteavarus. Sellisena, mitmesuguseid mõtteid äratava ja globaalses ulatuses huvitavat materjali esitavana tuleks kõnealust kirjutist ka võtta. Nii mütoloogia kui ajaloo õpetajatele, õppijatele ja huvilistele pakub see mõndagi.

Ühtlasi on kirjutis aktuaalne tänapäeva kultuurikontekstis. Karl Kello võitleb eesti keele ja kultuuri väärtustamise eest, orjamentaliteedi vastu. See ei taandu seitsmesaja-aastase orjapõlve müüdi väärarvamisele, lahtisest uksest sisse-murdmisele. Tahtmata mõisamajanduse ahistavat survet talurahvale kuidagi alahinnata, ei saa eitada, et osutamine etümoloogilisele ja sisulisele ebakorrektsusele ajaloolaste käibekeeles (orjus, pärisorjus, teoorjus jms) on täiesti põhjendatud. Sõnumi tuum on hoiatuses, et paljukorratud seitsmesaja-aastast musta minevikku ja kultuuritust ei transponeeritaks tulevikku, et Maarjamaa ja rüütelkonna õul ei poetaks kusagilt tagauksest Euroopasse. Karl Kello loosung olevikus ja tulevikus on: olgem eurooplased, aga jäägem eestlasteks.

HARIDUS

Education No. 1, 2003

Journal for Estonian Educational Publications

We observe two outstanding historical dates this year: 150 years from the first version of the national epic "Kalevipoeg" and 200 years from the birth of its author Friedrich Reinhold Kreutzwald. As the mentioned literary work has played an important role in the development of the Estonian nation and statehood the folklorist Karl Kello gives an overview of different interpretations of the mythical hero of the national epic, which require certain changes in traditional approaches and value esteems.

This issue of "Education" has been designed for teachers of the Estonian language and literature, of religion and arts – for all those who use elements of folk culture and our national epic in their everyday educational activities.

All our rooms have dark ceilings... When the majority of nations depict their past as a period of happy and golden times, the Estonians have more than a century spoken about the bleak 700 hundred year long period of slavery under foreign rule. Actually we cannot specify how bleak these years were as Estonian ethnic culture was preserved until the end of 19th century; people still remembered ancient myths and legends from the glacial period so well that it was possible to compile the national epic and several bulky collections of folklore. Old myths were forgotten only after the cultural changes.

Kalevipoeg as a hero of light. The main hero of the national epic "Kalevipoeg" (1853) has been interpreted until recently as a romantic fighter for freedom of the Estonian people, usually a serf, somewhat stronger than others. Such interpretation suited well to national aspirations and fight against foreign rule in the 19th century. In the folklore Kalevipoeg has been depicted as a god of light, carrying the Sun on his head and fighting incessantly with darkness and not the concrete enemy.

The Nordic Pharaoh. When the German crusaders defeated Estonians in 1227 on Saaremaa, the chronicle writer Henrik wrote triumphantly: "The pharaoh has been drowned." (Pharaone submerso). About 4000 years ago a huge meteorite fell on Saaremaa, which when falling might have burned in the air and create an image of the falling Sun. There are several Estonian, Finnish, Baltic, German and even Greek myths about the Sun having fallen or being stolen, and these in particular are believed to be the echo of the mentioned meteorite explosion. And Saaremaa, where the meteorite fell, was believed to be the land where sons of the Sun – the pharaohs were living.

A mythical injured knee. In the Finnish-Baltic mythology there are several sunny heroes who have cut their feet or burnt their knee. Similar myths can be found in the Caucasian and Celtic regions. Even the Norwegian St. Olaf has been depicted in several paintings with a cut knee. His sanctity is connected with solar eclipse.

A round lake in the Hell. Kalevipoeg is believed to have visited the hell in the centre of which there was a round lake of dark blue flaming waters. The mythical lake in the hell is related to Kaali meteorite lake on Saaremaa and it also reminds us of the mythical Anglo-Saxon hero Beowulf and a lake in the hell.

A story about the name of Kalevipoeg. The name Kalevipoeg may have been derived from the goddess Kali of the Stone Age, which denotes a female and means even in contemporary Estonian a female relative käli.

The sword of Kalevipoeg. Kalevipoeg's iron sword is an attribute of the god of the Sun which can be originally compared to the mythical sword of Beowulf and to King Arthur's Excalibur.

When all the fire-sticks from both ends burn.... At the end of the national epic the author says that Kalevipoeg will be released from prison in the hell only when all the fire-sticks start burning from both ends. But in old times those fire-sticks were never lit from both ends at the same time, it would have meant the end of the world. Probably Kreutzwald believed the happy era for his people to arrive then when all the nations and every ethnic group separately will feel themselves equal and be equally treated by the God Almighty; it will be the and the beginning of the history at the same time.

A small sign atlas. The theme of this issue is stone as a sign. The stone is the symbol of the Earth, but it may also fall from the sky. The soul of a man was believed to go into a stone after his death. In old times the stones were believed to be able to grow.

Toimetuse. Vastutav toimetaja Tiia Penjam. Toimetajad Raivo Juurak ja Karl Kello. Fotod Raivo Juurak. Turundusjuht Priit Penjam. Toimetuse aadress: Voorimehe 9, 10146 Tallinn. E-post: haridus@opleht.ee. Internetiaadress: http://haridus.opleht.ee. **Telefonid:** (0) 644 3311, (0) 644 0528, (0) 644 0587. **Väljaandja:** Perioodika AS, Voorimehe 9, 10146 Tallinn, tel (0) 644 5767. **Trükkikoja:** Tallinna Raamatutrükikoja OÜ, Laki 26, Tallinn. Trükkimisele antud 6.01.03. Praaakeksemplarid vahetab välja Tallinna Raamatutrükikoja OÜ, telefon (0) 650 9990. © Perioodika AS "Haridus" 2003. Tellimishind aastaks 125 kr, 6 kuuks 78 kr. Üksiknumbri hind 15 kr. Tellimisindeks 78189.

Eesti Koolijuhtide Ühenduse konverents ja üldkogu

“KOOLIJUHT LAIENEVAS HARIDUSRUUMIS”

13. ja 14. veebruaril Pärnus
hotelli Strand konverentsikeskuses.

Osalustasu kuni 13. jaanuarini
EKJÜ liikmetel 950, teistel 1250 krooni,
14. kuni 31. jaanuarini kõigil 1250 krooni.

Osalustasus ei sisaldu hotelli maksumus.

Registreerimine, majutusküsimused ja info:

Helen Soomägi, AS Estravel; tel (0) 626 6334; helen@esttravel.ee.

Möödunud aasta septembris toimus Tallinnas Euroopa Koolijuhtide Assotsiatsiooni konverents “Euroopa laienev haridusruum”. Sellest inspireerituna otsustas Eesti Koolijuhtide Ühenduse juhatus oma aastakonverentsi-üldkogu teemaks võtta “Koolijuht laienevas haridusruumis”. Haridusruumi laienemine on toimunud meie jaoks juba 1980. aastate lõpust, seega ligemale 15 aastat. Tänapäevaks on Eesti saanud kutse liitumiseks NATO ja Euroopa Liiduga. Seega avardumine jätkub. Millised on uued väljakutsed koolijuhile? Selle ja muudegi küsimuste üle vahetame konverentsil mõtteid koos külalislektoritega Euroopa Liidu maadest.

EKJÜ juhatus

TARTU ÜLIKOO

AVATUD ÜLIKOO

TÄIENDUSKOOLITUSPAKKUMINE jaanuar - märts 2003

9 1770235 1914014

Juhtimine, ettevõtlus, pangandus, õigus

Maksuõiguse aktuaalseid probleeme

30.01; 1500.-

Info ja registreerimine alaumets@ut.ee

Panga funktsioonid algus 13.02; 1700.-
Finantsettevõtte majandustegevus algus 13.02; 1700.-
Pankade teenused algus 13.02; 1700.-
Panga finantsaruannete analüüs algus 13.02; 1700.-
Panga finantsjuhtimine algus 13.02; 1700.-
Panga organisatsioon algus 13.02; 1700.-
Rahapoliitika ja curo algus 13.02; 1700.-
Laenujuhtimine I-II algus 13.02; 3000.-
Väliskaubandus ja pangandus algus 13.02; 1700.-
Kinnisvaraturg ja äri I-II algus 13.02; 2900.-
Finantsteenuste marketing I-II algus 13.02; 2900.-
Finansturud algus 13.02; 1700.-
Elukindlustus algus 13.02; 1700.-
Kahjukindlustus algus 13.02; 1700.-
Pensionikindlustus algus 13.02; 1700.-

Info ja registreerimine tel (07) 376 330, liikant@ut.ee, www.finance.ut.ee

Esinemisoskus tellimisel; 2000.-
Meeskonnatöö kursus tellimisel; 2000.-
Suhtlemispsühholoogia tellimisel; 1500.-
Läbirääkimiskursus tellimisel; 3000.-
Valla/linna arengukava täiendamine tellimisel; 2000.-
Volikogu esimeeste kursus tellimisel; 1500.-
Volikogu liikmete õppepäev tellimisel; päeva hind 6000.-
EL hariduspoliitika, institutsioonid ja õigus tellimisel; 2000.-

Info ja registreerimine tel (07) 343 617, annika@ut.ee

Keelekursused, fotograafia

Inglise keel edasijõudnuile veebruar; 1500.-
Saksakeelne ärikiri ja tüüpdokumendid veebruar; 1200.-

Info ja registreerimine tel (07) 375 356, keeled@ut.ee

Fotograafia algus 10.02; 2500.-

Info ja registreerimine tel (07) 375 669, kuke@ut.ee

Informaatika

Tellimisel kursused veebikeskkonnas: tekstitöötlus, tabelitöötlus, veebilehtede loomine, koolituskursuse koostamine ja organiseerimine

Info ja registreerimine tel (07) 375 448, tlasm@cs.ut.ee

Näitmaterjalide kujundamise põhimõtted ja presentatsioonitehnika tellimisel; 900.-
Joonestamispakett Autocad Lt2000 tellimisel; 1000.-
Harilikud diferentsiaalvõrrandid tellimisel; 1000.-
Rakendustarkvara: MATHCAD tellimisel; 1600.-

Info ja registreerimine tel (07) 375 620, utopf@ut.ee

Kursused Pärnu kolledžis

Turismiõiguse rakendamine praktikas märts; 750.-
Sihtkoha turismistrateegia koostamine jaanuar; 1000.-
Turismiturundus algus 3.02; 1000.-
Reisikorraldus algus 10.02; 750.-
Klienditeeninduse alused algus 27.01; 750.-
Inglise keel (hotellis) algus 27.01; 750.-
Soome keel (hotellis) algus 27.01; 750.-

Info ja registreerimine tel (044) 50 524, turism@pc.ut.ee

Sotsiaaltöö sihtgruppidega tellimisel; 2000.-
Sotsiaaltööstuste arendamise strateegiad tellimisel; 750.-
Mittetulundusorganisatsiooni arendamise strateegiad tellimisel; 750.-
Rahvusvaheline projektjuhtimine 22.- 24.01; 1000.-

Info ja registreerimine tel (044) 50 536, marju@pc.ut.ee

Sotsiaaltöö eetika tellimisel; 500.-
Sotsiaaltagatise ja sotsiaalkaitse tellimisel; 1000.-
Kirjalik ja ametialane suhtlemine ja etikett 13.-14.03; 500.-
Kogukonnatöö tellimisel; 1000.-

Info ja registreerimine tel (044) 50 523, inga@pc.ut.ee

Juhtimispsühholoogia tellimisel; 1000.-
Avalik esinemisoskus 8.-10.02; 250.-

Info ja registreerimine tel (044) 50 523, made@pc.ut.ee

Arvuti käsitlemine

Teksti- ja tabelitöötlus (algajatele, edasijõudnuile) tellimisel; 500.-

Info ja registreerimine tel (044) 50 539, taav@pc.ut.ee

Business letter writing algus 12.04; 1000.-
Telephoning in English algus 15.03; 1000.-

Info ja registreerimine tel (044) 50 531, reets@pc.ut.ee

ÕPETAJATELE

Eripedagoogika

Täiendõpe füsioteraapias (erivajadustega laste kehalise kasvatuse õpetajatele, 25AP) algus 21.03; 14000.-

0-7aastaste arenguliste erivajadustega laste õpetamise baaskursus algus 6.01; 5000.-

Õpetaja professionaalse tegevuse alused hariduslike erivajadustega laste arendaval õpetamisel (160 t) algus 14.03; 6600.-

Intellektiproblematikaga laste arendav õpetamine-kasvatamine tellimisel; 5900.-

Ülevaade toimetulekukoolist 14.03; 300.-

Toimetulekukooli roll vaimupuudega inimeste integreerimisel ühiskonda algus 21.03; 500.-

Toimetulekupedagoogika algus 28.03; 2500.-

Õpiraskustega laste kõne arendamine algus 3.01; 2500.-

Logopeediline töö lasteaias algus 21.02; 2500.-

Alakõne: diagnostika ja korrektsioon algus 17.01; 1600.-

Lapse kõne areng koolieelses eas 14.-15.03; 500.-

Ülevaade laste kõnepuuetest 11.-12.04; 500.-

Kakskeelne laps eestikeelses lasteaias algus jaanuaris; 500.-

Mängu areng ja arendamine koolieelses eas tellimisel; 500.-

Info ja registreerimine tel (07) 375 620, utopf@ut.ee

Hariduskorraldus, koolijuhtimine, pedagoogika

Põhikooli ja gümnaasiumi õiguslik reguleerimine kursusena tellimisel; 2000.-

Lasteaia õiguslik reguleerimine õppepäevana tellimisel; 900.-

Alaalistele asjade komisjoni liikmete kursus kursusena tellimisel; 1500.-

Kooli, lasteaia, valla/linna arengukava koostamine õppepäevana tellimisel; 1000.-

Enesekehtestamine koolis tellimisel; 1000.-

Suhtlemiskursus klassijuhatajatele kursusena tellimisel; 1800.-

Info ja registreerimine tel (07) 343 617, annika@ut.ee

Maiskonnaloo alased tekstid kommunikatiivses saksa keele õppes tellimisel; 650.-

Teismeliste probleemid ja nendega toimetulek tellimisel; 500.-

Kunstõpetus (värvusõpetus, geomeetriline kunst, värvipliatsi tehnika) tellimisel; 700.-

Inglise keele integreerimine teiste õppeainetega I-II kooliastmes tellimisel; 600.-

Sõnavara õpetamine I - III kooliastme inglise keele tunnis tellimisel; 600.-

Konfliktidest ja nende lahendamise viisidest tellimisel; 700.-

Info ja registreerimine tel (07) 343 940, ttamme@ut.ee

Eelklassikalise muusika seminar algus 3.01; 2500.-

Kunstõpetus algklasside õpetajatele algus 3.01; 3000.-

Info ja registreerimine tel (07) 375 669, kuke@ut.ee

Geograafia riieksamit ettevalmistuskursus 24.01; 700.-

Pinnaehituse temaatika loodusgeograafia kursuses. Välitööd geograafias ja loodusõpetuses 10.-11.04; 700.-

Maiskonnalugu ja kirjandus inglise keele tunnis 28.-29.03; 560.-

Info ja registreerimine tel (07) 375 620, utopf@ut.ee

Õpetajale 12. klassi matemaatika riieksamist II 3.-4.01; 650.-

Elementaarfunktsioonid. Võrrandid ja võrratused 8.-9.02; 650.-

Tõenäosusteooria ja matemaatilise statistika kuisimuste käsitlemine põhikoolis 22.-23.03; 650.-

Aktiivõppe meetodid põhikooli matemaatikas (vene õppekeelega haridusasutustes) 3.-4.01; 650.-

Aktiivõppe meetodid põhikooli matemaatikas 15.-16.03; 650.-

Probleemülesannete lahendusideede otsimise meetodid tellimisel; 650.-

Nuputamisesanded põhikoolis I 1.-2.03; 650.-

Matemaatikaõpetuse areng Eestis. Kaasaegse koolimatemaatika teoreetilised alused 19.-20.04; 650.-

Info ja registreerimine tel 07 375 864, kekek@ut.ee

Kursused vene õppekeelega haridusasutustele Narva kolledžis

Kirjaliku kõneõppuse arendamine (cesti keele õpetajatele) 1.02; 450.-

Pedagoogikaalane täienduskoolitus algus 7.02; 3200.-

Loovus õpetaja töös 20.-22.03; 800.-

Draama kui inglise keele õppemeetod 19.-20.03; 600.-

Pedagoogiliste meistriklasside meetodi kasutamine vene kirjanduse tundides 18.-20.03; 1200.-

Uut matemaatika õpetamise metodika vallast 18.-20.03; 1200.-

Võrkpalli roll kehalises kasvatuses jaanuar; 400.-

Audiovisuaalsete vahendite kasutamine saksa keele tunnis veebruar; 600.-

Info ja registreerimine tel (035) 60 699, <http://narva.ut.ee>

Vaata ka <http://www.ut.ee/av>